

Jelenkor

A TARTALOMBÓL:

BASCH LÓRANT
BELLYEI LÁSZLÓ
DEMENY JÁNOS
DÉVÉNYI IVÁN
JAKOBS, KARL-HEINZ
JOBBAGY KÁROLY
KÁLDI JÁNOS
KENDE SÁNDOR
MORVAY GYULA
MARCONNAY TIBOR
SÜKÖSD MIHÁLY
REMÉNYI BÉLA
TAKÁTS GYULA
ÍRÁSAI

FIATALOK * PILLANAT-
KÉP
DOKUMENTUM * HAGYO-
MÁNY
VITA * SZEMLE
MŰMELLÉKLETEK

Felénkör

A Baranya megyei Tanács és a Hazafias Népfrent
Baranya megyei Bizottságának irodalmi-művészeti
folyóirata. Megjelenik kéthavonta. 1960. III. évf. 5

Szerkesztő bizottság: Gyenis József, Kolta Ferenc, Mészáros Ferenc (felelős szerkesztő), Pál József, Takács Gyula, Tüskés Tibor.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók 24. Telefon: 13—05

Szerkesztőségi órák: kedden és pénteken 17—19 óráig, kiadóhivatali órák:

csütörtökön 17—19 óráig.

Évi előfizetési díj: 48,— Ft, példányonkénti ár: 8,— Ft. — Csekkszám: OTP 349—803.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál

(Budapest, V., József Nádor tér 1.)

Egyéni előfizetési csekkszám: 61 068.

Közületi előfizetési csekkszám: 61 066, vagy átutalás az MNB 8. fióknál
vezetett egyszámlára.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza.

* * *

TARTALOM

Sükösd Mihály: Jefra Sund bukása (elbeszélés)	— — — — —	1
Reményi Béla versei	— — — — —	9
Karay Lajos: Bujócska (vers)	— — — — —	10
Bokros János versei	— — — — —	11
Morvay Gyula: A vidrabőr kucsmás ember (elbeszélés)	— — — — —	12
Bernáth Elvira: Kertben (vers)	— — — — —	15
Marconnay Tibor versei	— — — — —	16
Pálos Rozita versei	— — — — —	17
Csordás János: Mindig reméltem (vers)	— — — — —	18
Varga Imre: Nausea magna (elbeszélés)	— — — — —	19
Bencze József versei	— — — — —	27
Jobbágy Károly versei	— — — — —	23
Bertók László versei	— — — — —	29
Gallai Károly: Tízezer mázsa kő	— — — — —	30
Kende Sándor: Elza (elbeszélés)	— — — — —	31
Vámosi Pál: Ordasoknak szóló vers	— — — — —	35
Szabó Gizella versei	— — — — —	36
Bellyei László: A „Varázshegy”, avagy a dekadencia legyőzésének útja (tanulmány)	— — — — —	37
Káldi János versei	— — — — —	46
Harcos Ottó versei	— — — — —	47
Karl-Heinz Jakobs: Weimari novella. Mészáros Ferenc fordítása	— — — — —	48
Hatvani Dániel: Az ember hazamegy (vers)	— — — — —	66
Mai török költők versei Tarbay Ede fordítása	— — — — —	67
Gyurkó László: Esik (elbeszélés)	— — — — —	71

MAGYAR ÍRÓK ÚJ MŰVEI

A MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJÁBAN

(PÉCS, KOSSUTH LAJOS U. 5.)

Versek:

Bárdosi Németh János:
Csepeli Szabó Béla:
Hollós Korvin Lajos:
Jánossy István:
Jankovich Ferenc:
Orbán Ottó:
Pál József:
Somlyó György:
Tóth Endre:
Varga Katalin:
Várkonyi Nagy Béla:

Carmina Hungarica
A föld fia
Hallgassatok meg!
Az örök béke álma
Napravárók
Fekete ünnep
Mézpergetés
Ami élni segít
Az elszálló ifjúsághoz
A megszökött gyerekkor
Odysseus megterése

Regények, elbeszélések:

Abody Béla:
Balázs Anna:
Barabás Tibor:
Csontos Gábor:
Galambos Lajos:
Héra Zoltán:
Kárpáti Miklós:
Kassák Lajos:
Kende Sándor:
Lengyel József:
Molnár Zoltán:
Pálfalvi Nándor:
Rónay György:
Sásdi Sándor:
Szántó György:
Szinyei Júlia:
Tabák András:
Tabi László:

Párbeszéd a szenttel
Ájtatos anyós
Máglyák Firenzében
Fából vaskarika
Gonoszkátyú
Alkalom
A halhatatlan Figaro
Mélyáram
Közel a mennybolt
Három hídépítő
Régi szerelem
Szeretni akartam
Képek és képzelgések
Boldog hajlék
Az ötszínű ember
Öreg mandulafák
Szól a sziréna:
Írott malaszt

Új kiadások:

Fehér Klára:
Fekete István:
Kovai Lőrinc:
Molnár Géza:
Németh László:
Szabolcsi Bence:
Tamási Áron:
Tatay Sándor:

A tenger
A koppányi aga testamentuma
Fáklyatánc
Márta
Égető Eszter
Beethoven
Ábel-trilógia
A Simeon-ház

FIATALOK

László Ernő versei	— — — — —	76
Kovács Agnes: Vallomás (vers)	— — — — —	76
Fazekas Lajos: Találkozás a falummal (vers)	— — — — —	77
Hegedüs L. István: Műszak végén (vers)	— — — — —	77
Szarka István: Moldva (vers)	— — — — —	78
Csávás Lajos versei	— — — — —	78
Sik Mihály: Három tölgyfa balladája (vers)	— — — — —	80

PILLANATKEP

Ordas Iván: Borosjenői krónika	— — — — —	81
--------------------------------	-----------	----

DOKUMENTUM

Basch Lóránt: „Indulás az öregkorba”	— — — — —	97
--------------------------------------	-----------	----

HAGYOMANY

Demény János: Radegundi nyár	— — — — —	105
Dévényi Iván: Kernstok Károly életútja	— — — — —	110

VITA

Egy vita tanulságai	— — — — —	118
---------------------	-----------	-----

SZELJEGYZET

Gondolatok az „Új barázdát szánt az eke” második részének olvasásakor (Nagy László)	— — — — —	122
Néhány szó „Egy történelmi regényről” c. kritikáról (Takáts Gyula)	— — — — —	123
Irodalmunk torzító tükrében (— yo —)	— — — — —	124
Billog és könyvkiadás (o. i.)	— — — — —	126

SZEMLE

Lakatos Kálmán: Csanády János: Áttört egek	— — — — —	127
Seres József: F. Rácz Kálmán: Éjszakai vallomás	— — — — —	129
Bárdosi Németh János: Várkonyi Nagy Béla: Odysseus megtérése	— — — — —	132
Ruzsás Lajos: Vörös Márton: A nagy kísérlet	— — — — —	134
Péczely László: Rejtett kincsek nyomában	— — — — —	135
Werner István: A Tiszatáj; Irodalmi Kiskönyvtárról	— — — — —	137

KEPEK

A címlaprajz Kernstok Károly (Önarckép), a belső metszetek Gerzson Pál (illusztrációk az Odysseához) munkái

A műmelletlen:

Kmetty János: Anya gyermekkel
 Kmetty János: Falurészlet
 Kernstok Károly: Férfiakt kutyával
 Martyn Ferenc: Bartók Béla
 (Foto: Sarkadiné Hárs Éva)

Sükösd Mihály

Jefra Sund bukása

Hiába figyelmeztettem: Berto újra csak lehajolt, s leselkedni próbált a barakk korhadt lécei közt.

— Hagyd abba, te — szoltam most már gorombán. — Hagyd abba. Ha a kapitány meglátja, rosszul jársz. Különben sincs rajta semmi látnivaló.

Berto elvörösödött, felállt. Hosszú, ócska puskáját vállára igazította, aztán csak járkáltunk tovább. A barakk négy méter hosszú lehetett, ott sétáltunk előtte már órák hosszat. Öt lépés előre, a harmadiknál találkoztunk, öt lépés vissza. Meleg volt nagyon.

— Csak látni szeretném — motyogta Berto gyerekesen — csak egy percre megnézni, hogy milyen. Még sohasem láttam.

— Nem — mondtam keményen — te most katona vagy, nem öszvérhajcsár. És a katona nem kíváncsi. Nem emlékszel, mit mondott a kapitány? S különben sincs rajta semmi látnivaló.

Untam Bertót. Buta volt, buta parasztkölyök — ez akar katona lenni? Szerencse, hogy már vége a háborúnak.

De ahogy három lépés után újra találkoztunk:

— Látni szeretném. Azt mondják, nincs is emberformája. Cseppet sem hasonlít hozzánk.

Nem szoltam semmit.

— Nem is ember az — Berto már csak a puskájához beszélt — Démon talán. Egyszer hallottam a hangját a rádióban. Nem volt annak emberi formája.

Ránk szakadt a csend. A barakk hallgatott. Hirtelen azt gondoltam: nincs is benn senki, az árnyékunkat vigyázzuk itt.

— Buta vagy Berto — szoltam aztán kelletlenül. — Hogy ez nem ember? Már miért ne lenne az?

— Amerikai — formálta a szót idegenkedő szájjal Berto. — Meg azt mondják, valami író. Nem közölünk való. Nem is lehet igazi ember. Az igazi ember nem olyan, mint ő. Nem csinálhat olyanokat.

— Nem amerikai! — dühös voltam már nagyon. — Ne beszélj számszavakat. Az amerikaiak most barátaink. Nekik köszönheted, hogy itt vagy ma és sétálhatsz. És mi az, hogy nem ember? De még mennyire az, nekem elhiheted. Most pedig fogd be a szád.

Berto végre elhallgatott. És most már nem volt más, mint a kockaalakú, korhadt barakk a napsütésben, s párszáz méterrel odébb a parkban a villa:

a Független Hadsereg III. divíziójának főhadiszállása. A villa azelőtt egy ügyvédé volt. Tegnap akasztották fel a partizánok.

Nevetnem kellett Bertón. Méghogy démon? A démonok nem gyalognak két nap alatt hetven kilométert.

Egy hete vonultunk be a városba. A mi szakaszunk különleges megbízatást kapott. A kapitány még induláskor megmondta: Jefra Sundot kell kézrekerítenünk.

Igy névről kevesen ismerték közülünk. Én sem. Miszter Páviánnak mondták egész Olaszországban — merthogy amerikai volt és mert a hangja, ahogy a verseit, meg a beszédeit olvasta be a rádióba, nagyon rikácsolt.

A kapitány tudta a lakáscímét. De nem volt otthon. Úgy mondták, a múlt éjszaka szökött meg, egyszál ruhában.

Tudtuk, hogy az Őriáshegység felé mehetett csak. Azt hittük, hamar utolérjük. Fiatalok voltunk, erősek, a kapitány sem múlt még harminc — Jefra Sund pedig már az ötven felé közelgett. A szakasz fele idevalósi volt — az Őriáshegység minden zeg-zúgát ismerték, minden barlangot, minden sziklamélyedést. Hová futna előlünk?

Mégse találtuk. Dél lett, aztán este, megint dél. Pedig nem csúszhatott ki semerre. Legyező alakba szétterülve fésültük át a terepet — nem rejtőzhetett el sehol.

Dögfáradtak voltunk valamennyien. De senki se akart visszafordulni. Már alig volt ennivalónk, s a lábunk, mintha a földhöz ragadna. Pedig csak a kapitány viselt csizmát. Mi többiek bocskorban, tornacipőben — volt aki mezítláb. A nap a hátunkhoz varrta az inget — de csak mentünk, leszegett fejjel, vörös szemhéjakkal.

Néztem a kapitányt: ajka felhúzódott vértelen inyeről, fakó, porlepett arcából csak a fogsora vicsgorogt elő. Mintha vizsla követné a vadat, mely úgyse menekülhet. S körben, a többiek arcán ugyanez a kifejezés. Gondolom, az enyémen is.

Aztán egyszer csak nem volt tovább. Esteledett, másodszor már és meg kellett állnunk. Apró, náddal benőtt tavacska partján raktunk tüzet. A kapitány azt mondta, hetven kilométerre vagyunk a várostól. Nem akartuk elhinni.

Hisz Jefra Sund ötvenéves volt. Apró, kurtalábú és kövér.

Mégis itt fogtuk el.

Vízért mentünk. S ott, ahol a nádat széthasítva keskeny szalagban partig nyomult a tó — nyakig vízben ott állott Jefra Sund. Szájában nádszál, éppen akkor bukkant felszínre. Köpködté a vizet, krákogott. Valahol olvashatta ezt a viccet a nádszállal, hogy így hosszú ideig lehet levegőt kapni, anélkül, hogy feljönne az ember. De ezúttal persze tévedett.

Nem is kellett érte mennünk. Magától jött elénk a partra.

Mindnyájan felismertük. Ott állt, cafatokra tépett kétsoros szürke ruhában, fekete ingben, alacsonyan, pókhassal, befelé fordult lábfejekkel. Szemüvegét elvesztette, szakállá kinőtt — mégis, ugyanaz a Miszter Pávián volt, akinek a képét naponta láttuk az újságban: a vastag ajkak, a rövid homlok, a szemöldökéből nőtt haj, a nyomott, lapos orr.

Ott állt, ömlött belőle a víz, halántékára zöld nyálka tapadt. Karjait összefonta a mellén és ránk mosolygott.

Nem tudom, mi történt velem akkor. Még nem szólalt meg, de én már hallottam a hangját, ahogy mindig kezdeni szokta a rádióban: „Olasz testvéreim, választott nép, Isten gyermekei, fasiszták...” Mindig így kezdte.

Azt hiszem, én is kiálthattam. Mert a többiek vadul kiabáltak. És már ott álltunk és belekaptunk a testébe és az arcába, ahogy mosolygott.

Nyomban felakasztottuk volna, ha a kapitány nem ugrik közénk. Akkor már mindnyájan tudtuk, hogy halt meg a Duce.

De a kapitány széttaszígtat bennünket. A többiekre néztem: ott álltak, meghajolt háttal, begörbített ujjakkal, vicsorogva.

Jefra Sund pedig keresztbefont karokkal mosolygott ránk. Betört orrából lassú, olajos cseppekben hullott a vér.

A kapitány arca hamuszürkére sápadt. Én álltam mellette, láttam, hogy rágja a száját. A keze is reszketett.

— Ön Jefra Sund?

— Jefra Sund vagyok — hajolt meg mélyen a másik.

— A Független Hadsereg politikai bizottsága nevében letartóztatom.

Hirtelen nevetnem kellett: olyan furcsa volt, ahogy a kapitány suta mozdulattal a másik vállára ejtette a kezét.

De Jefra Sund udvariasan mosolyogva hátralépett:

— Itt valami tévedés lehet. Én amerikai állampolgár vagyok.

A kapitányról hirtelen lefoszlott a félszeg ünnepélyesség. Véd volt az arca. — Jó hogy mondod mocsk fasiszta, ezt el is felejtettük mostanában. De ne félj semmit, a parancsot Koerner ezredes is aláírta.

— Az kicsoda? — kérdezte Jefra Sund. Aztán rápillantott a papírra, vállatvont. — Rendelkezésükre állok uraim.

Az utat visszafelé sohasem fogom elfelejteni.

Fáradtak voltunk, halálosan fáradtak. Ilyen erőltetett menetre a háború idejéből sem emlékszem. De csak siettünk, nagyon siettünk vissza a városba. Alig aludtunk éjszaka néhány órát. Önként jelentkeztünk őrségbe. Mindenki a fogoly mellett akart maradni.

Almunkban is láttuk, ahogy hátára kötözött kézzel ott hever közöttünk. Ha felkel — utána léptek volna az alvók is.

De Jefra Sund nem gondolt szökésre. Derúsen lépkedett kurta, kövér lábain közöttünk. Alig szólt valamit.

Csak este meg reggel kérte, hogy oldozzuk meg a kezét. Imádkozni akart.

Nem engedtük.

Semmit sem engedtünk neki. Csak evéskor vettük le róla néhány percre a bilincset, azt is a kapitány parancsára. Szükségkor már nem. Úgy vizelt, szétvetett lábakkal, mint valami tehen.

Körülálltunk és néztük. Magam sem tudom, miért. Nem féltünk, hogy megszökik. De néznünk kellett. Az arcát, amit oly sokszor láttunk az újságban.

És amikor imádkozott, szorosan körünkbe zárva: a hangját hallgattuk, a rikácsoló Míster Pávián-hangját a rádióból. Mert mindig hangosan imádkozott, hosszú, furcsa imákat. Vezérnek nevezte az istenét, ezt megértettük. Mászt nemígen. Versben imádkozott.

Ütöttük is. Ha a kapitány nem nézett oda: a vállá közt vertük puskatussal, kövér farát rugdostuk.

Nem szólt, csak mosolygott. Mintha nem érezné az ütések, keresztülnézett rajtunk. De nem hagytuk abba. S ahogy mentünk, közrefogva őt, az arcát

bamultuk. A vastag arcát, nyomott homlokát, tömpe orrát. Csak mentünk és néztük.

— Jönnék! — szólalt meg Berto izgatottan. — Most jönnék érte.

A Főhadiszállás villája felől hárman közeledtek: a kapitány, egy ismeretlen civilruhás és egy amerikai ezredes.

Meredten tiszteleltünk.

— Nyisd ki! — intett felém a kapitány.

Bertóra néztem: jóságos, barna arcán állati kíváncsiság. Aztán az ajtóhoz léptem.

A barakból csipős vizeletszag csapott felénk. Azelőtt kecskéket tartottak itt. De már régen elvitték a kecskéket.

— Ön Jefra Sund? — kérdezte a civilruhás.

Nevetnem kellett. Ugyanolyan félszegen beszélt, mint az Óriáserdőben a kapitány.

Jefra Sund szótlánul meghajolt. Már alig volt emberi formája. A fekete ing rojtokra rohadt a testén. Arcát, kezét szürke vakolatként lepte a kosz. Mosolygott.

En és Berto kísértük a főhadiszállásra. Ahogy beléptünk a villa kapuján, a félhomályban is láttam: Berto térdével hatalmasat rugott a bordái közé.

Jefra Sund megtántorodott. De nem szólt semmit.

Furcsa kihallgatás volt ez nagyon. Leeresztett puskával álltunk hátul, a zárt ajtó előtt: Berto és én. Csak a hátát láttuk, asszonyosan telt csipőjét, fehér bőrt a fekete rongyok közt a fekete szőrzetet. De jól hallottuk a hangját.

Mert most már beszélt. Többet, mint az asztalnál ülők együttvéve. Pedig azok öten voltak. Az érsek is ott ült. Koerner ezredes, a kémelhárító főnöke is. És én akkor láttam először a Tábornokot, a Független Hadsereg főparancsnokát.

Egyikük sem nézett rá. Az asztalra bámultak, maguk elé, sápadtan. Mintha ők szégyenkeztek volna.

Hallottam a kérdéseket. Sorra vették a tetteit: mit csinált mióta Olaszországba jött. Fejére olvasták a vádakát: mindazt, amit két éven át mondott a rádióban, naponta, este kilenckor a hírek után.

Jefra Sund nem tagadott semmit. Olykor még segített is: bővítette tetteit, pótolta, ha kiflejtettek valamit.

Az érseket ekkor hagyta el a béketűrés.

— Hagyja abba! — kiabált sötétvörösén. — Azonnal hagyja abba! Hát minden emberi érzés kiveszett Önből? A bírái előtt áll.

Jefra Sund szelíd határozottsággal emelte fel a kezét.

— Megbocsásson excellenciád, ha ellentmondok. Az én bírám Önök nem lehetnek.

— Pap vagyok! — ütött mellére az érsek. — Isten szolgálja, olasz pap. Bírája vagyok! Isten és Olaszország nevében vádolom.

— Ha szabad megjegyeznem excellenciád, ezek közhelyek. És velem Isten nem olasz szolgálai szájával beszél. Én...

— Ne komédiázzék, nincs értelme. — Koerner ezredes hangja hideg volt, mint a kés. — A jelenéseit már elmondta a rádióban. Vége a színháznak, Mr. Sund.

Mióta elfogtuk, ott a tó partján: most először nem mosolygott. Vastag szája megkeményedett.

— Én nem komédiázom. És most is csak azt mondhatom, amit akkor: rajtam keresztül a Vezér beszélt.

— A Ducéra gondol talán? Mert őt a lábánál fogva akasztották fel.

— Ki beszél a Ducéról? — s rájuk mosolygott, mintha gyermekeknek magyarázna. — A Duce szolga volt csak, hú szolga, mint én. *Róla* beszélek, az Egi Vezérről, aki megparancsolta, hogy Olaszországba jöjjenek, s aki az én számmal szólt.

— Azt is Ő parancsolta, hogy árulja el a hazáját? — az érsek lucskosra izzadt szent haragjában.

— Kissé idejétmúlt dolgokat méltóztatik említeni — Jefra Sund derűs nyugalommal beszélt. — Hol az én hazám? Mi az én hazám? Az én hazám itt van és mindenütt van. Az én hazám most kezdődik és Negyedik Birodalomnak fogják azt nevezni. Ami eddig történt, kezdet volt csupán; és én lelkeket ápoltam és lelkeket termékenyítettem meg. Mert nem lesz többé sem Olaszország, sem Amerika, csak a Vezér és az ő birodalma...

Az érsek nézte, mint hívó az Antikrisztust. Koerner ezredes a száját rágta. De most megszólalt a Tábournok.

— Ez mind nagyon szép, Mr. Sund. Különben is volt szerencsém olvasni a verseit. Most azonban másról van szó: Ön törvényszék előtt áll, a rendszernek, melyet szolgált, vége. És Ön számadással tartozik: nem a Forel-díjas költő, nem a Negyedik Birodalom prófétája, hanem a Duce rádióbemondója.

— Kérem, kérem — Jefra Sund előzékenyen meghajolt. — Természetesen rendelkezésükre állok. Szabadjon megjegyezni azonban: a rendszernek, amit szolgáltam, nincs vége. Lehet, hogy itt, vagy bárhol másutt, most átmenetileg új államforma következik. De ez nem lényeges. A lelkek készek a Negyedik Birodalom befogadására. És boldog vagyok — habár különösebben sosem vágytam mátiromságra —, hogy az új korszaknak szerény előfutára lehettem. Hogy nem éltem hiába, s szerény számmal a Vezér szavát mondhattam.

— A tizenhétévesek sorozásáról? A földek felégetéséről? A gázkamrákról? A deportálásokról, kínzásokról, kivégzésekről? Ezek is közhelyek, ugye Mr. Sund? Idejétmúlt dolgok? Persze, Önnek ehhez személy szerint alig volt köze, ugyebár? Nem ebben testesült meg a Negyedik Birodalom, igaz?

— Tévedni tetszik — Jefra Sund egyszerre hideg lett, fagyosan merev — ebben testesült meg. Fel kellett égetni az ingoványt, hogy földje legyen az igaz vetésnek.

— A lelkekben, az emberek lelkében, ugye így mondta? Forduljon meg hát, és nézzen annak a kettőnek a lelkébe.

Ott álltunk keresztbevetett puskákkal az ajtó előtt. Nem tudom, mi ült az én arcomon: de Berto fekete bőre megfeszült, ajka felhúzódott, fogsora elővicsorgott.

Jefra Sund szelíden tekintett ránk.

— Imádkozni fogok értük. Könyörgök majd a Vezérhez, aki meghagyta: ne ítélj meg uráról a szolgát.

— Ez a fekete disznó Krisztusnak képzeli magát — morogta az ezredes. Az érsek keresztet vetett, a breviáriumát lapozta.

Aztán tanácskozni kezdtek. Visszakísértük a barakkba Jefra Sundot.

Biztosra vettem, hogy halálra ítélik. Hirtelen arra gondoltam, amire a háború idején soha: szeretnék a kivégzőosztagba kerülni.

De nem ítélték halálra. Később tudtam meg: a Tábournok akarata volt, ami következett. Az érsek és Koerner ezredes ellenezte.

Másnap csukott katonai autó kanyarodott a barakk elé. A sofőr nem árulta el a parancsot: csak mutatta, hogy nekünk is fel kell szállnunk.

Jefra Sund nem ellenkezett. Még csak meg sem kérdezte, hová viszik.

Iszonyú szaga volt már: önkéntelenül hátrább léptünk mellőle. A szeme tisztán csillogott. Elnézett felettünk messzire.

Elindultunk. Vagy száz méterrel mögöttünk két riadóautó következett, tábori csendőrökkel.

Akkor hirtelen nem értettem, mi szükség erre. Hisz nem mentünk messzire. A város főterén álltunk meg. A középén, kerítés mögött, dobogó magaslott. Hajdanában, még a háború előtt a pénzügyőrzenekar játszott itt délutánonként. Indulót, keringőket.

És csak később vettem észre a dobogó tetején a ketrecet. Szabályos, vadállatok számára készült köralakú ketrec volt, a napfényben szurokfeketén izzó vasrácsokkal, csapóajtóval. Nem tudom, honnan kerítették elő.

És a ketrecen hatalmas tábla fehér alapon szögletes fekete betűk: „Jefra Sund vagyok, Forel-dijas költő. fasiszta rádióbemondó. Elárultam a hazámat, meggyaláztam Olaszországot.”

Jefra Sund szelíden megcsóválta a fejét. Aztán önként lépett a rácsok közé.

És megint ott álltunk Bertóval az izzó nap alatt. De most nem járkáltunk — csak álltunk cövekelt lábbal, egyenesen.

Akkor tűntek fel az első emberek.

Az üres ketrec a dobogón még nem keltett feltűnést. Az érkezésünkre se figyeltek fel. Délre járt, kevesen haladtak erre. Meleg volt nagyon.

De most egyre többen jöttek körénk. Uccagyereknek légyraja vitte a hírt — asszonyok érkeztek, előbb öregek a szomszéd templomból, később fiatalok is. És egyre több férfi.

Az előbb még az árnyékunkkal álltunk a napsütésben — most, akár a földből nőtt volna elő, vastag gyűrű szorította a dobogót.

A lábunknál mintha tenger mosná a gátat: a feliratot olvasták, egymásnak magyarázták, mutogattak. És jöttek, egyre csak jöttek. A tér szélén, a távoli fák alatt már nem láttuk a tábori csendőrök autóit.

Jefra Sund keresztbefont karokkal, egyenes állt a ketrecben. Már csak szőr és szakáll takarta, feketegyapjas, ragadós teste körül nagy, zöld legyek dongtak. Lila ajkán mosolygás. Felemelte a kezét:

— Engedjétek hozzám jöni... — csak ennyit hallottunk. Kitért karral hívta magához a tömeget.

Mintha ez lett volna a jel: odalenn a tér sikoltozni kezdett. Asszonyok hangja:

— Szűzanyám, a Sátán!

— Mária segíts!

— Nézzétek, patája van!

De aztán már csak zúgás hallatszott, káromkodás. És ekkor kezdtek hullani az első kövek.

Először elhibázták: a ketrec lebegett a forró napsütésben. Aztán kopogni kezdett a vasrács, mintha kalapálnák.

Jefra Sund halkan felnyögött. Vályogszürke halántékából keskeny vércsík bujt elő. De két karja ölelésben maradt:

— Engedjétek hozzám jöni...

Odalent egyre szűkebbre zárult a fekete gyűrű. Arcok cikáztak a lábam

előtt, egyet se tudtam megjegyezni. Felbukkantak, alámerültek, mások bukkantak fel. De hallottam a hangokat:

- A folyóba vele...
- Kapaszkodj fel, nagyfülű!
- Ezzel a kezemmel fogom a nyakát —
- Fejjel lefelé kell felakasztani!

Berto reszketett. Intettem, hogy vegye le a puskáját. Már kezdtek felkapaszkodni a dobogóra. Csak ketten voltunk.

— Vissza! — kiáltottam. — A Tábornok parancsolja így: vissza!

Nem hallották, nem akarták hallani. Félrelöktek bennünket. Reszketni kezdtem.

De mielőtt a ketrechez férték volna, szirénázva vágott utat a tömegben a két riadóautó.

A fekete gyűrű megpattant, széttöredezett. A tábori csendőrök tisztára söpörték a dobogót. Aztán egy tiszt alakja magaslott a vibráló levegőben.

— A Tábornok parancsa: senki sem nyúlhat a fogolyhoz, senki se léphet a dobogóra. De aki akar, itt maradhat a téren.

Odalent magasra csaptak a hangok, megfojtották a tiszt szavát:

- Felperzselték a házam!
- Két fiamat hajtották el! Hatvanéves vagyok.
- A temetőt is feldúlták, Annamária keresztjét...
- A lábam, a jobbik lábam hová lett?

Mögöttem Jefra Sund égre emelte karjait. A hangja könnyörgött:

— Bocsáss meg nekik, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek...

Aztán halkulni kezdtek a hangok. És megint a tiszt beszélt.

— Senki se nyúlhat a fogolyhoz. De aki akar, itt maradhat.

Aztán mintha csak álmodtam volna. Ott álltunk Bertóval a dobogón. Felettünk a nap, mintha a vállunkon ülne. S lent, szorosan ölelve a dobogót, ott feszült a tömeg. És jöttek, egyre csak jöttek.

Mögöttünk, a ketrec izzó rácsai közt nagy, zöld legyek dongtak, s az istállóbi bűzben Jefra Sund imádkozott. Feje felett szinte megolvadtak a fekete betűk: Jefra Sund vagyok, Forel-díjas költő, fasiszta rádióbemondó. Elárultam a hazáma, meggyaláztam Olaszországot."

Nem éreztem fáradtságot, csak meleg volt nagyon. Az órát néztem, csodálkoztam: egy, félkettő, kettő. Hisz én percenként néztem.

Lent a téren már olyan sokan voltak, hogy a távoli fákat se láttam. És egyre többen lettek. Álltak, csak álltak egymáshoz tapadva a tűző napon. Nem éreztem a szemüket: a ketrecet nézték, a legyeket, és Jefra Sundot, ahogy térdénállva imádkozott.

Csönd volt, olyan csönd, hogy jól hallottam Berto lélekzetét.

Jefra Sund abbahagyta az imát. A ketrec széléhez lépett, derűs mosollyal nézett szembe a tömeggel. Tisztán csengett a hangja.

— Imádkoztam értetek. Imádkoztam, hogy nyiljék meg lelketek az igazságnak.

Szünetet tartott — tán várt valamire. De a tömeg hallgatott, még a gyerekek is. Csak néztek, fel a ketrecre.

És mintha a csend szorítaná a mellkasát: Jefra Sund megröskadt álltában és elhallgatott. Keresztbevetett lábakkal ült le.

Kint a tér szélén még egyre jöttek. De a dobogó körül semmi sem mozdult.

Göröcsösen az órákra néztem: fél három. A hőség ott guggolt a vállunkon. És odalent az emberek némán néztek.

— Miért nem szóltok? — kiáltott fel hirtelen Jefra Sund. — Miért nem beszéltek? Hisz értetek halok meg!

Semmi, csak a néma fekete gyűrű és a szemek.

— Nem hiszitek? Nem hiszitek, hogy minden értetek volt?

Keményen, rezdülés nélkül szegeződtek rá a szemek.

Jefra Sund a ketrec falához ugrott, megmarkolta a rácsokat.

— A házatokat siratjátok? A fiatokat? A lábatokat? Ezzel gondoltok csak, ostobák?

Csend és szemek.

— Vagy a szabadság fáj nektek? — felfelé bökött, oda, ahol a felíratot sejtette. — Ezt hiszitek? Hogy vége mindennek, mert felakasztottátok a Ducét? És ha újra kezdődik, mit mondtok majd a Vezérnek?

De erre is csak a szemek feleltek.

Ekkor Jefra Sund hátat fordított a tömegnek. De a másik oldalról is szembenéztek vele.

Igy állt egy percre, aztán leesett a földre. Mászni kezdett, sarkot keresett, ahol meghúzhatná magát. De a ketrecnek nem volt sarka. Az árnyékába sem takarózhatott.

Arcraborult, a ketrec szennyes fenekéhez tapadt. De ott valami nagyon csúnyát láthatott, mert felugrott kiabálva:

— Ne nézzetek... szúr, nyársal... ne nézzetek...!

A térre már nem fért be több ember. És mindnyájan őt nézték.

Jefra Sund sebzett állatként forgott a sarkán. Aztán újra leesett és ütemesen verni kezdte fejével a ketrec fenekét.

— Égek! — hörögte — A szemeitek... ne nézzetek...

Fejéből ömlött a vér. Nem tudtam, mit kell most csinálnom.

Amikor azonban a csuklóját kezdte harapni, integettem a csendőrökért. Az utolsó pillanatban érkeztek. Már nagyon vérzett.

A rabszállító a dobogó elé fúrta magát. A csendőrök felsorakoztak.

De Jefra Sund erős volt. Alig ért ki a ketrecből, vállával szétaszigált bennünket, a dobogó szélére futott és fejjel előre vetette magát.

— Jefra Sund vagyok, Forel-díjas..." — ennyit hallottunk még.

Mire odaértünk: félrebecsáklott fejjel hevert a porban, szemén bádogos nap-sugár. Ott álltunk és néztük. Nagy, zöld legyek dongták körül.

Reményi Béla versei

Valami új

Nem mondanak már nekem újat
sem a madarak, sem a fák,
sem a karok, amikbe bújjak —
minden csak ismétli magát.

A dolgok örök reménysége,
amitől múlt lesz a jelen,
is ugyanaz. Megyek elébe —
de már lassítok léptemen.

S ez mégis csak valami új itt,
ez a fékezett ölelés,
hogy ami él, nevemen szólít,
hogy ami hal, szívébe vés.

Hogy az idő, ha meg nem áll is,
fölbomlik mozzanataira —
röptét töprengi a madár is,
levelét tüdődi a fa.

S a szerelem ölelő ága,
a kar, a láb, a száj, a szem
pillantásomtól kap virágra,
mellyel termékennyé teszem.

Így költözik únt részletekbe
a mindig izgalmas egész,
s ettől lesz e világi szemle
mindig új és Belőle rész:

aki teremti: én, te, ő, mi —
ki lelkét leheli bele,
ki a parányt feszíti nőni:
énje, értelme, istene...!

Akár e vers: a szó a régi,
de új a kedv, melytől kigyúl.
Új-s-új kezdésben végigégni
az anyag szerelmét: az Új!

És ha nem mond már semmi újat
a világ — hát mondok én neki.
Hogy szeretni szeretve tanuljak
és teremtvé teremteni.

Vázlat a megfoghatatlanról

Vetközzetek csak nyarak, nappalok,
hulljon le rólatok a kozmetika.
Én már olyan igénytelen vagyok,
az kell nekem csak töletek, amit a
víz ad a levegőnek párologva
— nem csobbanás, nem hullám, hab, tükör —
az elszabadult lélek, mely vacog, ha
levedli tündér burkait, s kitör
szerelmes-csalfa vegyületeiből.

Dobják el a lombjaikat a fák,
 s az emberek a zsír-, a húsruhát,
 hadd legyen mind az idő hordaléka,
 ami rabulejt, ami felcsigáz.
 Nekem a maradandó kell, nekem elég a
 ragozatlan gyök, a gén, a törzs, a váz...
 Ami marad, ha a sok csillogás,
 színek kelméje, illatok piperéje
 mögött, mint pír mögött a láz
 testetlenül lobog. — Oh élet Éje!

A vágy nélküli és emléktelen,
 a készülődő még jeltelen Jelen —
 öt adjátok ti elemek nekem,
 amit lehunyt szem sirjába csukva lát:
 a rajzolhatatlanul sötét magát.
 S akkor kezdődik majd minden előlről,
 mert ez a forradalmak genézise.
 S mit bánom én, hogy csontomig felőről,
 ami nélkül nincs élni-halni se.

Karay Lajos

Bujócska

Nyomon követtem valakit,
 mert fájt, hogy egyedül vagyok.
 Nem is sejtettem, hol lakik,
 s míg félrenéztem, otthagyt.

Futnék utána. De hova?
 Közel lehet; tán el se ment:
 elbújt az este homloka
 mögé, s most ő a kerti csend,

vagy épp e falba bújt; talán
 e kút vizében ő a fény;
 a főtér esti zsivaján
 tán ő hív; — honnan sejteném,

mi rejti: kő-e vagy varázs?
 Társát nyomozva így mered
 száz cinkos árny és hallgatás
 mögé bujócskás kisgyerek

s vár és kutat, mint én, aki
 lesem, hogy léggé-vált csodám
 elémbé lép az utcai
 fények fölvillogó során,

s magához von, szoros-közel,
 hogy öle, mint az anya-öl,
 védelmezőn bújtasson el
 pár percre, önmagam elől.

Bokros János versei

Anyám

Te belvárosi pesti asszony,
aki rohansz csak úntalan,
mert gondosan ápolt kezednek
naphosszat annyi dolga van:

ruhát vasalni, főzni, varrni
ha rossz a kabáton a gomb,
húsért, kenyérért sorbaállni...
Bizony egyik se könnyű gond!

De... aki azért ünnepnapon
sohasem ébredsz nyolc előtt,
s ha van pénzed, hát eltüntethetsz
magadról szeplőt és redőt,

és aki azért minden héten
belépsz a színház ajtaján,
Te pesti asszony nézd meg egyszer,
mit dolgozik az én anyám!

Te nézd meg egyszer, én tudom már,
tudom, hogy sápadt hajnalok
látják őt menni, amikor még
ezernyi csillag fenn ragyog,

látják őt menni jóapámmal,
tavasz legyen, vagy nyár legyen,
oda, ahol a búza mellett
verejtékcsepp és gond terem.

Vasalni? Varrni? Késő este,
úgy mellékesen végzi el
mindazt, amit te itt egész nap,
reggeltől estélig teszel.

S ha egyszer ő is Pestre jön majd,
s mint ismerős, tekint feléd,
öleld meg őt, Te pesti asszony,
és szorítsd meg kérges kezét!

Nyári dal

Amíg deleléskor, a hűs fa alatt
tovalibben a szélben a szalmakalap,
s miután utolérte a szűkszavú pásztor,
iszik egyet a tölgyfavödör-karimából,

amíg tele beggyel amott a mezőn
kelepelget a gólya a boglyatetőn,
miközben a rét fele, nyugtalanul
szimatolva-fülelve, megugrik a nyúl,

amíg belebámul a vércse a napba,
amíg hazatér batyújával a hangya,
emitt meg a nyafka kakukgyerekek
közül egyik a fészek alatt tekereg,

amíg csuda fényes a kék csali-ég,
amíg csupa szín, csupa hang a vidék,
s amíg te, barátom, a gyepre heversz,
én gondolok egyet — s kész'van e vers!

Morvay Gyula

A vidrabőr kucsmás ember

Az igaz: két kezében két bot volt és ha nincs az a két bot, nyolcvanegy esztendő lábai a földre roskadnak, mind a kettő, mivel egyikre is, másakra is rámutatott, hogy „ez is és ez is meggyengült ebben a sok dombjárásban.” — És a házsoron túl elterülő szőlős és gyümölcsös dombokra mutatott, melyeket selymes zöld gyep fedett. A domboldal fölött unatkozó felhők hömpölyögtek, mint valami fehér hóhegyek. Elöl is volt egy domb, de arra nem mutatott, azt mondta, az szóra sem érdemes: kukoricával bevetett domb az, melyet az esők vize megszegdelt, nem úgy mint azt a másikat, ahol édesillatú a széna és a sarjú, ha megkaszálják a cirmos almákat termő fák alatt a fűvet.

Széparcú ember volt, minden foga megvolt. Nem sárga kukoricaszemek voltak szájában, de olyan időtől megfogott-színű, komoly csontok voltak: erősek, keményen állók, harsogó rágásra mindig készen. Bajusza pedig lenyaklott, hiszen meddig pörge a bajusz, egek, meddig? Nemsokáig. Nemsokára a harmat rárakódik arra a bajuszra, borítal áztatja kemény szálát, tehát lenyaklik, asszony elborzolja, selyem ujjával elfésüli, aztán két világégésben az ijedelemtől meg is szürkült egy kicsit hajával együtt. Szeme tiszta volt, mint az augusztusi reggel, amikor a fecskék már menni készülnek, még nem volt rajta az a homály, amely hajnali holdfényen önti el a tájat, és nemsokára lecsukódik a szem, nem, tiszta volt a szem.

A partoldalnak vetette hátát, melyre zuhatagként ömlött a folyondár: vadszőlő és kúszónövények, csavarodók, közöttük illatos virágok. A fehérgyűrű édes illata szállt ki a sűrűből.

Nyakában kis zacskó lógott. Megkérdeztem, mi van benne?

— Dohány. Onnan tömöm már a pipámat, közelebb esik a számhoz. Mivel én még szívok, holott ha már leteszem a pipámat, akkor én már az életemet is letettem. Erőmet bírom én még, csakhát lábaim le akarnak roskadni, de kifogok rajtuk ezzel a két bottal. Amúgy semmi bajom: minden fogam megvan, ehetek én bármit, két háborút végigszolgáltam, kutya bajom se volt, mivel mind a kettőből — hazaszöktem. Én ugyan nem öldököltem. Nézze ezt a vidrabőr kucsmát ebben a melegben! Már én csak ezt az egyet hordom: tél, nyár, ősz, — egy a kucsma. Nekem már igazán mindegy, mi van rajtam, életem elszáll maholnap, pedig nem fogom sajnálni, mivel — nézzon meg engemet — maga előtt látja a boldog embert.

— Ezt a sarjújllatot sohasem felejthetem el, ilyen időben voltam szerelmes. Minden földredőlt almafa alatt, ott a domboldalon, csókolóztam, ősszel kishordóba illatos muskotály bort szüreteltem a lányoknak, menyecskéknek. Feleségemet nyaratszaka kivittem az öreg pincéhez, melyet még öregapám épített: tudja, a paticsfalúhoz, melynek zárját úgy szerkesztettem meg, hogy azt senki emberfia ki nem nyíthatta. Lent a földben öreg borok értek, nem bántottam őket, mivel már huszadszor is lefejtettem őket, ilyenkor kis ibrikben pecsétviaszt olvasztottam, és lepecsételtem a dugót. Tizenöt esztendő után nyitottam ki. Egyiket az első világháború után, a másikat unokám születésekor, egyet a második háború után. Pörköltet készítettem, borral meglocsolva, mindig illatban, harmatban jártam, mióta eszemet tudom, mindig ezt a gyönyörűséges vidéket láttam. No, nézzen csak körül, ugye, hogy szívvidámító? Vén gyümölcsfák a domboldalon, feljebb szőlők, szőlők, meggyfák, melyekből bölcsoket faragtunk havas teleken, amikor nem lehetett kimozdulni. Olykor farkasok üvöltöttek a völgyben. Vidrákra vadásztam. Ez a süveg kezem munkája: nem lehet ezt a bőrt elszaggatni, nekem pedig ilyen kell. Velem jön a sírba. És nem is mondtam, hogy feleségemet mennyire szerettem, de meghalt, hiába, elment. Darab idő múlva meg akartam házasodni, de — nem engedett. Akármerre néztem: őt láttam. Reggel a virágos csészét nekem töltötte meg, délben levest ha mertem, eszembe jutott, hogy a kedvemért nagyon kevés cseresznyepaprikát — de csak csipetnyit! — és nemes sáfrányt tett a levesbe. Este hímezett, egy darabka most is ott áll a tükör mellett, még a tű is benne van. Mondok, ha másik asszonyt hozok a házhoz, mindez eltűnik. Mert eljött hozzám egy asszony. leültettem, mondok, no, nézz körül, Teca, ez az én házam, innen ment el a feleségem. No, nézz körül, meg tudná-e szokni mellettem? Hogy meg. Jó, jó, gondoltam, csak azért mondd, Teca, mivel van három hold földem, fél hold szőlőm. Többször is eljött, de énbennem ágaskodott a sok emlék. Nem, nem lehet megbolygatni semmit. Látja. Első feleségem nem engedett megházasodni, annyira bennem volt a szerelem, pedig kutya egy ember voltam: szerettem az asszonyokat, leányokat. Hiába.

— Az első háború után nagyon egyedül maradtam: sok vélem koros pajtásom ottmaradt Galiciában, mások Gradiskánál, négyen a pinszki mocsarakba fulladtak. Nagyon rosszul éreztem magamat, mivel lesúnyva hordtam fejemet — akkor. Én — hazaszöktem az első háborúból. Itt bújkáltam a hegyek között, a pincékben, padlásokon, feleségem, meg a gyerekek hordtak enni. Nem akartam öldökölni, no, hiába. Nékem a lovaim szelídek voltak, tehenem hozzám dörgölődött, és reggel a galambházból lesurrogtak a galambok, vállamra szálltak, kutyám pedig hanyattfordult előttem. Amihez nyúltam, az szép szelíd volt. Virágok között jártam, kalászokat fogdostam, hogy érettek-e már, a szőlőszemeket faggattam, hogy mennyi bennük a nedű. földre csüngő almafaágakat támogatam fel dorongokkal, a zombékon sarjadó fűszálakat nem tiportam le, a menyecskék mellét úgy simogattam, mint a nyári cirmos almákat. Hazaszöktem az első háborúból, nem nézhettem az égő falukat. Nem nézhettem a holttesteket. Elhántam magamat.

— Hatvanöt esztendő voltam, amikor a második háborúba léptem, de abból is hazajöttem. Én mondok — nem. — Azért nem, mivel én a német ellen voltam, most meg azt láttam, hogy nem a német ellen harcolunk, hanem a német elzavart minket az oroszok ellen. Gyerekek, mondtam a legényeknek, azt nézzétek, hogy — haza. Dehát gyorsan kivítették őket, mindenki szavalt, hogy így, úgy. Először is beugrasztottak, másodszor is beugrasztottak minket. Nem, harmadszor nem lehetne. Most már csak akkor kellene elmenni,

ha valaki ezeket a kék ködben úszó dombokat, azokat a nehéz nyári almákkal megrakott fákat, meg az asszonyokat akarnák elsikkasztani, mert akkor a haszneretet mindenkit talpára állítana.

— Azt nézi, milyen a csizmám? Furcsa, ugye. Két pár csizmám van: egyiket kívülről hasítottam fel, hogy csak bele kelljen dugnom a lábamat, a másik párt a belső oldalon hasítottam végig, hátha a belső oldalról könnyebb beledugnom lábamat. Nem tudnám megmondani, melyik a célirányosabb. Igen, kivertem kapcsokkal, ráérek, befűzöm magamnak a hasított csizmaszárat. — Hol is hagytam abba? Ja, a demográciánál. Jött a demográfia, más világ lett ez, azt elmondhatom. Sokan néztünk, kérdezősködtünk, csodálkoztunk, és aki ebben a vén faluban van, bizony majdnem mindenki sajnálta a földjét beadni, hogyhát mi lesz, hogyhát hogyan lesz a közösben, de aztán kiljebb is kérdezősködtünk, ahol már beadták a földet, meg is néztük máshol a közöst, aztán addig addig forgattuk, hogy adó se lesz, jobb lesz a termés, mivel lesznek gépek. Azt mondtam, nem lehet, hogy rosszabb lehessen. Nem lehet. Engemet kérdeztek, mivel nyolcvanegy esztendő vagyok én, elvtárs.

— Azzal küldtem el őket, hogy írjanak alá, én is aláírok. Várták. Aláírtam. Erre a fél falu aláírt. Aztán szidtak, hogy becsaptam őket, de azt mondtam nekik: kapáltatok annyit, mint azelőtt? gyomláltatok annyit, mint azelőtt? kaszáltatok, etettétek az állatokat? most is hajnalban mentetek munkába? egyeltetek, töltöttetek, siettetek a hordással, csépléssel? — igen? Akorr nincs baj, mivel akkor nem lehet baj. De hogy így, úgy. Járandóság, pénz, az elnöknek több van, pedig nem dolgozik, a másik se dolgozik, mégis annyit kap, mint ők. Kérdem: kap, vagy kapott? Hogy — kap. Így más: kap. Az majd akkor lesz, de nem biztos, hogy akkor kap. Várjátok ki a végét. A demográfia igazságot hozott. Nem hozhatta a régi igazságtalanságot, mivel akkor nem lenne demográfia.

— Nyúztak engem. Jöttek, harapdálták a fületem, rágták a husomat, azt mondtam nekik: már csipkésre rágtátok a fületem, olyan, mint a káposzta levele. Látja ott fenn a dombtetőn azt a nagy épületet? Az az új istálló. Kimentem, láttam, hogyan méri ki a mérnök, hogyan építik, földik, ellátják mindennel. Mondom az embereknek: hogyanhogymost nem mentek be a városba? Hogy minek járkálnának a városba? — Mondom: azelőtt a bankkal, ügyvéddel, árveréssel viaskodtatok. Hogyanhogymost nincs meg ez a viaskodás? erre feleljétek! hallgattak. Nem firtattam én, hogy feleljenek. Mikor a dombtetőn elkezdték építeni a víztornyot, akkor — megfordult bennem minden. A völgyből motor felnyomja a toronyba a vizet, és a domb tetején, képzelje el, a domb legtetején — víztornyból vízvezeték van az állatoknak. Piros téglá, pala, kő, száraz gerendák, gyalult, festett faanyag, már minden, ami dukál oda.

— Még mondhatnám magának az életemet, de nem lehet, sietek. Annyi minden történt énvelem, hogy valaki győzné hallgatni, nem még írni. Most pedig felsietek az istállóhoz, a mérnökkel akarok beszélni, magával a mérnökkel. Visznek neki valamit. Láttam, hogy minden zsinórban van ott, minden egyenes, szép, no — elég az hozzá, láttam a mérnököt: ült egy kövön, töprengett, és azt mondja, hogy a fa, a fa a kevés, de nem baj, azt mondja. Így, úgy — aztán ezzel is, azal is pótolta sok mindent. Tetszett nekem a dolog. No aztán két éjjel nem aludtam, gondoltam egyet: felmegyek. Most oda indulok, és ebben az üvegben visznek valamit. Tizesztendőig figyeltem, olvastam, szerettem fáimat, majdhogy nem beszélgettem hozzájuk. Addig, addig, amíg rá nem jöttem, hogy valamitől — ettől a szertől — az én fáim sebesen nőttek, vastagodtak. Beoltottam őket,

inekciót töltöttem beléjük. Ferdén le kifúrtam a fát, beletöltöttem ezt a folyadékot, aztán visszadugasoltam a lyukat, s figyeltem: gyorsabban nő-e?

— Gyorsabban növekedett. Másoknak nem tűnt fel, mivel senkinek se szóltam, hogy mit csinállok. Egyikmásik fám gyorsabban, másik lassabban növekedett. Aztán megint és megint kipróbáltam a szert. Kinek tűnt volna fel, hogy a szőlőben, a mesgyén az én fáim gyorsan nőttek? Senkinek. — Azért viszem ezt az üveget a mérnöknek, hogy próbálja ki: neki elmondom, mit, hogyan csináltam. A népeknek meg azt mondtam: „Amióta azt mondtam nektek, hogy a dombtetőn az istállóban külön helye lesz a jószágnak, mint volt a ti pókhálós, sötét és fekete-kormos gerendás istállókban, azóta nem jöttök hozzám. De ne is gyertek panasszal, mert mi panaszotok lehet? Semmi.” Nem jönnek hozzám: megbékéltek, dolguk van, teszik a dolgukat, én meg, ezzel az üveggel sietek fel a dombtetőre, de nehezen, nagyon nehezen megy. Gondolnivaló, hogy ezzel a két bottal is nehéz, mivel éppen 35 esztendeje nem jártam azon a dombtetőn. Jó ideje. — Gondolja, ügye, hogy nem fog kinevetni a mérnök engemet? Akkor jó. Mindenfelét gondol az ember, tervez, kutat. Hát én is. Maholnap fejemre teszik — mármint a koporsóban — ezt a vidrabőr kucsmát, amit én már meg se igazíthatok majd. Lesz, ahogyan lesz a fejemen, szememen, én már hozzá nem nyúlhatok, de addig is, felgyalogolok a dombra. Utoljára, ez is tudnivaló, mivel 81 esztendőből nem futja a futkározásra fel a hegyre. Viszem a fanövesztő szert.... Attól félek legjobban, hogy kinevet a mérnök úr. Nem? Gondoltam rá — négyszemközt mondom el neki, mi, hogyan, de felmegyek a dombra, pedig meredek, dehát — utoljára teszem ezt az utat...

Szeme, szája barátságosan nevetett. Lóbőr iszákjában pedig a borosüveg mellett, amely száraz kőrózik-dugóval volt bedugaszolva — rizling volt ebben az üvegben —, ott lapult a másik üveg is. Benne a fanövesztő.

Jó darabon hallottam, amint öreg lába csuszórálkodik, amint mellkasa kovácsfújtatóként dolgozik, amint a dombtetőre, fel a magasba kaptatott.

Bernáth Elvira

Kertben

*Kertjében áll a vak öreg,
szemén sötét üveg. Pipál.
Neki éj van, pedig a nap
köréje aranyport szítál.*

*Ezer virág veszi körül,
mily szörnyű, hogy egyet se lát.
Sarkantyút emel a vörös,
a sárga fényes trombitát.*

*A bolondos kerti pipacs
ernyőt kifordítva nyitott.
A furcsa divat, vagy színe
egy darazsat fellázított.*

*Rárohanva támadta meg,
mézes kelyhében szinte falt
s mikor elszállt a kis kalóz,
pántlikaként húzta a dalt.*

*Talán nem is lepkék, hanem
a pilleszárnyú jázminok
repültek fel s keringenek.
Az ág, min ültek, még inog.*

*Számra tolultak hirtelen
elfojtott virágos szavak.
Velük dicsérnélek világ,
hogy ha nem hallaná a vak.*

Marconnay Tibor versei

Boldixum

(Főhr-szigetén)

Északi-tenger ciklusból

Reggel mentünk oda. S ma látom, mily csudás
Kotlós: — fatornya is mindig oly messze nézett.
Csibéi bús sirok... Azokon méh gyűjt mézet.
Tempлом, és temető, sírvirág... Semmi más?

Régóta dőlt kövön a fakuló rovás: —
Porlad, akit a vágy, nyomor, s Izland ígézett...
Donoghatsz hantjaid gyarmatán bús enyészet:
Szívem, akár e rét: — győzelmes virulás!

Lázad az ösztönöm; — ököllé lesz a markom,
Érzem, elröppenő percemet fogva-tartom,
És úgy mint hajdanán, — mormolom eskümet:

Ameddig tehetem, — s majd mindinkább lehet, —
Szellemem, testem is edződik, s éber őrszem,
Azért, hogy a halál birodalmát legyőzzem!

Osvát Ernő portréja

Írásból, arcból is, — mi tudtuk — olvasol,
S ó nagy kibetűző, — rejtélyünk megszállottja,
Te voltál tavaszi, didergő lelkiünk atyja,
Most, hogy nem lankad el kezemben, ró a toll,

S a szörnyű szerkezet még tovább zakatol,
Súlyait életed mindinkább átaggatja
Reám, nagy Olvasás öngyilkos, hős halottja,
Remete! Rémlik, hogy néz szemed, valahol?

Rámpillantsz, szigorú? Mindinkább, mint ki korhol?
Ássam el tollamat? Áldoztam már! Elég?
Roskadva igyak-e a legkisértőbb Borból?

Inkább hős kő legyenek? Hiszen itt máglya ég!
De hiún intsz, amíg hiszem: óhajtod, Osvát, —
Véssem márványba zord, megszállott sorsunk Poklát!

Pálos Rozita versei

Pesti délután

Fonott fehér szalmakosarában
Alszik a gyermek az utcán
Olyan mint szempillák mögötti fény
Folyékony csillag áradása
Kozmikus árnyak szárnyai közt
Csörgőjét kövér kiskutya őrzi
Becsületből mert
Szívesebben tépne papucsot széjjel

Fekete fickó elejti szurtos üvegét
Olajos lőre loccsan a kőre
Vagyis
Szívárvány tarlón lépked a költő
Keresve a gyönyör kalászeit
De
Posztó kabátos öregasszony lép a színekre
Talán örült
Azsuros asztalfutó a sálja
Ellipszis alakú fogatlan szájüregéből
Csípás szavakat csorgat
Ó a Halál
Suttog egy mákvirág mintás
Krinolint ringató dáma
S kilépve útjából rohanni kezd
A villanyrendőr néki pirosat hiába villan
Mindegy
A kerekek alatt annyit sem érez
Mint cégtábla a szemközti házon
SÍRKŐ a Vig utca 2. szám alatt

Öt óra múlt
Gyönyörűen süt még a Nap

Ács a tetőn

Mint könnyekből párolt
asszonyi mosoly
tündököl a tájon
a megmosott fény.

Háztetőre az ács
föllépked újra.

Munkába mielőtt
fogna, pár zengő
ütéssel az égre
szögeli a szép,

vidám szívárványt.

Szelíd panasz

Láttam a Holdat a hegyről a mélybe lebukni
 Hajnali hangok az útra kiültek
 Lárma liánok lassan kikúsztak a házak sebei
 Befonni a reggeli csönd angyalait

Hideg borzolja bőröm
 Szélzarándok cirógatja szemhéjaim lázát
 Virrasztás fáradt foglya vagyok

Hol van a tegnapi alkony
 Hallali ajkára csókolt diadém
 A boldogság időtlenítő fészke
 A szerelem csillag ingoványa

Elvittél magaddal mindent

*Csordás János**Mindig reméltem*

Mindig reméltem
 álmaim fölé ívelt homorú boltozatot,
 kinyúló kezembe egy másikat,
 ki velem békében kezefog.
 Anyámnak kis polcot, lekvárral megrakottat,
 élvezze csendjét a ráboruló alkonyatnak,
 Irénnek kirándulást, békés vacsorát,
 mit nem neki kell főzni,
 s egy langyos nyári kertben
 másnapi dolgainkat megbeszélni
 egymás kezére hajolva,
 akik már végképp megbékülnek,
 s úgy ülni ott, oly boldogan,
 hogy már irigyelnek
 a csillagok is,

s egy közénk ül sápadt, nyárvégi fénnel,
 a cigány húzza, s a szíve tele lesz reménnyel
 neki is, hogy háború nem lesz többet a Földön,
 s a hernyótalp több halált már nem dörömböl;

s úgy ballagunk haza a csillagporos nyárestében,
 hogy egy óceán ring bennünk égi késsel...

Varga Imre

Nausea magna

Úgy vélekedett, a kéregetésnél egy utálatosabb dolog létezik, az ajtó. Fogcsikorgató gyűlölet lepte el mindig az ajtók előtt. Persze, a kopogtatást, a nyitásra várakozás feszült perceit nem szenvedhette, azt a megaláztatást: vajon egyáltalán megnyitják-e. És különösen gyűlölte azt a másodpercet, amely alatt az ember arcába merednek, kérdező s máris eleve elutasító szemmel („Ugyan kérem, hagyjon engem békén!”). S mindehhez még el kell rebegni, amiért oda-merészkedett az ember, a küszöb magasztos színe elé.

Alacsony, vállas, kefefrizurás fiú volt. Barna bőre tanyai napsütésről beszélt. Olyan alkatú volt, akitől a fenti képzelgés merőben idegen. Állt, ácsorgott a puffedt, emeletes háznak illő, földszintes, kulák épület tölgyfa kapuja előtt, mintha... Pedig a Morva-ház kapuja előtt manapság igazán nem szokás már ácsorogni. Az öreg Morva ugyanis rég halott. Száz holdnyi birtokán meg Petőfi az úr. A Petőfi Tsz; és az alapító tíz tagból az egyik a fiú apja: Sas Sándor. Az egész vidéken különben még úgy fordul az emberek szájára a szó: „Megyek a Morva-házba”. Ma ez jókora jelentésváltozást szenvedett. Ma ez ennyi: „Elkocogok már az orvoshoz...”

Különben a kapu be se volt zárva. Csak a fiú konok paraszt feje hitte. Az a finnyásan idegenkedő. Egyáltalán miért is lenne egy orvos ajtaja zárva? Mind a kilincskoptatókból él! Itt meg egyenesen két név is integet a tábláról. Akár egy modern, új-nemesi címerpajzsról!

DR. MOLNÁRNÉ DR. KÖKÉNY KATALIN med. univ.

DR. MOLNÁR MIHÁLY med. univ.

Rendelnek az 1. sz. rendelőintézetben

d. e. 8—11. h. és d. u. 4—6. h között

Tessék cseppet!

Meghökken, mikor a gombaarcút meglátta. Olyan pöfeteg nő. Egy arasznyit nyitott az ajtón. Vereshagyma szag ömlött róla.

— A doktor úr idehaza nem fogad táppénzes betegeket!

Felmondta a leckét. A fiú elmosolyodott. Mennyivel jobb szagú volt *akkor* a nagyságos asszony. Az emlék mosolygott. Micsoda gyerek dolog. Így hívni

egy nagyságos asszonyt: A Kölnivel Leöntött Itatóspapír Néni. A piacon látta. Anyja tejeskcsara mellett ténfergett éppen, az első elemi utáni nyáron. Ott vonult a két sor tejesibrik közt az ügyvédné. „Kovács ügyvéd úr felesége!” A tejszagba illedelmesen keveredett a suttogás. Valami huncutszemű menyecske erre hangosan elszólta magát: „No már megízélheti!” Akkor megbotránkozott. Ilyet nem szabad mondani, amikor olyan magasztos illata van a néninek.

A vereshagyma szag elosztatja az ábrándokat. Felébreszt.

— Az unokaöccse vagyok. Úgy volt megbeszélve, hogy...

A túsarkú cipőnek nem volt helyén a sarkallója. Ezért így ment a nő: klaf, klaf, klaf.

— Katalinka, édesem! Itt van egy fiú. Egy rokonka. A doktor urat keresi.

A klaf-klaf egyszer elhalt. A fehér ajtókat előtte is, mögötte is valami láthatatlan erő behajtotta. Ott állt magánosan az előszobában. Három falon három ajtó, negyediken ablak. Mindegyik vakító fehér. És néma. És zárt. Hozzá nem érne egyikhez sem. Odahaza minden ajtó, ablakráma barna. Az anyja szokta bepemzlizni. Ez zárt világ itt. Mintha fogoly lenne. Egy messzi cellában valaki felüvöltött. Először egy gyerek volt, utána valami nő („Nem mondtam, te, t-te! *volvarum regina*, hogy vigyázz rá!)

A fiú erre megremegett. Az a tejes menyecske legalább nem latinozott. Milyen alantas, ha egy nő *elokventer* fertelmeskedik! Az ő anyja szemérmes szájú. Akár Veres Péter könyvéből lépett volna elő. Még a fikomteremtette is lélekgyalázás szemében... Váltogatta lábait, akár valami megszeppent fogoly, aki nem sejtí, milyen lesz a kihallgatása. El is határozta, hogy innen hamarosan elkámforol.

Sajnos, nem sietett eléggé ezzel a gondolattal. Nyilván előbb kapta volna az ölelést, a csókot. Érdekes, az emberben megvan az az elképzelés, hogy a kövér nők egyfélék: a kelt tésztahoz hasonlítanak. Hozzájuk bökődik az ujjad, és luk marad a bőrükön. Kati néni viszont nem olyan. Tömött labda.

— Te vagy az? Szentisten! Hiszen ez Sas Gábor! A kis tanyasi bika!

Az orvosoknak bizonyára vezénylési gyakorlatot is tartanak a klinikákon. Kati néni úgy beszélt, mintha felvonulási felelős lenne a KISZ-ben. Felszólító módban, *staccato*!

— Keblemre, fiam, keblemre!

Zavartan pirult a fiú. Azért átfogták egymást. S kapott két lila csókot. Adni nem mert. Mindig jobb, ha a nők kezdik az ilyesmit.

— Gyere beljebb, édesem — nyújtotta karját a fiúnak az asszony. A fehér ajtó rézkilincse simán engedett. A szoba felöltözve fogadta: csupa, csupa szőnyeg. Az ifjú ilyesmit eddig csak moziban látott. A bútorokon kiszolgáló köpeny volt, akár a drogistákon. És képek a falon és televízió a sarokban és könyves-állvány és két falmagas tüllfüggöny és újabb két fehér ajtó, sarkig tárva és újabb felöltözött szoba, azon túl még egy, ebben valami gyerek, amint kalapáccsal verte éppen a széket és mellette állt a dundi *regina*, igen, a REGINA. Elpirult suttymóban. Ez a vele egykorú lányka lenne a *volvarum regina*? No, nem éppen Lolobrigida.

A fotel puha, süpped, s úgy röpít egy másik szférába, akár a gyorsvonati párnásülés. Igazán, azok a maradi parasztok is csinálhatták volna bútoraikat ilyen kényelmessé!

— Ne haragudj már, fiam, hogy csak így fogadlak. Jó, hogy idehaza találsz... Etelka, Etelka! Hol a konyak? Hozza már, lelkem! Legyen oly tündökletes... Nincs itthon Miska bátyád. Ilyenkor szaladja végig, tudod, a fekvőket. Az esztékásokat. Aztán vágta, mert idehaza rendel. Ja, hogy nincs kiírva?

A, tudja azt, fiam, minden rendesebb kuncsaft. Éppen hogy bekapunk valamit, aztán következik a nagy forgalom a nőkkel. Ajaj! Te, hogy milyen élet ez?! Akár a cigányoké! Éppen csak el lehet viselni... Te, Magda, te, mit csinálsz azzal a kölökkel? Megzabálta már a délelőtti narancsát? Képzeld, fiam, alig bírtunk ebbe a srácba eddig huszonnyolc kiló narancsot belédiktálni egy év alatt! Hát honnan a csudából szedje akkor a vitaminszükségletét? Hogy mennyi baj van egy ilyen gyerekkel is, te! Etelkára nem lehet bízni. Csupa ételszag lenne. Így szedtük fel ezt a Gizit, vagy Magdát. A jófene tudja, hogy hívják... N-na, jön már az a konyak, Etelka drágám? (Klaf, klaf, beúszott a slafrok vereshagyma szaga, mögötte a gombaarcú nyugalmazott ügyvédné, aki a jelenben a Kati néninek a szakácsnője. A konyak háromcsillagos. A kölök ordítani kezdett: „Nem kell narancs! Sülttököt akarok! Nem kell narancs! Sülttököt akarok!” Mire ez a Gizi, Magdi, egyszóval az a *regina*, igen, a *Regina* is rákezdte a bögést: „Doktornő kérem, tessék csinálni valamit evvel a kurva kölökkel, mert én már nem bírok véle, és én...”)

Az ember érettségikor a harminc éves asszonyt öregnek tekint. Pedig ez a Kati néni egyáltalán nem látszik öregnek. Fürge, akár a csik. Nyelt a fiú egy nagyot. Mi lenne, ha azt kívánná tőle? Úgy mondták az osztályban a srácok, állati jó lehet az orvosoknak, mert az orvosnőknek nagy a *fantáziájuk*. Azokkal állítólag mindent kell csinálni. Rettentően vérmesek. Á, Kati néni nem úgy néz ki. Elég neki Miska bácsi. Úgy vigyáz rá, mintha aranyat érne. Az apja szerint meg is veri Miska bácsit, ha megsejt valamit. „Evvel a nagyságával legyél jóban, Sas Gabri, akkor megkent szekérrel dőcögsz végig az életeden!” Így vélekedett Sas Sándor.

Nem, nem kövér. Olyan karcsú a mozgása, akár egy tizenhat éves sovány leányé. Már be is szökkent a harmadik terembe, elébb a fiának vert a fenekére, aztán annak a *reginának* csapott egyet, úgy kézfejjel, az arcára. És már vele koccintott mosolyogva.

— Egészségedre, édes fiam. Ládd, ez az élet.

Krakovás. Sas Gábornak ez jobban esett, mint az érettségi bálon amit ivott.

— Hallottam, Gábor, milyen remekül érettségiztél. Rémlík, te, hogy nyertél is valahol. Olvastam valamék újságban.

Nagyon kényelmetlennek érezte az egésztest Sas Gábor. Nem állhatja a körülbelül-embereket. Vagy tud valamit, vagy nem. De ne kerülgesse. Ijesztőek az ilyenek. Langyosak. Ez vagy az, így vagy úgy. Ilyen a mi korunk. Ridegen beszélt, mintha egy primitív matematikai levezetést mondana fel, kénytelen-ségből.

— Kitűnően érettségiztem. Az országos fizikai versenyben pedig a III. helyen végeztem.

— Pompás, fiam. Ejha! És mondd csak, minék készülsz?

— Orvos leszek.

Kati néni felpattant.

— Még egyszer a keblemre, fiam! Persze téged ezzel a pletcsnível, vagy mivel, egyenesen felvesznek... Ó, te, hát csak így mondd ezt?

Megint ültek. A doktornőből áradt a szó. Egész légáramlatot keltett. Érződött kölnijének szaga. Szóval ő is olyan itatóspapír nő lett. A szája csipog. Visszapörgetett magnetofon. Komoly pózával muszáj hallgatni. Sajnos. Ül ni kell, ráparancsolta Sas Sándor. Kushadni kell kitűnően érettségizett arccal, a középiskolai tanulmányi versenyen harmadik helyezetti figyelemmel. Ez a családi rendelkezés.

— ... mert kiszemelhetsz magadnak olyan pályát, amelyet csak akarsz. Vagy amit az újságok javasolnak. Az embereknek a *korpuszuk* a mindenük. A parasztnak is, a melós úrnak is, a huligánnak meg pláne. Nem hiszed? Vedd csak számba, melyek a minden társadalmi rendszerben jólmenő foglalkozások? Amelyek az emberek testi jólétével, szépítésével, öltöztetésével, szórakoztatásával és élvezeteivel kapcsolatosak. Így van? Így! Még a Központi Statisztikai Hivatal is kimutathatná, ha akarná. Tehát eszességed világos, fiam. A mindenkor legproduktívabb pályát választottad.

— Igen, Kati néni ... (Tessék mondani, érdemes akkor elkottyantani, ha valóban ez a helyzet, hogy engem csak a biológia izgat? Ezen belül is főként az élet keletkezése. És hogy ... Törő Imre mellé szeretnék keveredni idehaza, Moszkvában meg ... No, ezt nem mondom most el. Ez nem kifizetődő pályaválasztás lesz Kati néni előtt. És akkor ...)

— ... hidd el nekem, csak így lehet kibírni az életet. A kondíciónak olyan-nak kell lenni, mint mondjuk a — miénk. Úgy értem persze, a *conditio vitae*. Nem, nem a testi súlyra. Az életszínvonalra. Mi orvosok tárgyilagosaak vagyunk. Mondhatni: materialisták. *Ab ovo*. Nézd, én kereken harminc esztendő vagyok, Miska bátyád meg harminckettő. Kevés az idő, fiam, és sokat kellett magolni. Éjfél, nap mint nap. Ki kell pótolni. Mi a *conditio sine qua non*-ja a jó közérzetnek? Ugy, úgy, csak nézz körül ... Miska bátyád indulását felesleges előtetecsetelnem. Miként a templom csóré egere ... Én ugyan valamivel jobban startoltam. De mi az, fiam, az a cenzárság, mi az? Most azért már van ez a kis három szobás miegymás, és a rendelő. Elég vacak még, de már valami, fiam! Mondhatom, a te lángeszű Miska nagybátyád, ez a derék és oly haladó narodnyik jó későn ébredt rá, hogy merre kell futni ... De már van *tévé*, igaz, míg *relé* nem volt hozzá, addig csak a magunkét foghattuk. ... Juj, te, hisz előtted még nem szabad pajzánkodni! Persze, persze, te káderjelölt vagy még! ... Szerencsére, azt a százhuszonötös Csepelt már eltette a bátyád. Pedig az volt az istene. Ismered Wallinger doktort? Azt látta mindig motoron. Azért is vette. Mert Miska bátyádnak ő volt az eszményképe. A népi doktor! Persze, még narodnyik korában. Micsoda hülyeség, te! Ma már jobban örül Wartburg kocsijának. Rájött közben a lángész, hol kezdődik az élet minimuma ...

— Igen, Kati néni. (Csak keresztanyám mesélte: amikor ide jöttek Kati né-némék, a suhancok két bőröndöt cepeltek be az állomásról. Abban az egész óbelevánc. A nagyságos asszonyon a papája lódenjából átalakított kabát volt. Miska bátyám pedig tolta az ócskán négyszáz forintért vett bringát. Felírta ezt a rokonság az esze táblájára. Tudja az időpontot is: 1957 január 2-án reggel félnyolckor. Elöl lépkedett Kati néném, meglesték, mint egy lagzit, aztán sattyogott a két fogdmeggyuri, végén nyekergette Miska bátyám az országos járművet. Egy hétig laktak keresztanyámmal. Akkorra tudta Búzás elvtárs kiutalni itten az első szobát. És azóta ... meglett az egész mostani univerzum. Kis három esztendő alatt. Hm.)

— ... mert másként el nem bírná viselni, fiam, itt az életet, mint úgy, hogy előbb megteremtéd, rohammunkával, az emberi élet feltételeit. No, ezek úgyahogy megvannak már. De ilyen élet mellett, gyermekem, mint a miénk, kell is. Bocsáss meg a profánságomért, de még egy jól összehangolt házastársi *ezazest* se tudunk békében végigizélni. Így ahogy mondom neked! Vagy zörögnek, vagy ez az átkozott telefon kárpálódik. Ha meg beülsz a Wartburgodba, amit hangsúlyozom neked, a *saját* gubuskádiból vettél s nem a népi demokrácia ajándékozott neked, arra már felkapják a fejüket. Telepedj csak le a színház

Gerzson Pál: Rajzok az Odyszeához

után az üvegketrecben, ott, ott a megyeház mellett, a színészek társaságával, egy üveg konyak mellett, másnap már a községi párttitkár somolyog rád a túloldaltól: „Hallom, doktor elvtárs, volt ugyibár az éjszaka egy kis jobboldali elhajlás...” Hát az ilyen életet le kell öblíteni, fiam. A szesz dezinficiál. Kihúzd a telefont, kikapcsolod a villanycsengőt, meghívod Varga doktort, Polgár doktort, Székely Csabát, a patikust, esetleg Tömössy Jóska állatorvost, ha éppen nem cocózik. És nyakaltok. Közben még a tévét is lehet nézni. Ha únjátok az asszonyaitok képét. Szóval, így, el lehet azért már vegetálni. Ezek ellenére is...

— Igenis, Kati néni. (Éppen erről akartam kérdezni, de látom, Kati néni, nem bér-etikus. Nekem meg a matematika mellékes volt mindig. Mostanában mégis valami egyenletek érdekelnek, de nem tudom őket megérteni. Vagy ... nem is egyenletek, Kati néném. Relációk talán. Például. Egy vizit negyven forint. Egy munkaegység a Petőfiben negyven forint. A vizit ideje öt perc. Jó, tíz perc, még lelkiismeretesebb orvosnál tizenöt perc. Egy munkaegység teljesítési ideje, Kati néném, hat óra. Nehezebbik esetben nyolc óra. Vagy tíz óra. Nehéz relációk ezek, Kati néném. Tudja, hogy Sas Sándornak 1955-ben, negyven esztendőskorában egy esztendei keresete 9.308 forint volt. Amennyi az egy főre eső tsz-átlag volt. Tessék megnézni a Társadalmi Szemlében, Kati néném. Megmutatta nekem. Azt is, hogy írja fel mindenik évben a keresetét. Az idén már van 240 munkaegysége. Úgy saccolják, negyven forintot osztanak. Fejből is kiszámíthatja, Kati néném, ha minden jól megyen, lesz neki az idén húszezer forintja. De ez már cefetül magas kereset az előzőkhöz mérten. Pontosan *megkértszerezte* a hasznát a tsz négy esztendő alatt. Iszonyú nagy szó, Kati néném. Nem, nem, jaj, ne tessék azt hinni, nem azt mondom evvel, hogy mindenki fakanállal egyen ezután egy nagy kondérból, kukorica kását. Az már elmúlt örökké. Annyit is tudok én, tizennyolc éves, lábadozó ésszel, hogy aki órákon át nézi a jól működő esztergapad munkáját, az azért nem annyira méltó, mint aki a *részcsekegyorsító* ötletét kiagyalta, vagy megszerkesztette. Világos. A reszelő húzogatótás is minden anyaszülte normális ember megtanulhatja, éppen úgy, mint a gané vilázását. De nem mindenki ír úgy, mint Solohov. Vagy kezeli úgy a vonót, mint Menuhin. A leendő szakmámban is sejtem már az eget és földet, Kati néném: a maga ricinusrendelése és az agysebész műtétje közt ekkora a távolság... Engem nem is az izgat, hogy az öreg Sas Sándor havonta másfél ezret keres, amikor maguknak legálisan ötezer táján van a keresetük. Kettejüknek. Az én ujjam hegye azért reszket, Kati néném, amit maga lelkiismeretfurdalás nélkül, illegálisan és hallgatólagos jóváhagyással zsebre rak. Amiért maga, Kati néném, inkább rendel, mint hogy az ingyen betegéket, az esztékásokat patyolgatná...)

— Elhiszed, fiam?

— I-igen, Kati néném.

— ...persze, te most azért jöttél, hogy hasznos tanácsokat rakjunk a tarisznyádba. Ó, mit is tudunk mondani neked? Hisz tenéked egész más diákságod lesz, mint nekünk volt. Téged agyonpatyolgatnak. Te *káder* vagy máris...

— Igen, Kati néném. (Azért ha nem pakolta volna ezeket elé, akkor talán lenne bátorságom elmondani, miért zavart ki a tanyából ma reggel Sas Sándor. Mi, tetszik tudni, öten vagyunk testvérek. Két gimnazista lány, két elemista fiú. Mennyi munka lesz még ezekkel! Hány tányér enniváló kell még ezeknek?! Ezekért is jöttem volna, ezek miatt is. Sas Sándor, van pedig a háta megett már 240 egység, idezavart, hogy mondjam a következő rigmust: „Miska bátyám, tessék szíves lenni útravalónak egy öltöny egyetemista ruhát csináltatni Sas Gábornak!” De úgy érzem, megzsibbadt a nyelvem.)

— ... és mondd csak, melyik egyetemre mégy? Egyenesen Pestre? Persze, persze. Akinek ilyen ajánló levele van, az ne kuruttyoljon Pécsre. Ne halásgasson unalmában Szegeden. Ne hallgassa a harangszót örökké Debrecenben. Irány Pest! Ott ki lehet bírni. Aranyéleted lesz, fiam... Jaj, erről jut eszembe, szétnézek már odakint. Maradj egy percet, fiam. Tölts magadnak. Akárcsak ott-hon. Rögtön jövök...

És kikopogott. Apró, jégeső léptekkel. Mint Jacques Tati filmjén az a titkárnő. A jószág úszott utána. Igen, igen, akár Etelka mögött most a vereshagymáé. Szerepcsere. A lélek nem változott. Illetve egyszerűen nagyságát cserélt. Eh! A fiú öntött. Aztán ivott. Újból töltött. Sietősen kortyolta le. Szentisten, ezen a falon pedig valódi Szőnyi-kép van! Nem, nem színezett rézkarc. Ez jó. Ezért odarakták a *megérdemlő* művész tenyerébe az ő zsebükbe *potyán* került ezreket. De... tudják az én bátyámék, mi ez? Persze. Azt biztosan, hogy ez jó... befektetés. Tanyába, házba már nem lehet. Hát akkor Szőnyibe... Sas Sándor véleménye szerint azonban Sas Gábor praematurusba is investálhatnának. Adjanak vissza abból a zsírból, amit a parasztokról lekanalaztak. Adják meg az ő fiának a *szökési sebességet*. Hogy tehetségével egyenesen odajusszon, ahová való. Csakhát ő ezt nem mondja el. Akkora szégyenkezést érez, hogy azon nehezebben tudná átvetni magát, mint az a John Thomas nevű néger fiú a 222,8-as magasságon, még egyszer.

— Képzeld, édes Gábor, nem tudlak kávéval megkínálni! Konyakozni pedig fekete nélkül, hogy úgy mondjam, olyan kocsis dolog. Ez az Etelka megette. Mert ez eszi. Főzni nem meri miattam, de falja. Marékszámra... Akkor most átjössz velem a cukrászdába. Vársz egy pillanatot, mindjárt rendbe rakom magam. Csak itt, a szomszéd szobában. Közben fecserészhetünk tovább... Szóval neked tapasztalatok kellenek, öcsém...

— I-igen, Kati néném.

— Remélem, nem vagy szerelmes? Ne is légy fiam. Teljesen korszerűtlen jelenség. Előbb válogass egy kicsit a medikák közt. Kóstolj meg minél többet. Na, nem úgy értem, te kis csacsi, hogy nyelves puszikat válts velük! Haha, ez jó! Az *armatúrával*, gyermekem, persze, persze. Ha aztán megledted, aki véled párosul, azt fogd meg. És ne eressz el.

— Igenis, Kati néni.

— Azt se tudod, hová akarok kilyukadni, t-te! Nehogy az anyakönyvvezetőhöz rohanj vele! Ráérsz. De légy hozzá hű. Követeld meg tőle is. Miért? Kölcsönösen lehűtitek egymást. Nem kell koslatnod, fiam, keresgélned. Neki se. Kölcsönös segítség. Több időd jut így a magolásra.

→ A magolásra?

→ Mit vágsz olyan szerencsétlen pofát? Naná! Nem is a szerelmi művészet, az *ars amatoria*, elsajátítására visz oda az állam, édes kítűnően érettségizett, népi káderem! Úgy tanulj, hogy majd itt a falun nem jut rá időd. Egy életre tanulj meg mindent. És ne feledd, a paraszt ma már holtra keresi magát.

— Azt hiszi, Kati néni?

— Magunk közt szólva: már túlzás is, hogy minden fingszorulással a doktorhoz szaladnak. Persze, mert esztékás. De amúgy is. Hálstennek. Nem sajnálja már magától. Szóval egy életre, fiacskám... Na, kész is vagyok. Gyere.

Úgy lépkedett mellette, mintha grófkisasszony váratlan vőlegénye lenne. Átvágtak a téren. Kati néninek mindenki kezitcsókolomot mondott. A *Fényesben*, náluk ez a neve a cukrászdnak, a legsarokba ültek. Kati néni nem szeret

hivalkodni. Kati néni rendelt két duplát. Együttal hozatott egy tálon tortaszleteket.

— Te nem kérsz, fiam, egy kis tejszínhabot?

— Nem kérek, köszönöm szépen.

A tálról maguk válogatták ki a süteményeket. Kati néni öt tortaszületet evett. Egy nagy csésze tejszínhabbal. Sas Gábor hármát. Hab nélkül. Mégis olyan lakodalmi szédület fogta el, amikor kiléptek, hogy megfordult vele a széles, valamikor csordahajtásra használt Dózsa György út.

— Jaj, te, majd eleresztettelek üres kézzel! Gyere csak, megleplek már valami olvasnivalóval is!

A presszóban lényegesen többen voltak, mint az árnyas és néptelen könyvesboltban. Kati néni egy perc alatt megvette és hóna alá nyomta Barcsay mester művészeti anatómiáját. Amint pedig kiléptek, négyrétre hajtott egy százast, s a fiú szivarzsebébe tűzte. — Ez meg jó lesz lányokra... És gyorsan rágyújtott egy Kossuthra. Észre sem vette, hogy a fiú szólna, de csak tátog, tátog. Szárazra vetett hal.

— ... tudod, Miska bátyáddal a másod év végén botlottunk egymásba. Csudamód klappoltunk. Nem is eresztettem el a frakkját. Emlékszem, kajla narodnyik bajsza volt még akkor. Aztán politizált is a bátyád, de még hogy! No, én kineveltem belőle. És képzeld még ehhez: ott akart ragadni az egyetemen. Vegtálni egy prof. mellett! Ehbérért. No, nem fiam! Öt évi együttélés után elrendeltem az esküvőt. Elég hosszú próbaházasság volt, de legalább ismerem a páciensemét. Gyorsan összehabartunk egy gyereket. És idejöttünk. Nekem nem cikk, gyermekem, a tudományos pálya. Nekem az élet kell. Aztán persze neki is tetszett. Az élet nekünk, orvosoknak, már nemcsak a városokban, de itt is elviselhető lassan. Megértetted, fiam?

— Igen, Kati néném. (Csak Cipót nem értem egészen, tetszik tudni, osztálytársamat, aki egész negyedikben azt hajtogatta: ez a Sas fülehegyéig moralizátor. Hülye, hülye. Ez a Cipó nem képes azzal a sima agyával felfogni, hogy a leltről jövőknak mindig szigorú az erkölcsük. Különben nem állnának meg. Sas Gábor esetében még az a bizonyos osztályharcos tudat is hozzáadta a maga cementjét. Haha, de fintorogna, tán még köpdösne is Kati néném, ha ezt tudná. Bah, orvos meg az osztályharc! Erről szólni sem lehet. Hiszen a kötelező humanizmus, ugye Kati néném! És amit maga csinál? Az nem szerepcsere a mostani cselédjével? Mi? Az Itatóspapír Nénivel? Nyugi, nyugi, Sas Gábor. Amikor tejszínhabbal van teli a pocakja, akkor nem lehet neki. Különben is nem ezért küldött ide a familiád. Érted?!)

— ... mert felőlem szomjazhatol te a tudományra, loboghatsz is fennkölt céljaidért. Emberiség, mifene! Azért ne feledd el öregedő és kövéredő sógornőd szavát: a *homo sapiens* nem a laboratóriumban kezdődik. Magunk közt szólva, kislefiam, a havi tizenkét ezernél. Ez a minimum. És ezt nem az esztétika adja! Naná! Ezt neked és nekem kell összeszednünk. És ennyit simán lehet. Városon is, a munkás uraktól is, a gyászruhás hulcsiktól is, de a paraszt elvtársaktól is. Érted, gyermekem? Szedd is össze! Méltó vagy rá. Ezzel mutatod meg, hogy te vagy a *homo sapiens*!

A fiú ekkor megrázkódott, és gyorsan a falnak dőlt. Nyögött. De nem szólt. Annyit megtanult már az ÉLET nevű tantárgyból: nem minden gondolatot szabad kikotyogni. A hívóséget emlegetni különösen esztelenség a hitetlenek között. Ha a tudomány és a haladás, a becsület és hűség létezésében hisz, azt meg különösen. De miért? Hisz annyi ilyen hívót ismer! Akkor ezek mért restek az

összefogásra? Mért hagyják? Az apjáék hite, mely megkényszerizte a Petőfi erejét, mért nem nyúlik át ebbe a világba is? Miért őt küldik ide? A gyenge, tudatlan, gyáva fiút?... Vagy talán azért küldik, hogy...? Mert őt már erősnek érzik? Akkor ő nem kér ezektől! Akkor Sas Gábor egy fületlen gombot nem fogad el... Ezt a Barcsayt is odavágom elé. Oda én!

Az undor úgy összegörccsölte gyomrát, hogy csak tátogott.

— Mi az, Gábor? Rosszul lettél, fiam? — vette végre észre az orvosnő. De ez már a Morva-ház kapuja előtt volt, igen, a barna, pántos, diófa várkapu előtt.

— *Nausea magna* — nyögte a diák, mikor észrevette az undorító ajtót. — *Nausea, nausea...*

Meglátta a bamba hökkenést az asszony arcán. Lelke mélyén azonnal pajzán vidámság kezdett ficáncolni. Még, hogy odavágja ezt a Barcsayt? Hisz ez zsákmány! Visszaszerzett juss. Na, megállja csak! Adok én neked *action gratuite*-t! Jókorát böfentett. Majd mint aki a megkönnyebbedés színhelyét keresi, váratlanul kocogni kezdett az utcasarok felé.

Az orvosnő földig restelkedve meredt utána. Kiáltott is:

— Mi ez? Mi ez, kérem? Ezt *maga* találta ki? *Nausea magna* ... Miféle nagy csömörről beszél maga? Halló! Gábor!

Késő volt. A fiú kifordult a sarkon. Dr. Molnárné született dr. Kökény Katalin karórájára pillantott. Tyűh, még elkésik. Mennyi időt elpazarolt erre a nevetlen tanyasi kölökre! Na, különben majd belejön. Persze, persze. A gyanú még árnyékot se vetett agyában. Teljesen ismeretlen betegség volt előtte a *nausea magna*.

Bencze József versei

Búcsúi emlék

Vig vendégfejek összekoccannak
ragyog őszi torma foguk virága,
kunkora metéltleves tészta lóg
a késes kese bajszán, úgy árul,
hátrafordul és a pult alatt iszik,
torka, mint beteg tyűk, úgy cikácul.

Körtefamászás

Sárga napok csábítottak
édes ízű kerek körték,
a madarak, mind elszálltak
az ágak utadat törték.
Ifjú karod szelet bontott
hullottak a körte bókók,

ajkadon mézmagházú nyár várt
alád lesni akkor jó volt.
Pajkos voltál, mint falevél,
ringatott a zöld lombosátor,
életemnek Dorottyája
akkor lettem csókra bátor.

Jobbágy Károly versei

Vad, liánokkal átfont

Vad, liánokkal átfont, sötét duzsungelbe lép be
a férfi, aki belép egy asszony életébe.
Hiába leskelődik, inti az óvatosság.
Csak bent, egész a mélyben láthatja, azt, amit lát.
Hogy mit? Szerencse dolga! Csillagok néma titka.
Lehet, hogy forró álmok kapják tűz-karjaikba.
Lehet, hogy átsétál csak s új rét igézi sorsát;
Lehet, hogy megáll benne, kiáltva: Ó mennyország!
Lehet, hogy könnyen, csendben, míg jár levél se rezdül;
Lehet, hogy rázuhanak a védők seregestül;
Lehet, hogy megszokott már, „nem első, nem utolsó”
Lehet, hogy csak reá várt a csend lihegve, forrón,
Lehet... de akkor vége; az indák úgy befonják,
Lehet, hogy menne, mégse; nem szabadulhat onnét;
Lehet, hogy karcolás sem esik bőrén, ha túl van;
Lehet, hogy vérző sebben vergődve lép ki túlnan;
Lehet, hogy hűvös cseppek, könny hull rá, mint a harmat;
Lehet, hogy lángot gerjeszt s a pálmák belehalnak;
Lehet, hogy félve, futva kijut, bár vereséggel;
Lehet, hogy nincs menekvés, ő is a tűzben ég el;
Lehet, hogy elfelejti, falán egy kép csupán csak;
Lehet, hogy látja mindig, sután a kép után csap;
Lehet, hogy megátkozza s örül, hogy túl van régen;
Lehet, hogy visszavágyik már egész életében...
Vad, liánokkal átfont, sötét duzsungelbe lép be
a férfi, aki belép egy asszony életébe.
de ki bírja ki azt, hogy félreállva lássa,
mint villan fel a hívó hiúzzsem csillogása?

Játék nélkül

Jó lenne néha játszani
valami csuda csuda jót;
boldognak, frissnek látszani
s nevetni végtelen nagyot;

hinni, hogy a ház — otthon is,
hogy aki ember — jóbarát;
hogy csak a róka a hamis
a hűség tizenkét karát.

Felnöttem. Ennek vége van.
A játék már nem boldogít.
Látom halálos biztosan
a tárgyak körvonalait

s az emberarcot is, amin
a vénnek józansága ring
s nem érdekes az, ami kín
és a csalán se rozmarin g.

Bertók László versei

Jégvirág

Kristályos páfránylevelekké
rendeződik a pára,
mintha egy művész festegetné
a vonat ablakára.

Összeszűkül a világ füstös
fülkévé, három asszony
bontogatja hanggá ezüstös
csendjét, hogy meg ne fagyjon.

Piacra megy az egyik, hagymát
árulni, most van ára.
A másik fia lakodalmát
intézni megy Atádra.

Fütyülnek ők a jégvirágra.
Kedvüket tornyosítják.
Eszrevétlen a te orcádra
is kiperdül a vígság.

Úgy érzed, hogy nevetni kéne,
hisz nem szűkül, de itt van
az áttetsző világ egésze
atomnyi mosolyokban.

Kifeslik mind, mi érték, élet,
és rácsillog a fagyra
tükrözve a való egészet
egy ügyes pillanatra.

Hirdetve, hogy emberrel szép csak
a tavasz, nyár, az ősz is,
s a jégvirágos vonatablak
világot őriz.

Tudod-e

Tudod-e, hogy a vadgesztenyefák
tömött nyugalját mi ragyogja át,
mért kotlanak a pár hold park fölött,
mint baromfiak, miket megkötött
az ösztön, s ülnek báván, részegen
szívükkel fűtött apró fészkeken?

Megérted-e a hetyke padokat,
pirosak, mint a bátor gondolat,
miért húzódnak anyás fák alá,
mint kiscsibék a kotlóstyúk alá?

Szereted-e a kövér orgonát,
ha utcalányként kínálja magát?

En erre járok esténként haza,
szerelmesem az olcsó orgona.

*S mozogni látom szárnyas fák alatt
a nappal hetykén ülő padokat,
ölükbe fognak egy gramm örömet,
s elbújnak a park bokrai között.*

*És a figyelmes vadgesztenyefák
lesik a lassan hulló éjszakát,
mint kotlósok a vércsevad eget.
Pirkadatkor kotyogni kezdenek,
s hogy megőrizték áldott titkukat,
helyükre csalják mind a padokat.*

Gallai Károly

Tízezer mázsa kő

*Tízezer mázsa kő. Papíron
négy nulla egy egyes után.
Elbújik a nagy számok között.
Újság, rádió nem említi...*

*Füstölgött a bél,
meg-megcsuklott a lámpa
s alig tenyérnyi helyre világított.
Villánk a vagon-padlóba akadt,
durcásan remegett acélfoga,
nem mozdult tovább.
— Mert éjszaka volt és éppen se villany,
se csillag, se hold. —
Arcunkon verejték, hátunkon eső.
Ha egy cigarettára meghipentünk,
végigborzolt a hűvös őszi szél.
De reggelre üres volt száz vagon
És száz púpja nőtt a földnek.*

Másnap kövekről álmodtunk az ágyban.

*Ha elsuhan sz az új hatos úton,
nyurgatestű Ikarusz-kocsin,
hogy rajtacsípd az őszi Mecseket,
ahogy próbálja pompás öltönyét,
— elsuhan sz és észre sem veszed,
te mész, nem kint a táj —
gondolj a kőre...
Egy nappal előbb ürült ki száz vagon,
Egy nappal hamarabb hozott új követ.
Egy nappal rövidebb a célhoz az út.*

Kende Sándor

Elza

Nem szeretem Elzát.

Talán más fiú se szereti a nővérét. Elza ráadásul beteg, mindig beteg.

Ma kirándultunk, együtt az egész osztály, évvégi túra, reggeltől estig a hegyet másztuk. Úgy elfáradtam, hogy mire hazaértem, a vacsora se kellett, — sötétben lehánytam a székre a ruháimat, és bedőltem az ágyba.

Anyám egy perc múlva utánam jött, felkattintotta a villanyt, és jeges szóval kipurancsolt a takaró alól:

— Azonnal rakd rendbe a holmidat, egy-kettő!

Tehát még most is ez a legfontosabb! Mint minden este: előkészíteni a ruhámat, készenlétbe helyezni, hogy ha Elza éjjel rosszul lenne: pillanatok alatt magamra kaphassam, és azonnal induljak az orvosért.

Elza! — A cipőm fűzőjét is gondosan meg kell oldanom minden este; nem rughatom csak úgy le, nehogy egy félpercet veszítsek éjjel, ha esetleg bele kellene ugranom. — Elza...

Anyám minden este, most is, az ágyam fejénél állva megvárta amíg... a fene egye meg az ilyen lefekvést! — amíg (ahogy mondani szokta): rendbe rakom a holmimat. Ellenőrizte a cipőfűzőmet, aztán elfordult:

— Lefekhetsz — mondta szigorúan, leoltotta a villanyt és kiment.

Pontosan nem is tudom, mi a baja Elzának? Tulajdonképpen sajnálnivaló, milyen makacsul próbálja testi hibáit takargatni. A háta a balvállánál például — nem mondom, hogy púpos — de a ruha nyakát, a blúz gallérját furcsán elhúzza. Elza tehát valami kötött kendőt, selyem holmit, sálát, keppet terít magára, s úgy hordja, mintha csakanyagul kapta volna föl, szeles, nem-törődöm módon, — valójában azonban kínosan vigyáz, s a legakaratosabb kánikulában sem veti le, nem, még tánc közben sem, pedig minduntalanul oda kell kapnia, hogy nem csúszott-e le a kendő...?

Ezt én sehogyse értem: — hát Tibor nem vette még észre?!

Elza nem hagyja el magát, mint más beteg ember, nem is látszik szomorúnak vagy vigasztalannak, hanem komoly fáradsággal, szinte eszelős rendszerrel ápolja magát. Mindig pontosan kifesti az arcát, meghúzza a szemöldökét, s hetenként kétszer beül a fodrászhoz, pedig a forró szárítóbúra miatt aztán egész éjjel rázza a köhögés, — én meg szaladhatok az orvosért.

De reggel újra kezdi.

Nem gubózik be négy fal közé, — mindig van programja. Ha Ilus, a barát-nője, tíz óráig nem jelentkezik, akkor már megy is eléje, vékony nyári ruhában, bő kendővel a vállán, könnyű kis selyemtáskával a kezében.

Beülnek a cukrászdába, — sokan forgolódnak itt, s leplezetlenül megnézik a lányokat, hiszen Ilus nagyon csinos és kacérul feszes a ruhája, Elzának pedig az arca és a szeme talán érdekes is. — de ők alig néznek vissza a fiúkra, annyi a mesélnivalójuk. Elza halkán — vékony szájaszéle finoman remeg — felolvassa Ilusnak Tibor szerelmeslevelét (mert Tibortól minden reggel érkezik levél, akár találkoztak előző este, akár nem; pontosan három oldal írás, szép fehér borítékban). Elza nagyon vékony és nagyon tiszta ujjai reszketnek, a levélpapír zizeg a kezében, s közben pillanatonként odakap a ruha vállához, aztán a haján igazítja meg a fodrot, vagy a selyemtáskáját húzza közelebb: nincs nyugta, szaggatott fél-mozdulatai állandóan vibrálnak, — Ilus pedig figyelmesen hallgatja a barátnőjét.

Aztán megbeszélnek, ami a levélben volt. Egészen délig tárgyalják.

Mondom: ez mindennap így megy.

De tegnapelőtt baj történt.

Anyu még nem volt otthon, amikor hazaértem. Gyanús csend ült a lakásban. Pedig Elza megjött már, tudtam, hogy ilyenkor mindig otthon szokott lenni. Megijedtem, féltem, s nem nyitottam be mindjárt, hanem az előszobafalnak dőlve füleltem, vártam, hátha történik valami.

Míntha vinnyogásféle, nyüszítő kis hangot hallottam volna, — most néztem be a szobába.

Elza hanyat feküdt a földön. Úgy lélegzett, rövideket, mélyen, kapkodón, hogy a vállá folyton megemelkedett.

Olyan nehéz volt, nem tudtam mindjárt az ágyhoz vonszolni, — belekapaszkodott a szőnyegbe, s nem hagyta magát. Sirt, hang nélkül sirt, mint a némák.

Szorongva, gyáván ültem mellette a földön, — mit csináljak vele? Kérleltem, dühös voltam rá, fenyegettem is, aztán a karját dörzsöltem, meg a homlokát, de nem tudtam elhúzni az ágyig. Tehetetlenségemben jobban sirtam már, mint ő, — féltem, megjön anya, és így talál, hogy nem csináltam Elzával semmit...!

Ellöktem a kezét, s gyűlölettel néztem rá. Otthagytam, nyitva maradt az ajtó, s bögre rohantam le a lépcsőn.

Futottam az utcán is, de minduntalanul nekiütődtem a járókelőknek, félrelöktek, — és hallottam, hogy valaki törtet utánam, nagyokat csattog a talpa, mindjárt utolér, már a nevemet kiáltja.

Tibor volt. A vállamat kapta el, megállított.

— Mi történt?! Hová rohansz?

Kitéptem magam, de utánam nyúlt, elért, s visszatartott.

Most vettem észre, milyen feldúlt az arca. Kalapja a kezében, nyakkendője vitorlásan kilibbent a kabát alól.

Úgy fogott, mint egy rabot. A futástól erősen fujtattunk. Riadt szeme az enyémet kereste.

— Elza...? — ennyit kérdezett csak. — Elza...?!

— Engedjen! — menekülni akartam.

— Miért nem beszélsz?! Hallod?!

Félelem, ijedség, düh fojtogatott, s nem tudtam, nem is akartam mondani semmit. Megpróbáltam elfordulni.

— Ó én... én... — szakadt fel belőle a kétségbeesés.

Most elfuthattam volna, mert elengedte a karom: — két kézzel, tenyérrel csapkodta a homlokát:

— Hát nem akartam én... Dehogysis akartam!

Nem értettem. De ez az erős, nagy ember úgy rázkódott, hogy felkiáltottam:

— Menjen orvosért!

Ettől magához tért. Fejével zavartan biccentett, körülnézett, kitört a járda szélére, és felágaskodva, tárt karral hadonászva kiáltozott taxiért.

En anyámért futottam.

Nem találtam. Olyan fáradt voltam már, majd felbuktam a lépcsőn.

Nem mertem mindjárt visszamenni. Leültem az utcán egy padra.

Arra riadtam, hogy körülállnak: — miért bögök?

Megint futottam.

Biztosan sok idő telt el. Amikor hazaértem, — az előszobában azonnal tudtam, hogy anyám otthon van. Az ajtó különben nyitva volt, s láttam, hogy Elza az ágyban fekszik. Az orvos már elment.

Anyám lépett be a konyhából. Meg sem állt, amint észrevett, s a második szónál már háttal volt nekem:

— Tégy fel vizet melegedni!

Ez a szigorú, mindig csak utasítani tudó hang megkeményített, — mint akit evickélés után partra löknek. Nyugodtan és szárazon figyeltem; hallottam bentől minden szót.

Elza az oldalára fordult, kinyúlt a takaró alól anya kezéért és magához vonta.

— Meg akart csókolni... — nyöszörögte panaszosan, — aztán megcsókolt... Nem akartam, de megcsókolt...

Kihallatszott a köhögése. Utána sokáig hallgatott.

— Mondta, hogy szeret, kétszer is mondta, háromszor is... — sírdogált Elza megint. — Miért mondja?! Nem igaz, ha százszor mondja is! Hát milyen vagyok én...? Szeret? Csúfol csak! Idejön, először talál alkalmat, és, és... persze, mert azt képzei, hogy én... hogy én nyaljam meg a tíz ujjamat, ha egyáltalán szóbaáll velem valaki...! Érezem kegynek... Mert azt képzei, hogy az ilyen... az ilyen, mint én... ha véletlen akad valaki, akkor menten elveszíti a fejét... az ilyennel gyorsan megy, az ilyennel könnyű, nem úgy, mint azokkal, akiket körülsergelenek az udvarlók, akik válogathatnak...! Ugye azt képzei, hogy...

Anya vissza akarta fektetni rendesen a párnára, de ő feltartotta a fejét, s erőszakkal beszélni próbált, de olyan gyenge volt, alig lehetett hallani:

— Szeret...? Miért hazudik? Hiszen látja, hogy milyen vagyok...! Ha Ilusnak mondaná ezt! Nézze meg őt! De én...? Csúfolni akar...? Miért...?

Olyan törötten, olyan vissza nem tarthatóan zuhogott fel belőle a sírás, — előre borult a paplanjára; lecsúszott válláról a kendő, s meg se igazította, pedig a hátánál balfelé a blúz teljesen elállt, — egész testében rázkódott.

Hajnalban orvosért kellett futnom.

Az eset nehezebb volt, mint máskor: — Elza ezen a reggelen nem kelt fel, nem indulhatott Ilus elé.

De furcsamód Ilus se jött.

Később újabb orvosságért küldtek.

Visszafelé kerültem egyet, és benéztem a cukrászdába.

A középen, a szokott asztalnál, ott ült Ilus. Tiborral ült!

Ök ketten! Már is!

Hát ezért kell nekem a gyógyszerértárba futkározni! Olyan vörös düh rántott meg, hogy felemelt karral nekik rontottam, s az orvosságosüveggel akartam az arcukba vágni.

De Tibor utolsó szavait meghallottam: — ha kibékít Elzával... — és nem ütöttem meg.

Ilus körülbelül ilyesmit mondott neki:

— Segítek.

Aztán értetlenül rám meredtek, aki reszkette torpantam meg az asztaluknál.

Hazafelé Tibor a vállamra tette erős kezét:

— Látod, öcskös, így van ez.

Nem értettem, miért mondja, de bizalmas mosolya olyan jól esett... — talán beavat...? Buzgón rábólintottam: — ühüm.

— Nagyon haragszik? — kérdezte.

— Sokat sír — válaszoltam.

Keserűen ingatta fejét. Őrá nem voltam most dühös, hanem szerettem volna valami igazán okosat mondani, — nagyon vigyáztam szavaimra:

— Nem hisz; folyton azt hajtja, hogy nem is tud. Ez a baj...

— Nem hisz, nem, nem... Mert a lányok azt képzelik, olyan szerelem van csak, amilyeneket a „nagy” filmekben látni.

Nagyon szomorúan mondta, egészen fátyolos hangon, alig hallhatón.

Úgy éreztem, hogy most, mellette nővök férjivá.

Elza reszkető ujjai ügyesen, gyakorlott mozdulatokkal, gyorsan tépték fel az orvosságosüveg csomagolását.

— Jön... — súgtam neki közben.

Szája előtt megállt a keze, — épp bekapta volna a pirulákat, — rám nézett, most egészen száraz volt a szeme. Nyujtottam neki a vizes poharat, unszoltam és bólogattam, hogy jobban megértse:

— Jön...

Eltolta a kezem, nem vette be a gyógyszert, és durcásan rázta a fejét:

— Minek?

— Tudod. Azért.

— Nem igaz.

— De. De igaz.

Egy pillanatig gondolkoztam, és megint súgtam:

— Nekem mondta.

Arcán itt-ott elsimultak a ráncok, s a párnáját elgondolkozva végigsimogatta. Kihúztam magam, hogy mélyebb hangon, nagyobb nyomatékkal szólhassak:

— Férfiak egymásnak nem hazudunk.

Láttam, hogy mosolyogni kezd.

Lehajoltam hozzá, lovagiasan megigazitottam vállán a kendőt, — s hogy így tettem: én is mosolyogni tudtam végre.

Vámosi Pál

Ordasoknak szóló vers

Egy festményt nézek én naponta:
Téliidő.

Sűrű, kemény havat kerget az orkán,
s roppant kupacba torlaszolja föl,
vacogva ri a föld, fel-fel sikolt,
mert teste póre
s egyre csak veri kegyetlen korbáccsal
fekete fergeteg.

A fák dermedt szügyekkel állanak,
s ahogy a szél csattogva jár közöttük,
jajongva törnek fagyott ujjaik;
bokrok vergődnek lábaiknak:
bilincsbevert mezítlén asszonyok,
a sirás rázza testük szüntelen.

Szétterült, sötét hajukban
ordas lapul,
elvénuult, magányos ő nagyon,
megcsorbult, sárga fogsora erőtlenséggel kocog,
a szőre rongyos is,
oldalán pedig rozsdásan csordul a vér.

Elvénuult, magányos ordas ő,
oly reszketeg, hogy szinte szánalom, —
szívszaggatón üvölt,
a fergeteg vadul markolja át
kiéhezett, baráttalan szívét...

Szánlak vén csont:
elhagytak társaid,
kemény a tél,
az ostorod kegyetlen,
s közel, ugye, közel az éjszaka?!

De lásd, boldogtalan,
a jobb időkben mért voltál oly gonosz,
oly fönnhéjázó, két-könyökös legény?
mások szívéen jóllakni mért akartál?
Lám, egy zsirosabb juhért elmartad társaid,
éhes vágyadra hallgattál csupán
és senkit nem becéztél.

Nézd, én milyen szegény vagyok,
de másét nem kívántam meg soha,
van kenyérem, vizem
és néha még szeretőm is akadt.

Szabó Gizella versei

Félálomban

A szeretetlen szorongva ébred,
mint akit nagy gond emészt.
Mintha csak lassan értené meg
redőnye zöldjén a rést;
— Nem, nem is úgy volt —, gondolkodik
álmán tovább még egy darabig,
és egyre jobban távolodik
egy kutya nedves szeme tőle, míg
bele nem olvad a szekrény falába,
s a csöndes ajtó sarkaiban már
mozdul a tegnapi folytatása.
— Reggel van —, mondja, s összeszedi magát.
Aztán az utcán dallamokat morzsol,
az árusokat nézi, s arra gondol,
ki hogy mond otthon jóéjszakát.

Bakony

Játszik a nappal a szél,
játszik a széllel a nap,
sugárlegyezőjét mutatja neki
bőrcakolyája alatt.

Gurul a völgybe a hegy,
szalad a hegyre a völgy;
táncos lábát dobálja a nyár,
szikrázik alatta a föld.

Megifjúl a nyárral a szél,
megifjúl a nyárral a nap,
megifjúl a hegy, meg a völgy, fiatal
szeretők ölelőznek a tölgyek alatt.

Hej, megöregszünk, és ittmarad
minden, a hegy meg a völgy,
meg a szél, meg a nap;
csak mi megyünk el, míg új szeretők
ölelőznek a tölgyek alatt.

Bellyei László

A „Varázshegy”, avagy a dekadencia legyőzésének útja

Thomas Mann „Varázshegy”-e olyan könyv, mely az európai társadalmi és szellemi fejlődés legmélyebb rejtekeibe is bevilágít. Izeire bontja a polgári haladás, demokrácia, humanizmus és több más nagy jelszó és program belső lényegét. Az írói intuíció és a tudományosnak nevezhető alaposság eszközeivel tükröt tart elénk, európai emberek elé, hogy kik vagyunk és főképpen kik voltunk az első világháborút megelőző megoldatlanságok, félbe maradt problémák korában. Olyan könyv, melyet újból és újból elolvassunk, hiszen mondanivalója kifogyhatatlan és mélységes.

Keletkezéséről tudjuk, hogy amikor 1912-ben az író felesége hosszabb kezelés céljából a davosi tudószanatórium betege volt, az író meglátogatta, rövid időt töltött a szanatóriumban, és ez az idő elég volt ahhoz, hogy megszülessen a regény koncepciója: az első világháború előtti korszak problémáinak kavargása, harcos összeccsapása a világtól elzárt „varázshegyen”, a tüdőbetegek szanatóriumában. A regény kezdő fejezetei az első világháború előtti években íródtak, teljes elkészülésének ideje a húszas évek elejére esik. Thomas Mann utólag így ad számot az írói szándékról, mellyel a művet megírta: „... megkísérli felvázolni egy kor, a háború előtti Európa korának benső képét.” És valóban: „A varázshegy” egy adott korszak, egy adott társadalom képét rajzolja meg. A korhoz kötöttségével, a társadalmi kép realizmusával tűnik ki az író többi művei közül, és a Buddenbrook-házhoz hasonlóan konkrétabb társadalomrajzot revelál, mint általában a tipikusan Thomas Mann-regények és novellák.

Hogy a regény bonyolult problematikáját meg tudjuk közelíteni, abból kell kiindulnunk, milyen lépcsőfokra hágott fel az író ezzel a művével, ha figyelembe vesszük az előző írásaiban felvetett és nyitvahagyott problémákat. Már a fiatal Thomas Mannt az jellemezte, hogy a hanyatló polgári korszak nagy epikusává lett, minden szándékosság nélkül, szinte tudtán kívül. Bármelyik költői művét vagy akár elméleti írását boncolgatjuk is, a polgári dekadencia valamelyik megjelenési formájával találkozunk.

Mindjárt első nagy regényét, a Buddenbrook-házat, úgy említi az író, mint „A varázshegy” megértéséhez szükséges előzményt. (Bevezetés a Varázshegy olvasásához, 1939.) Nos, ebben a regényében a régi patriarchális polgári életforma bomlik fel a kapitalizmus legújabbkori fejlődése következtében. És ez a fel-

bomlás kétirányú dekadenciát eredményez. Az egyik oldalon a régi formák makacs képviselője, Thomass Buddenbrook, a schopenhaueri pesszimista világnézethez, a világfájdalmas nihilizmushoz jut el. A másik oldalon az ő ellenpólusai, a regény művészelkei, biológiai gyengeségükkel az egészséges emberi élet tagadásának és a polgári művészet amorális öncélúságának a határán mozognak.

A másik fontos előzmény, az „Egy apolitikus elmékedései”, hatalmas terjedelmű, több mint 1000 oldalas tanulmány- és cikk-gyűjtemény az első világháború éveiből. Ezekben a tanulmányokban és cikkekben Thomas Mann egy olyan reakciós polgári életforma létjogosultságaért szállt síkra az európai polgári demokratikus haladással szemben, amelynek kérlelhetetlen pusztulását ő maga írta meg évekkel azelőtt a Buddenbrook-házban. Később „fegyveres szellemi szolgálatnak” nevezte ezt a művét, elkeseredett, de becsületes és reménytelen utóvédharcnak. Egy nagy író próbálkozása volt ez a mű, kísérlet, hogy szembehelyezkedjék a társadalmi fejlődés kíméletlen törvényeivel ősei, apái iránti tiszteletből, a nyugati imperializmus által fenyegetettnek, a világ kapitalista felosztásából kisémmizettnek hitt hazája iránti szeretetből. Érdekessége, hogy a nagy hevességgel vitatott, támadott és védelmezett dekadens nézetek csaknem szó szerint ugyanazok, mint „A varázshegy”-ben, csak ellentétes előjellel.

A „Halál Velencében” című novelláját is úgy említi az író, mint előzetes lépcsőfokot, mely a „varázshegyre” vezet. Ez a sokak által talán túlértékelt (formailag valóban tökéletes!), a felvetett kérdést szinte a bizarrságig exponáló elbeszélés a dekadens polgári művész halálát ábrázolja, azét a művészt, aki az élet értelmének a nyitját többé nem találja meg. A szépséget mint önálló szubsztanciát imádja, ezért aberrációk hálójába esik. A dekadenciának ez a merőben embertelen, visszatartó formája sok mindenre rádőbbsenhetette az író, ami a „varázshegyre” vezette, de „A varázshegy” szellemi tusáiban a polgári művészet elfajzásának a kérdése nem kerül terítékre mint vitatott vagy megoldandó feladat. (Sorra kerül később a József-regényekben, a Doctor Faustusban és más írásokban.)

A patriarchális német polgári életforma, — az eredeti tökefelhalmozás után a klasszikus kapitalizmusban kialakult életforma, — megtestesítője a Buddenbrook-házban Thomas Buddenbrook, „A varázshegyben” pedig Hans Castorp. Csakhogy míg Thomas Buddenbrook makacs és kemény céltudatossággal védelmezi azt, egész életét egyetlen lapra, egy letűnt életformához való szívós ragaszkodásra teszi fel, — addig Hans Castorp, ez a „melegszívű mostoha gyermeke az életnek”, fokozatosan tovább fejlődik, és mintegy a saját belső világának a fokozatos megváltozásával forgatja ki megdönthetetlen biztonságukból azokat az elavult nézeteket, melyeket az „Egy apolitikus elmékedései” olyan nagy harci elszántsággal védelmeztek.

Ezzel a regény cselekményének a leglényegesebb részét már el is mondtuk. Mert hisz annyi az egész, hogy Hans Castorp, egy 23 éves hamburgi fiatalember, jómódú kereskedő család sarja, akinek nagy öröksége szülei korai elhalálózása után 400 000 márkára rúgott, — mint végzett mérnök éppen meg akarta kezdeni munkáját a Tunder és Vilms hajógépgyár és kazánkovács műhelyében, amikor háziorvosa az utolsó vizsgák letétele után levegőváltozást ajánlott Hans Castorp meglátogatja Davosban tüdőbeteg unokafivérét, Joachim Ziemssent. Látogatását 3 hétre tervezi, de közben lázas lesz. Ezért neki is ott kell maradnia a szanatóriumban, ő is a „varázshegy” lakója lesz, elszakad a síkföldi élet kötelezettségei-

tól. A regény cselekményének váza az, hogyan alakul át az eredetileg kínosan pontos, kötelességteljesítő nyánszpolgár a szanatórium szabadabb, de egyúttal frivolabb, viszont a tudományos vizsgálódásra is alkalmat nyújtó új világában. Egyrészt hogyan kallódik el, hogyan semmisülnek meg régi polgári és emberi erényei. Másrészt hogyan alakul át új emberré, aki már más szemmel nézi a világot. Más, mint aki volt. Kissé rendszertelen, de elég sokoldalú műveltségre tesz szert 7 évig elhúzódó szanatóriumi kezelése alatt. Teljesen kigyógyul betegségéből, és amikor a regény végén eldördülnek az első világháború első ágyúlövésai, egy új és értékeesebb ember áll előttünk, mint aki volt a regény elején.

Ez a regény cselekményének a magja. Persze, Hans Castorp fejlődését a szanatóriumi élet igen sok szereplője és jelensége támogatja. A négykötetes regényben tulajdonképpen sodró, érdekfeszítő, ún. „regényes” cselekmény gyéren akad. Annál több benne az ábrázolás hitelességét szolgáló intellektuális nézetek vitája. A polgári életformának mind azokat a dekadens kinövéseit, amelyek a Buddenbrook-házban és az „Egy apolitikus elmélkedéseiben” öltöttek testet, „A varázshegy” intellektuális vitái végső soron mind halomra döntik.

Gondoljunk csak arra, hogy a Buddenbrook-házban a fiatal Morten Schwartzkopf demokratikus elvei milyen visszhangtalanul hangzanak el. Tony Buddenbrook mormolja néha azokat maga elé, mint az első ifjúkori szerelem felejthetetlen zálogait. De a család tagjai közül senki sem veszi komolyan ezeket az elveket. Nem is beszélve arról, hogy az „Egy apolitikus elmélkedései”-ben Thomas Mann egyenesen a németek elnemzetlenítését („Entdeutschung der Deutschen”), legjellegzetesebb nemzeti mivoltukból való kiforgatását látja bennük. Mennyire más a helyzet „A varázshegy”-ben! Itt a polgári demokratikus haladásnak, a „szónokló humanizmusnak” a képviselője Settembrini, az olasz demokrata. Érdekes, Thomas Mann későbbi megjegyzéseiben azt írta, hogy Settembrini: „néha az író szócsöve”, bár hozzátette, hogy: „semmi esetre sem maga a szerző”. Az író fejlődésében így is óriási haladást és változást jelent ez az állásfoglalás.

Mert miről van szó?

„A varázshegy”-ben „pedagógiai harc” folyik Settembrini és a jezsuita Naphta között a német polgári gondolkodású Hans Castorp meggyőzéséért és megnyeréséért. És a regény cselekménye igazolja, hogy Settembrininek határozott sikerei vannak ebben a harcban. Az I. kötetben még „kintornásnak”, „széltolónak” tartja őt Hans Castorp. Bizalmatlan vele szemben, viszolyog mosdatlanszájúságától. De később fokozatosan megismeri és megszereti. Bár ő nevezi „szónokló humanizmusnak” Settembrini elveinek egész rendszerét, mégis a tények arról győzik meg, hogy Naphta közönséges „embergyűlölő”. Mert nagy hatással van Hans Castorpra Settembrini tisztelete az emberi tudás, a tudomány iránt, rendíthetetlen hite az emberi haladásban, és abban, hogy az embernek a társadalom tudatos átalakításával kell jobb életet teremtenie a földön. A hajdani apolitikus Thomas Mann Settembrini szájába adja azokat a szavakat, melyeket a második világháború idején ő maga is annyiszor és annyi változatban leírt és elmondott: „Az emberiség barátja egyáltalán nem ismerheti el, hogy különbség van politika és politikamentesség között. Nincs politikamentesség, minden politika.”

Settembrini a politikát, a politikai harcot nem csupán üres szólamként csépeleli, hanem ebben látja az emberi haladásért vívott harc egyik leghathatósabb lehetőségét. Sokat beszél egy nemzetközi politikai szervezetről. Ez a szervezet pedig: „Szem előtt tartván azt az igazságot, mely feladatává teszi, hogy megte-

remtse az emberiség boldogságát, — ezt a legmagasabb rendű feladatot nem oldhatja meg másként, csak a szociológia tudományának segítségével, mely a tökéletes államban látja a maga végső célját.”

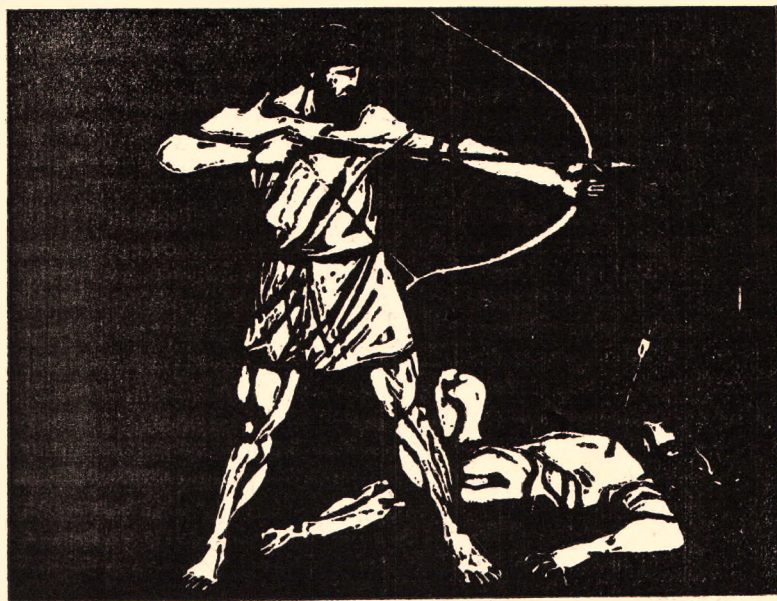
Természetesen, az író igen markánsan ábrázolta Settembrini alakjának árnyoldalait is. Ez másképpen nem is lehetséges, hiszen Settembrini a liberális polgári demokrácia képviselője. A szavak, melyeket mond, mind szépek, jóhiszeműek. De a módot, az utat, amelyen haladni kell, nem jelöli meg, és a szocializmus minden fajtájától idegenkedik. Hans Castorp nem is ad neki mindenben igazat, de tételeinek alapigazságát nem vonja kétségbe. Úgy látja, hogy a teljes igazságnak a két vitatkozó fél között „valahol a középúton kell lennie.” De az író maga, aki részleges „szócsövének” nevezte Settembrinit, nyilvánvalóan nagy mértékben neki ad igazat Naphtával szemben, és ezzel legyőzöttnek, túlhaladottnak tekinthetjük Settembrini alakjában a polgári dekadenciának azt a megjelenési formáját, amelyik az „Egy apolitikus elmélkedései”-ben olyan nagy hangsúllyal jutott szóhoz.

És ki az a Naphta? —

A 3. kötet elején jelenik meg. Settembrini ellenfele a vitákban. Ő képviseli Thomas Buddenbrook polgári pesszimizmusát és azt a már említett reakciós világnézeti alapot, melyre az „Egy apolitikus elmélkedései” felépülnek. Alakjának érdekessége, hogy polgári dekadens pesszimizmusát antikapitalista demagógiával és az ún. keresztény kommunizmus jelszavaival keveri össze. Róla mondja Settembrini: „Formája: logika, de lényé: zavar”. Mégis az ő szájába adja Thomas Mann, — kétségtelen, hogy bizonyos öniróniával, — azokat a nézeteket, melyekre korábbi művei felépültek. Sőt bizonyos mértékben ezeket a dekadens nézeteket itt ad absurdum viszi. Így például Naphta a tudomány hatalmát egyszerűen nem ismeri el. Még a középkori inkvizíciós kínvallatást is logikusan tudja igazolni. A „szent terror” híve és a betegségről azt mondja: „Az ember beteg a lényé legmélyén, de éppen a betegség teszi őt emberré... Más szóval annál magasabb rendű az ember, minél betegebb... Mintha csak a haladást, — már ha egyáltalán van haladás, — nem köszönnök kizárólag a betegségnek, más szóval: a lángelmének, ami nem egyéb a betegségnél.”

Hans Castorp előtt napról-napra világosabb lesz, hogy Naphtának nincs igaza. Az író is ítéletet mond a Naphta által képviselt dekadenciáról: a regénynek ez a különös hőse, amikor hasztalan erőlködik igazának elismeréséért, önkézzével vet véget életének a gyönyörű alpesi tájon. Hans Castorp pedig az alpesi hóviharban eltévedve, a halál és a megsemmisülés szakadéka felett támoiyogva, tisztán látja addigi életének tévedéseit és leszámol azokkal: „Nem adok a halálnak hatalmat gondolataim felett. Mert ezen alapul a jószág és emberszeretet, semmi egyében. Hű maradok a halálhoz szívemben, de nem akarom elfelejteni, hogy a halálhoz meg a múlthoz való hűségünk gonoszság, sötét kéj és embergyűlölet olyankor, amikor determinálja gondolkodásunkat és uralkodásunkat.” Ezt ugyanaz a Hans Castorp mondja, aki a halál iránti tiszteletből odahaza mindig feketében járt és aki a regény elején még ilyen gondolatokkal kacérkodott: „A temetésben van valami épületes. Már gyakran gondoltam arra, nem lenne-e jobb, ha az emberek nem templomba, hanem temetőbe járnának.”

Ezt a temetői, élettelen, az egészséges élettől elrugaskodott kriptahangulatot lehelte, amikor mint gazdag kereskedő patricius család tagja a síkföldről feljött a „varázshegyre”. Mint a megváltozhatatlan külső merev formák híve, megbotránkozott, ha valaki kalap nélkül járt, és megbotránkozott, ha rokonok vagy barátok keresztnévükön szólították egymást. Alapjában „melegszívű” ember

Gerzson Pál: Rajzok az Odüsszeához

lén, a megmerevedett és idejét múlt társadalmi formák rabságában sinylődött, mint a német polgári osztály tipikus képviselője. Polgári osztályöntudatát és tipikusságát az író is többszörösen kiemeli. És osztályának arcképéhez tartozott az erősen szakirányú, az általános műveltség legnagyobb világnézeti kérdéseiben eléggé korlátolt, zavaros tájékozottság. Ez különösen szembetűnő, amikor a beszélgetések folyamán szembekerül a művelt és sokoldalú Settembrinivel. Betegsége, a szanatórium orvosaival folytatott megbeszélései arra ösztönzik, hogy maga is foglalkozzék a korabeli természettudománnyal. Így megismeri a materialista filozófia és biológia legfőbb tanításait az életről, az emberről. Amint említettük, 7 éves szanatóriumi tartózkodása alatt elég jó tudományos tájékozottságra tesz szert. Általános műveltségét, amely azelőtt szakirányú képzettségén túl kizárólag zenei jellegű volt, (ez is jellemző a német polgári osztályra!), kiterjeszti és elmélyíti. Újonnan szerzett műveltsége birtokában már nem viszolyog Settembrinitől, mint a megérkezése utáni időben, hanem felismeri elveinek igazságát. A III. kötetben így vélekedik róla: „Egyébként szeretlek. Igaz, hogy szélházi vagy, kintornás vagy, de becsületes ember vagy, becsületesebb és kedvesebb vagy nekem, mint az az édes kis jezsuita és terrorista, mint az a spanyol höhér és pribék... noha majdnem mindig igaza van, valahányszor vitatkozunk...” És miért van Naphtának Hans Castorp előtt sokáig igaza? Mert nem Settembrini a haladó demokrata, hanem Naphta, a legsötétebb reakció hirdetője fejezi ki azokat a nézeteket, melyek Hans Castorp eredeti életformájának az alapját képezték.

Settembrini a természettudományos világnézet hirdetője Naphta középkori vallásos dogmatizmusával szemben. De még ő sem következetes materialista. (Mint ahogy a polgári felvilágosodás legnagyobb képviselői között is kevés ilyen akad!) A kis svéd lánynak, Ellen Brandnak a szellemidéző „csodáit” ő sem tudja sem megcáfolni, sem megmagyarázni. Az író állásfoglalásában is bizonyos dualizmus érvényesül még „A varázshegy”-ben. A végső kérdések nyitja, a materializmus és az idealizmus játékos, ironikus szembeállításával sokszor a misztikum-ban vész el. Ez az oka annak, hogy „A varázshegy” nyugati kritikusaiknak többsége éppen a misztikumot, a mitikusat hangsúlyozza a mű elemzésekor. Így például Weigand amerikai professzor „A varázshegy”-ről írt könyvének az alcíme: „Myth as Universal Symbol in the Works of Th. Mann.” (A mítosz mint egyetemes szimbólum Thomas Mann műveiben.) Persze, ez nemcsak afféle bele-magyarázás, mert az író maga is hajlamos volt még a 20-as években a mitikus homályosságra. Így például „A varázshegy”-ről még később is ezeket írta: „... a Varázshegy a beavatás templomának egyik változata, az élet titka veszélyes kutatásának egyik helye...”

De akárhogyan is állunk „A varázshegy” világnézeti dualizmusával, az bizonyos, hogy Settembrini a francia materialista filozófia, sőt mondhatnánk, hogy az utópista szocializmus eszméit (a szocialista forradalom lehetőségét elutasítva!) hirdeti. Elvégre tudjuk, hogy „néha” ő az író szócsöve és ő az, aki nagyobb hatással van Hans Castorpra, a tipikus német polgárra, mint Naphta. Hans Castorp fejlődése nagyrészt Settembrininek köszönhető. Amikor a fenségesen és ijesztően dühöngő alpesi hóviharban hazatalál és lejön a hegyekből, már a halál tornácában számot vetett egész életével, és egy új ember lép be a szanatórium ajtaján. Egy olyan új ember, aki nem zárkózik el többé mereven a demokratikus haladástól, hanem éppen tanulmányai és Settembrini hatására képes annak befogadására.

Thomas Mann pedig, ahogy azt megírta, amikor „A varázshegy” utáni lépcsőfoknak a József-regényeket nevezte, tovább fejlődik. A József-tetralógiában egy még nyilvánvalóbban mitikus természetű témát dolgoz fel. Egyenesen a bibliából veszi tárgyát. És mégis úgy írja meg a regényt, hogy világnézetileg már leszámolt azzal az imbolygó dualizmussal, ami „A varázshegyben” még megvan. Mert ez kimutatható még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy az író Hans Castorpot is megrója „misztikus tetszelgéseiért”, és hogy a szellemidézt bájos önróniával megcáfolja ugyan, mégis megtörténhet hitelességgel állítja elénk. A József-regényekben pontosan a mítosz keletkezését és szerepét az egyértelmű materialista világnézet szemszögéből, bár ironikus költői játékos-sággal, világítja meg, és ebben a műben már nem találhatunk olyan részleteket, mint „A varázshegy”-ben: „Az élet gyümölcse volt az, amelyet a halál nemzett és amely terhes volt a halállal. A lélek csodája volt... Ő, hatalmas volt ez a lelki varázs! Valamennyien az ő gyermekei voltunk és hatalmasat csak akkor tudtunk alkotni a földön, ha neki szolgáltunk.”

Sokak által megállapított tény, hogy Settembrini és Naphta vitája a regényben eldöntetlen. De azt hiszem, sikerült érzékeltetnem, hogy a demokrácia és a „szent terror”, a haladás és reakció, a materializmus és idealizmus nagy vitájában az a tendencia érvényesül, hogy az előbbieket képesek a végső győzelemre. És Hans Castorp is a Settembrini által képviselt nézetek felé orientálódik. A regény problematikájának megértéséhez igen fontos, hogy ezt a kérdést ilyen élesen felvesszük és tisztán lássuk.

Kétségtelen, hogy amikor Hans Castorp feljött a „varázshegyre”, bizonyos emberi értékekkel rendelkezett. Osztályának nemcsak tipikus, hanem derék és becsületes képviselője is volt. Azonban ezek az emberi értékek egyben gátjai voltak további fejlődésének, úgyszólván lehetetlenné tették azt. Hogy csak egyet említsünk, Settembrini először „sötét, szenvedélyes, lázító emberként, felbujtóként és összeesküvőként” állt előtte, mert a német polgárok megszokták, hogy: „rendszeretettel azonosították a hazaszeretetet.” Madame Chauchat, a szatórium világába vetődött kalandornő mondja Hans Castorpnak: „Vous aimez l'ordre mieux que la liberté...” („Ti jobban szeretitek a rendet, mint a szabadságot.”) Ebbe a kalandornőbe szeret bele a roppant kimért modorú, pontos és lelkiismeretes polgárember, a mi Hans Castorpunk. És az esztelenségig fokozódó szenvedélyes szerelem összetöri benne a polgári élet erkölcsi normáit. Amikor azt álmodja, hogy megcsókolja Madame Chauchat tenyerét: „Vad édes-ség érzése járta át erre a csókra tetőtől talpig. Ez az érzés lett úrrá rajta akkor is, amikor kísérletképpen lerázta magáról a becsület nyomását és élvezte a gyalázat feneketlen előnyeit.” Madame Chauchat tehát hanyag megjelenésével, fegyelmezetlen ajtócsapkodásával romboló és egyben felszabadító szerepet tölt be Hans Castorp fejlődésében. Azt a német polgárt, akinek legfőbb erénye a „rendszeret” és ezzel együtt a kötelességteljesítés volt, és aki mereven elutasított magától olyan fogalmakat, mint haladás, demokrácia, szabadság, mert azokat hazafiatlanoknak találta. ezt a német polgárt „fülig szerelmes” bódulatában megszabadítja erkölcsi kiválóságaitól és egyben fejlődési lehetőségeinek béklyóitól. Ez az erkölcsösnek távolról sem mondható (legfeljebb a férfi szempontjából tiszta és őszinte) szerelmi viszony lerombolja, megsemmisíti a régi polgári derakasságot és képessé teszi őt új eszmék befogadására.

Később azonban ugyanaz a Madame Chauchat ismerteti meg őt azzal az idősebb férfival, akinek a kitartottja lesz Hans Castorp szerelme: egy holland „pénzmágnással”, Peeperkornnal. Ez az ember egy olyan „királyi” egyéniség,

akinek személyi varázsát, eredetiségét, hatalmát Hans Castorp nem tudja semmiképpen megmagyarázni. „És erre csak egy szavunk van és ez így hangzik: egyéniség” — írja róla az író. Van olyan vélemény, hogy Peeperkorn ábrázolásának módjában több az irónia, mint a pozitív elismerés. Arra is van adat, hogy az író Gerhard Hauptmann gúnyképét akarta benne megrajzolni. Ez mind igaz lehet. Azonban a tényen nem változtat, hogy Hans Castorp racionális fejlődésében zavaró momentumnak tűnik Peeperkorn megjelenése. Vele a regény vége felé még egyszer érvényesül a mitizáló vonal.

A hatások közül, melyek között inkább tehetetlenül, mint céltudatosan hánykolódott hősünk, nem szabad megfeledkezni unokafivéről, Joachim Ziemssentről. Ő a regényben a német militarizmus képviselője. „Háborúra szükség van,” — mondja meggyőződéssel. És Moltke mondását idézi: „Háború nélkül alaposan elrohadna a világ.” Joachim és Naphta nagyszerűen megértik egymást. Naphta is hasonlóképpen vélekedik: „...a háború eszközül szolgálhatna minden ellen és minden érdekében, szolgálhatná a fajnemesítést és eszközül szolgálhatna még a születések számának csökkenése ellen is.”

Az író Joachim Ziemssent „ellenpontozásként” állította Hans Castorp mellé. Ő az a német polgár, aki nem tud megszabadulni a német polgári derekasság kötelekeitől. Katonás magatartása megakadályozza abban, hogy megjárja ugyanazt az utat, mint unokafivére. Arcába szökik a vér, valahányszor a „magaskeblű” Maruszjára ránéz, de nem mer közeledni hozzá. Belehal betegségébe. Talán nem is kell magyarázni annak jelképességét, hogy a regény cselekménye folyamán ő is ugyanúgy elpusztul, mint Naphta: az idejét múlt társadalmi formák és nézetek hordozói összeroppannak.

A regény problematikájából sok érdekes kérdést lehetne még vita tárgyává tenni. Például a két szanatóriumi orvos jellemzését és szerepét, a társadalmi és emberi ideálok továbbfejlődését az „Egy apolitikus elmélkedései” szemszögéből, a keresztény kommunizmus kritikáját Settembrini fejtegetéseiből, Settembrini montesquieu-i antimarxista jogelméletét, ugyancsak nála az osztályharc gondolatának az elutasítását és minden humanitása ellenére is kissé embertelen egyoldalúságát, (pl. a humorérzék teljes hiányát) stb. Ezeknek a kérdéseknek a tárgyalása azonban igen messze vezetne bennünket, és a regény problematikájának már az eddigiekben kifejtett képét lényegesen nem befolyásolnák.

Van azonban még egy dolog, amit meg kell említeni, és az Németországnak, a német társadalmi valóságnak és a „varázshegynek” a viszonya. Amint már említettem, a regény első fejezetei az első világháború előtt íródtak. Az író éppen csak elkezdte a munkát, de jelentős része a huszas években készült el. Ezért feltehető, hogy a „varázshegy” elzárt, a síkföldi Németországtól, (értsd: az első világháború előtti Németországot!) merőben elütő, szabad lehetőségeket kínáló világa bizonyos szempontból a weimari Németország szimbóluma is. Az első világháború utáni években, körülbelül a regény befejezésének időpontjáig (1924) harcolt az európai demokrácia és reakció a lefegyverzett Németország politikai és szellemi megnyeréséért, illetve ezek az ellentétes nézetek magában Németországban, a német társadalom életében álltak egymással szemben. A regény tendenciája arra enged következtetni, hogy az író, aki annak előtte a vilmosi Németország nagy kritikusa és védelmezője volt egy személyben, fel akarta hívni honfitársai figyelmét arra, hogy a megváltozott körülmények között itt az ideje egy demokratikus, új Németország megteremtésének. A régi, kihalt, a háborúban vereséget szenvedett életforma helyett a német népnek valami újat,

korszerűt, előre mutatót és haladót kellett volna teremtenie. A figyelmeztetés azonban akkor hiábavalónak bizonyult.

Ezt a feltevést igazolja az a tény, hogy „A varázshegy” szereplőinek vitáiban, (különösen a jezsuita Naphta fejtegetéseiben), éppen úgy, mint Thomas Mannak ez időtájt keletkezett polémikus írásaiban, állandóan vissza-visszatérő motívum az a megállapítás, hogy az emberiség korfordulóhoz érkezett, a polgári-kapitalista korszak leszerepelt és válságba jutott. Naphta „az életnek rongyos polgári formájáról” beszél, a „burzsoázia osztályuralmának” végéről. Állandóan azt hangoztatja, hogy minden változás után kiált. Persze, ő ezt a változást a demokratikus szabadságjogok eltiprásában és az egyház által meghirdetendő „szent terror” trónra ültetésében látja. A regény vitáiban a tragikus momentum az, hogy az első világháború utáni években Németországban is akkor érkezett el a polgári demokratikus forradalom megvalósításának lehetősége, amikor az a nyugati világ többi részén már a saját zsírjában fuldokló, dekadens életformává lett. Ez azonban semmit sem változtat azon a tényen, hogy mégis csak meg kellett volna csinálni. Az író később, amikor már idézett írásában „A varázshegy” problematikáját fejtegette (1939), leglényegesebbnek éppen a regény társadalomrajzát tartotta: „Az ilyen intézetek esetében tipikusan háború előtti jelenségről beszélhetünk, amely csak egy még érintetlen kapitalista gazdasági formában képzelhető el. Csak azok közt a viszonyok közt volt lehetséges, hogy a páciensek családjuk költségére éveken át vagy ad infinitum ilyen életet élhessenek. Ennek ma már vége, vagy majdnem vége. „A, varázshegy” hatyúdala lett ennek az életformának...”

Később, a második világháború éveiben, az Amerikai Egyesült Államokban élő Thomas Mann írta keserű elégtétellel: „Akár megérdemlem, akár nem, nevem a világ szemében összekapcsolódott egy olyan németiség fogalmával, amelyet a világ szeret és tisztel.”

„A varázshegy” fényes bizonyítéka annak, hogy az író valóban megérdemelte ezt a megtiszteltetést. Már ebben a regényében is, amikor a német fasizmusnak még nyoma sem volt, azért a Németországért harcolt: „amelyet a világ szeret és tisztel.” Settembriniről írja „A varázshegy”-ben: „Az olasz nagy tiszteletet mutatott kűt a kűt hallgatójának hazája iránt, arra való tekintettel, hogy ott találták fel a puskaport, amely sutba dobta a hűbériség páncélját és ott találták fel a könyvnyomtatást, amely lehetővé tette az eszmék demokratikus terjesztését, vagy helyesebben a demokratikus eszmék terjedését.” És ugyancsak Settembrini szavai igazolják, hogy Thomas Mann ebben a regényében a polgári dekadencia formáinak legyőzésével, már a szocializmus világa felé fordított perspektívával, (aminek kiteljesedését Thomas Mann későbbi írásaiban találjuk!) — a demokratikus Németország megteremtődésének a lehetőségét akarta szolgálni: „Döntéseket kell hozni, — mondta az olasz demokrata a „melegszívű” német polgárnak, — Európa boldogságára és jövőjére nézve végtelen fontosságú döntéseket, és az ön hazájának a feladata lesz ez, az ő lelkében kell ezeknek kiérlelődniük.”

„A varázshegy” — amint a bevezető sorokban írtam, — a világirodalom egyik legmélyebben szántó, legnagyobb szerűbb alkotása. Időszzerűsége, hatása nem csökkent. Ma is nagy érdeklődéssel olvashatja bárki, aki szellemi élvezetet talál a nagy társadalmi és emberi problémák intellektuális megvitatásában. A korforduló, amiről szól, azóta nagyobb sodrású méretekben bontakozott ki, de még korántsem ért véget.

Ennek a korfordulónak nagy regénye „A varázshegy”.

Káldi János versei

Abeunti

Még föl-föltűnsz az alkonyat aranyában,
túl az évek fasorán;
térdig jársz a virágok örvényeiben,
fejed felett ingnak
a madarak elmosódó füzérei
halványkék homályban.
Összezsapnak mögötted
a napok ágbogai, vékony hajtásai,
s fogysz, tűnsz, felmerülsz, majd újra csak
egy rezgő árny jelzi,
merre is jársz.
Ó, az idő eltakar;
odaszórja mögéd a délutánokat, a búzavirágokat,
a nyírfák omlatag haját,
a régvolt énekek törmelékeit,
a darabra tépett gyalogutakat;
hegység nő ezekből, félelmetes,
s azon már senki se juthat át.

Apám szekere

Döcög, döcög, — bent a tudatban.
Mintha a Rábaparttól jönne,
alig látszón, hét határ csöndje
közt. A sírása tiszta dallam.

Igen, emlék. — Jön, ahogy lehet,
bent, bent, mélyen, virágban-sárban,
a fűz-alatti úton, nyár van,
vonszolja a kicsi tehene.

Jön, húszévnyi mélyről. Döcörész.
Ag van rajta, balta és fűrész,
s mi még? — holdfény-forgács, ködbogok.

Az apám ül fönt egymagában,
nagyon fonnyadtan, haloványan,
s a szájából lassú dal csorog.

Harcos Ottó versei

Örülj

A fény virágnak jó, a sötét
csírának, csillagnak:
száz alakra hasadj hát szét,
hogyan érezd, mit adnak

az egek. Légy virág és gomba:
foroghasson feléd
Hold, Nap, s élj álomból-álomba,
áradhasson beléd

mi jó, s zenghesd csillagnak, napnak
madaras éneked,
s úgy örülj minden pillanatnak,
ahogyan én neked.

Monumentum

A tőled elvivő sok út,
mind csak hozzád vezet.
Mellettem vagy te mindenütt:
lélekzeted a szél,
s érzem bőrödnök illatát,
tej-illat-mámorát.
Sötét szemedben hajnalok
bársony bölcsője ring,
hangodban tükrözőn ezer
felhő s erdő zenél.
Hajadnak fényes fürtjei
befolyják arcomat,
mint vad kígyók, sikos-kusván,
gyűrűzve, álmosan.
Ha végigsiklik két kezem
emléked dombjain,
úgy juhnyájak érezhetők,
ahogy hullámzanak
az alkonyatban ősi mód,
súrlódva és puhán.
Ó szép Szerelmem, Csillagom,
jöhetnek estelek,
nem szürkíthet meg tégedet
a kód-eszű idő.

Karl-Heinz Jakobs

Weimari novella

1

Hat óra negyvenhét perckor indultunk Lipcséből és nyolc óra harmincháromkor értünk Weimarba. Rut tarka perlonfalakból font szatyrában szépen megfért minden, amit magunkkal vittünk és mielőtt a vonat megállt volna, összeszámoltam, hogy egész vagyunk nyolevanhét márka és huszonkét pfennig. Gondoltam, ez majd kihozza a sodrából, de ő csak ironikusan lebiggyesztette az ajkát, naív csodálkozással emelte rám a szemét és ennyit mondott:

— Ó Jan, hiszen mi gazdagok vagyunk. Azt hiszem, egyáltalán nem vagyunk szegények.

Ez az ő gyengécske, fiús hangján olyan mulatságosan hangzott, hogy nevetnem kellett. Láttam, hogy a kupéban többen is nevetnek, kivéve azt az idősecske hölgyet, aki ferdén szemben ült velünk és rosszalóan csóválta a fejét, meg a folyosóablaknál ülő fiatalembert, aki szintén nem nevetett. De ez utóbbiban valami más is volt. Mióta felszállt, egy pillanatra sem vette le a szemét Rutról. Rut ezt nagyon jól látta és én tudtam, pajkoskodása csakis arra való, hogy a fiút teljesen megzavarja. Végre befutott a vonat az állomásra. Oldalbabükttem és oda szóltam:

— Készülj! Kiszállunk.

Kiléptem a folyosóra és hagytam, hogy kedvére elbúcsúzzék. Még is tette, fejét könnyedén kissé oldalt hajtotta és köszönt:

— Jó utazást, viszontlátásra!

Már attól tartottam, hogy a kezét is nyújtja, de csak könnyedén meghajolt a fiatalember előtt és még egyszer utoljára komolyan körülnézett, majd csendesen becsukta maga mögött a kupéajtót. A peronon megvártuk, míg a többiek leszállnak. Utolsónak mentünk át a sorompón és ott álltunk egy kisváros utcáján, amelyet egyikünk sem ismert, de mindketten meg akartunk ismerni. Megilletődve gondoltunk arra, hogy öt csodálatos nap vár itt ránk.

De tulajdonképpen mégiscsak ismertük Weimart. Bár még nem jártunk ott, Weimart a szívünkben hordtuk, ha szabad ezt mondanom. De azok az utcák, amelyeken mentünk, azok a házak, melyek előtt megálltunk a „faluban” tett első sétánkon, mind valóban ismeretlenek voltak. Csak annyit tudok, hogy valahol egy kovácsolt cégért fényképeztem le, amelyen fényes betűkkel ez állt: MUZEUM. Rut tiltakozott és karomnál fogva húzott odébb.

— Hé, szöke barbárom, erre még lesz alkalom, menjünk inkább, keressük fel a titkos tanácsost, meg a hamupipókáját.

— Most? — kérdeztem.

— No, hát mikor máskor?

Megálltam.

— Kérlek — mondtam — te mehetsz. Én, mint gondos férfihez illik, először is szobáról gondoskodom.

— Egyről? — kérdezte és játékos felháborodással meresztette a szemét.

— Butaság — feleltem és oktatón felemeltem a mutatóujjam — magától értetődően külön fogunk lakni.

— Két turistaszálláson, igaz?

— Nem — feleltem — egyáltalán nem turistaszálláson. A téren, a legjobb szállóban, két olyan, hogyishívják, apartmentben fogunk lakni.

Elnyomtam egy mosolyt.

— És főleg — tettem hozzá — te csak ne beszélj Hamupipókeről. Számodra ő mindig Goethe titkos tanácsos úr hitvese.

Nem, nem lakhatunk egy szobában, ezt a törvény tiltja. Mi ugyanis nem voltunk házasok akkor, amikor Weimarba utaztunk. Nem voltunk házasok, sőt nem is tisztáztuk még, hogy megházasodunk-e. De nagyon boldogok voltunk, hogy néhány napra elhagyhattuk Lipcsét, azt a rettenetes Lipcsét. Mindketten szörnyen szerelmesek voltunk és nem halaszthattuk tovább, hogy tisztába jöjünk önmagunkkal és másokkal. Ezért: azzal, hogy Lipcsétől rövid időre megváltunk, egyúttal elvált tőlünk minden — legalábbis így gondoltuk — ami eddigi életünk jelentős részét jelentette, s ami összekötötte Rutot Konráddal és engem Susannal. Minderről nem akartunk többé tudni. Boldogok voltunk, ezt már mondtam; de azt még nem mondtam, hogy mi — mármint Rut meg én — szerettük egymást.

Csodálatosan szerettük és praktikusán kiegészítettük egymást, mivel különböző természetünk volt: ő; szellemes, elragadó, agresszív; én: durva, nehézkes, szemlélődő; ő gyerekké tett engem: én meg őt felnőtté. Egyszerűen el voltunk telve szerelmünkkel és Weimarral, ahogyan a város utcáin elsőízben sétáltunk, mivel Weimartól — ezt újra meg kell mondanom — Weimartól vártuk szerelmünk beteljesedését, ujjászületésünket, a próbát és a bizonyítást. Hogy miért vártuk ezt éppen Weimartól és hogyan fogjuk elérni, egyikünk sem tudta. De meghódítottuk Weimart és ezt vártuk tőle, bár alig beszéltünk róla.

— Te Jan — szólt Rut hirtelen — nem találod ezt magvszerűnek?

— Mit?

— Hát a Hamupipókét.

— Igen — mondtam lanya lelkesedéssel — fantasztikusnak találom.

Néhány lépésnyit hallgatott. Aztán megszólalt:

— Jan, kedveled te a kövér nőket?

Goethe Christianejére gondolt. Oldalvást néztem Rutra. Vállamig ért és mivel kötött kabátját kívül hordta és ettől járás közben még karcsúbb lett — olyan volt, mint egy diáklány. Így válaszoltam:

— Magától értetődik. Vagy talán azt hiszed, ilyen soványság, aki kötött kabátjával még soványítja is a termetét és egy pillanatig sem tud nyugton maradni ietszhet valakinek? Nekem nem. Goethenek pedig nyilván egyáltalán nem tetszett. Gondolj Bettinára. Ezért is vette el Christianet és nem valami kiéhezett, üres teremtetést.

— Á, te buta — mondta — az az eset Bettinával sokkal később volt, azonkívül a titkos tanácsos úgyszólván egyáltalán semmi sem volt nála.

Ez leírhatatlan volt. Megfogta a karomat és erősen nyomatékos hangsúllyal mondta:

— Ezt mind csak úgy kitalálta.

— Kövér, az kövér — mondtam — és mi úgy szeretjük.

Néhány lépésnyit hallgatott.

— Te Jan — mondta aztán — én is szeretnék kövér lenni.

— Akkor többet kell enned.

— Nem mehetnék mindjárt enni? — kérdezte — ott van egy étteremtette.

— Egy mi? — kérdeztem. Nekem, isten tudja, nincs tehetségem az ilyen szellemeskedéshez, mint neki. A keleti frizektől származom és mindig is nehézkes maradtam.

— Egy étteremtés — mondta huncutul és már indult is az utcán át egy étkezde felé, de utána léptem, visszahúztam a járdára.

— Enni ... mondtam — az még messze van. Az ilyen extravaganciáktól tartózkodj itt.

Ezt természetesen tréfásan mondtam, de nem akarom elhallgatni, hogy titokban a mi nyolcvanhét márkánkra és huszonkét pfennigünkre gondoltam és arra, hogy — ha Rutot hagynám gazdálkodni — kénytelenek lennénk még aznap este visszautazni Lipcsébe.

— De én éhes vagyok.

— Az engem nem érdekel.

— De kövér szeretnék lenni — csodálatosan színészkedett, ahogyan hosszan szemem közé nézett és bensőségesen suttogta: — érted, te buta Jan.

— Itt vagy Weimarban — mondtam — és itt egy képzett embernek egészen másra kell gondolnia, mint az evésre.

— Akkor menjünk a Hamupipőkéhez!

— Most két szobát keresünk magunknak — vágtam el a vitát és ebben is maradtunk.

Ahogy azonban az első szállóban, amelyet megláttunk, szoba iránt kérdezősködtünk — a Herder-tér közelében volt — közölték velünk, hogy nincs szoba. A második szállóban, majd a harmadikban is ugyanezt a választ kaptuk. Szobakereső utunk hiábavaló volt. Úgy látszott, hogy Weimar, amelyet annyira szeretünk volna látni, számunkra zárva marad. Ez lesújtó volt.

— Ma este vissza kell utaznunk — mondtam, Rut azonban ellenkezett.

— Á, Jan, nem utazunk, jöjjön, aminek jönnie kell. Ma éjszaka a pályaudvari váróteremben maradunk. Most megnézzük Weimart, este és éjszaka pedig szintén Weimart fogjuk nézni. És ha elfáradunk, leülünk a váróteremben. Gondold el, milyen prima lesz!

— Na, nem tudom — morogtam — aligha lenne ez prima.

— De — erősködött — prima lenne!

Aztán nagyon komolyan hozzátette:

— Szörnyű lenne, ha most vissza kellene utaznunk Lipcsébe.

Mégsem kellett elutaznunk, mivel félórával később, mikor a „Fehér Hattyúban” ültünk és — egészen neménytelenül — megkérdeztem, van-e szoba, kiderült: igen, itt tudunk éjszakázni. De csak egy éjszaka lakhatunk ott. A legközelebbi napra már tele vannak rendeléssel. Mialatt fizettem, Rut intézkedett, hogy csomagunkat felszállítsa. De gyorsan visszajött, mivel pizsamán és fogkefén kívül semmi egyebet sem hoztunk magunkkal.

Először természetesen Goethe házához mentünk. Úgy gondoltuk, hogy sokkal érdekesebb lenne, ha mi — a hivatalos vezetéstől függetlenül — saját magunk fedoznánk fel a titkos tanácsost. És ott is találtuk mindenütt, minden szobában. Például, ahol pénteki társaságát fogadta, a másik szobában, ahol színészeivel ült össze, Karolinával, Coronával, Christellel és más hölgyekkel és urakkal, akiket zsarnoki uralma alá vont; abban a szobában, ahol néhány napig Schiller lakott, miután kibékültek; ott találtuk minden képen a nagyrabecsült és szeretett Kunschtmeier nyomát is, ahogyan a keménykötésű Christianne-Madonnát a kis kövér August-Jézuskával az ölen ábrázolja. A ház legtávolabbi szobájában azonban, az udvar és a kert között, a szögletes lépcsőnél szomorúan megszólalt Rut:

— Nézd csak, Jan, itt lakott Hamupipőke. Gondold csak el: Elöl, a nagy, világos szobákban fogadta a titkos tanácsos a leghíresebb embereket és legszebb nőket, elöl játszotta a nagy életet a herceg és udvari klikkje előtt, és itt hátul ült a szegény, gyámoltalan kicsi az ablaknál és harisnyát kötött. Hát nem félelmetes?

— Ahogy te azt leírod — mondtam — csakugyan nagyon félelmetes. De éppenséggel nem így volt. Éppen az Christiane nagyszerűsége, hogy sohasem volt ő a szomorúság gyermeke. Csupán az alkotó képzelet változtatta meg. Ez kizárólag egy csini kis mesécske volt, no nem?

— Te, a titkos tanácsos úrnak mindenestre nagyon tetszhetett, amikor a cipőcskéit a bálteremben széttáncolta.

— Természetesen. Hiszen finom fickó volt ő.

Rut nevetett.

— Mit tudsz te ezen nevetni? — kérdeztem.

— Jan, Jan — ide-oda táncolt előttem. Szerencsére nem volt más látogató a közelben — Jan, én elképzelttem, milyen lenne, ha mi házasságok lennénk úgy gondolom, egymással házasságok.

— Ah drágaságom — sóhajtottam és úgy tettem, mintha ki akarnék menni. Visszatartott, erősen megfogta a kabátomat.

Ugyan, ne légy hiú — mondta — én úgysem vehetlek el téged. Csak úgy gondoltam: ha.

Néhány lépést táncolt előttem és egy menüettfigurát csinált.

— Ha mi házasságok lennénk: Jan, a germán, ősi családifájával, meg az ő Rutja Juda nemzetségéből, ahogy írva vagyon: Ahova fe mégy, oda megyek én is; és ahol te maradsz, ott maradok én is.

Ott pipiskedett előttem és nevetett.

— Tudod, Jan, mit tehetnénk mi akkor? Azt hiszem megegyeznénk ebben: egy kis göndörhajú néger gyereket fogadnánk örökbe.

— Nagyszerű — mondtam hűvösen — a négergyerek már van olyan jó, mint az örökbefogadás.

De nem használt. Vele kellett játszanom.

— De — mondtam — ez még nagyon kis család lenne. Amellett volnék, hogy még egy kis, kecses koreai lánykát is kellene adoptálnunk.

— Koreait? — mondta Rut — akkor már inkább egy kínait. A kínai lánykák sokkal kecsesebbek.

— Ostobaság — vitatkoztam — a koreaiak kecsesebbek.

— Nem, a kínaiak.

— Nem, a koreaiak.

— A kínaiak.

— A koreaiak.

— No, akkor sorsoljunk — mondta

Sorsoltunk és én nyertem.

— Tehát mégis csak egy koreai kislány — állapította meg.

— Jó — egyezett bele — de akkor egy kis indiánlányt is kell szereznünk.

— De egy valódit Peruból.

— Világos — felelte — nem is máshonnan!

— Nna — mondtam — nem tudom, mit kezdenél azzal az indiánnal.

— Ilyenformán öttagú, nemzetközi család lennénk.

Az ujjain számolta:

— Egy germán, egy zsidó, egy néger, egy ázsiai, meg egy indián.

Nevetett.

— Te, ezt tényleg meg kellene csinálnunk.

— Magától értetődik — mondtam — ha összeházasodunk, így is tennénk.

— Igen, igen — mondta és mulatságos hirtelenséggel elszomorodott — ha mi házások lennénk. De nem vagyunk és így a legszebb ötletem a kutyának sem kell. Pedig olyan szép lenne.

Elmentünk a kerti házba is. Goethe dolgozószobájából úgy kellett kivonszolni Rutot, mert mindenáron fel akart ülni az álló polc előtti nyeregpadra. Az Ilm mentén végimentünk a filozófusok útján, a Csillagig, a Csillag hídon át a kastélyhoz. Egész délután gyönyörködtünk a palotában, meg az állami műgyűjteményben és Rut nagyon megilletődött, amikor közöltem vele, hogy ott régi Cranachot és Riberát, Tintoretto és Mathist, Monet-t és Rohlfst, Rodin-t és Kolbe-t láthatunk.

— Nem tudsz ezekről? — kérdeztem meglehetősen kajánul.

— Nem — felelte — becsszó. És nyitott tenyerét patétikusan a szívére helyezte.

— Nem tesz semmit — fölényeskedtem — még fiatal vagy.

Elmentünk a templom előtt, ahol egykor Herder prédikált és Rut elbiggyesztette a száját.

— Mi az? — kérdeztem.

— Ismered ezt?

Rosszul, hamisan idézte:

— „A hegy felett, hullámok felett, sirok alatt, kutak alatt, árvizek és tavak fölött utat talál a szerelem!” Ismered ezt?

— Nem — feleltem.

— Nem is gondolkod, honnan idéztem?

— Sejtelmem sincs — mondtam — mindenestre egészen romantikusan hangzik.

Rut szigorúan nézett:

— Hallottál valamit „A népek hangja dalaikban”-ról?

— Magától értetődik — mondtam.

— Olvastad is?

— Igen, persze, természetesen... de...

— Na, olvastad vagy nem olvastad?

— Kissé.

— Aha — mondta Rut — Analfabéta. De Cranach-hal, meg Tintorettoval dicsekszik.

Ott volt Wieland és új barátja, doktor Goethe Frankfurtból, amint éppen Carl August elé lépnek, s ezzel kezdődtek aztán a weimari bolondos kamaszesztendők. Majd ott álltunk a Nemzeti Színháznál, ahol a kettős emlékmű előtt egy buzgó tanító éppen a tanítványainak magyarázott valamit.

Ahogy átmertünk a nők terén, sajátos kép keltette fel érdeklődésünket. Idős pár lépett ki az egyik ajtón és jöttek, nem, lépdeltek velünk szemben. Még távol voltunk. Hirtelen megálltak, az öregúr lehajolt és megkötötte agg kísérőnője cipőjét. Rut azonnal megírköött és vidáman szólt:

— Odasüss: az ott megköti a cipőjét. Istenem, de öregek lehetnek.

Egészen lassan mentünk. Most már pontosabban láttuk: zsebkendőjét a földre terítette, arra térdelt. Mikor már csak néhány lépésre voltunk tőlük, fel-egyenesegett, megrázta és fehéren maradt oldalával kifelé összehajtogatta, majd eltette zsebkendőjét. Ahogy menni készült, meglátott bennünket és lépés közben megmerevedett. Megvárt, s mikor odaértünk, barátságosan kérdezte:

— Ugye Önök nevettek?

Rögtön komoly képet vágtam és bizonykodtam:

— Nem, nem, dehogy! — És valóban távol állt tőlünk, hogy a két öreget kinevessük.

Az öreg azonban tovább beszélt, mialatt agg párja a karját fogta.

— Tudom, igen, ma már nem divat, hogy az ember megkösse hölgye cipőjét. Ezt ma már elfelejtették, mint sok mást.

Rut félig nyitott szájjal állt és úgy hallgatta az öreg szavait, mint valami szenzációt. Azt hiszem, gondolatban a szavak minden árnyalatát villámgyorsan iefényképezte.

— Tudják-e tulajdonképpen — folytatta az öregúr —, hogy korábban, akkor, amikor annyi idős voltam, mint önök most, az első, nagy és izgató kegy az volt, ha egy hölgy az úrnak, aki szerette, megengedte, hogy cipőjét megkösse?

Rut egészen meghatódott és halkán, gyorsan válaszolt:

— Nem.

— Igen, igen — mondta az öreg — így volt. És ma már komikusnak tartják. Később, minden gúny nélkül, azt mondta Rut:

— Ez nyilván egy legendás szerelem kettőjük közt. Ilyenek lehettek volna Romeo és Júlia, ha nyolcven éves korukig élhettek volna. Vajon veszekedtek-e? Alig képzelhető, mi?

Homlokát ráncolta.

— De nem lehet ez kissé unalmas?

— Unalmas? — kérdeztem — Nem tudom. Én is olyan nyugodt legény vagyok. De unalmas vagyok-e valamennyire is?

— Igen, igen, — ismételte gyorsan és ujjával mutogatott — szörnyűségesen unalmas vagy.

Feléje nyúltam, de gyorsan elfutott.

A Nap még a láthatár fölött volt, mikor Charlotte házának parkjába értünk és ott leültünk egy padra. A csillaghídból és a római házból nem láttunk semmit. De ott volt az Ilm, a kerti ház, meg a kis híd. Meglehetősen hallgatagon üldögéltünk, egészen alkonyatig, amikor két csevegő kislány jött. Mellettünk helyezkedtek el és ott folytatták végtelen beszélgetésüket. Leginkább Goethe lírájáról és különösen a Christiane versekről volt szó, amennyire hallottuk, és romantikusan összebújtak. Mikor azonban a Római Elégia került szóba, egészen lehalkították a hangjukat és többibben felénk pisiogtak. Így ment ez hosszú ideig. Később azonban valami nagyon titokzatos témára kanyarodhattak, mert

hosszan körülnéztek, majd elmentek, szorosan egymás mellett lépkedve és tovább csevegve. Rut kuncogott. De aztán nagyon komolyan, sőt matrónamódon mondta:

— Ezek valamit titkolnak. Alighanem az utolsó négy elégiát elemzik, amelyeket avatatlanak semmiképpen sem szabad ismernie.

3

Jóval később azt mondtam:

— Holnap elmehetnénk Ettersbergre.

Rut hevesen megszorította a karomat.

— Nem — mondta gyorsan.

Már sötétedett. A homlokán azonban még észrevehettem a ráncokat.

— De — mondtam — ez feltétlenül szükséges.

— Jan, ez nem volt a tervünkben.

— Egész egyszerűen elfelejtettük — mondtam.

— Én nem.

— Sohasem szóltál róla.

— Miért is... — mondta — és mi most egyébként sem utazhatunk. Úgy félek. Azt hiszem, igazán nem lenne helyes, ha holnap odamennénk.

— Miért nem?

— Ah, Jan — mondta — holnap nem szeretném látni. Talán utazzunk később még egyszer erre. Akkor elmegyünk egész biztosan Ettersbergre. De nézd csak, mi most olyan boldogok vagyunk..."

— Éppen azért — mondtam.

Rut felvetette a fejét. Arnyékos, keskeny arca a ragyogó fekete haj alatt komoly és nyugodt volt. Hosszan hallgatott, csak később felelt álmodozó hangon:

— Igen, odamegyünk.

Azután az Elefánt pincébe mentünk. Ettünk valamit és ottmaradtunk éjjel tizenegy óráig.

Az egész terem férfiakkal volt tele. Rut volt az egyetlen női vendég. Az ablaknál ültünk. Alig foglaltunk helyet, nemsokára feltűnt nekem, hogy milyen vad jókedve van a társaságnak. Elegáns legények voltak. Sört és konyakot ittak, mi pedig valami alkoholmenteset, nem is tudom már mit. A többiek tiltakoztak és ugrattak bennünket. Természetesen, nekem ez még kevésbé tetszett, mint Rutnak, de azért igyekeztünk barátságosak lenni. Félóra sem telt el, mikor valaki énekelni kezdett a sarokban. Valami végtelenül szentimentális dalocskát. Hirtelen mindenki vele énekelt. Pompásan szórakoztunk. Egyik dalukat sem ismertem. A legényeletről szóltak. Végre énekelték egy olyant is, amit ismertem. Közismert dal volt. A címe: Egy fillér, meg egy pacni.

Ezzel kezdődött. Háborús dalokkal folytatták. A lélegzetvételi szünetekben ittak, majd együtt gajdolták:

— Zickezacke, zickezacke, hejhejhej!

Más dalok következtek: „Argonnerwald éjféltájban”, „Távol Sedánnál” és „Madagaszkár előtt táborozunk”.

Majd ezek: „Vérvörösen kél a nap a láthatáron”, „Künn a pusztán nyílik egy szép rózsaszál” és „Kelet súlycs kincseivel megrakodva”.

Énekelték egy fasiszta ejtőernyős indulót is, ezzel a refrénnel: „...távol, Keleten sötét felhők gyűlnek...”

Hívtam a pincérnőt.

— Mi történik itt kérem?

— Az isten szerelmére — mondta — maradjon csendben.

— Hogyhogy én? — meghökkentem — Ha Ön esetleg nem tudná: itt a mi törvényeinkre törnek.

— Maradjon csak nyugodtan — mondta a pincérnő — látom, hogy remeg a keze. Legjobb, ha kimegy.

— Ertesíteni fogom a rendőrséget!

— Az már megtörtént.

Asztalunkhoz ült. Fiatal és csinos volt.

— Bezártuk az ajtókat, — suttogta — senkit sem engedünk be. Kinn áll egy járőr.

A háta mögé intett.

— Ez, kérem, egy turistacsoport odaátrol. Valamennyien itt laknak a szállóban és holnap vissza akarnak utazni Nyugat-Németországb. Ez az egész kellemetlenség abból adódott, hogy szörnyen berúgtak. Egyébként nagyon rendesen viselkedtek. De most már nem tehetünk egyebet, mint hagyjuk, hadd tombolják ki magukat. Ezt mondta a rendőrfőnök is. Inni már nem kapnak többet. De itt körülbelül ötven emberről van szó.

— Dehát csak el kell menniök innen, akkor mi lesz? — kérdeztem.

— Á — legyintett — az már nem olyan veszélyes. A rendőrfőnök azt is mondta, hogy itt a házban nyugodtan kialusszák a szeszgőzt és holnap mehetnek újukra. Akkor aztán megszabadulunk tőlük.

Rut erősen hátratámaszkodott. Fáradtnak látszott és sápadt volt az eset miatt. Fejét a falnak támasztotta, szemeit csukva tartotta. Válla köré kulcsoltam a karomat.

— Rut — mondtam — gyere, menjünk!

Fizettem, aztán felálltunk. A pincérnő kiengedett bennünket és hallottam, amint bereteszte mögöttünk az ajtót.

Ahogy kívül kerültünk, fénycsóva szúrt az arcunkba.

— Az igazolványokat, kérem!

Elővettem az igazolványokat és átadtam. A három rendőr minden oldalról megvizsgálta.

— Önök Lipcséből jöttek?

— Igen.

— Miért jöttek Weimarba?

— Szabadságon vagyunk — feleltem — meg akartuk nézni Weimart és...

— Mit csináltak Önök ebben a vendéglőben?

— Hja? — mondtam — ettünk valamit és ittunk rá.

— És fasiszta dalokat énekeltek, igaz?

— Nem, nem — mondtam gyorsan — mi hallani sem akartuk ezeket. A pincérnő is bizonyíthatja. Kérdezzék csak meg. Azért is jöttünk ki, mert nem bírtuk elviselni, ami ott lenn történik.

Egyik rendőr elment, s mikor visszajött, elengedtek bennünket.

Hallgatagon mentünk a szállodánkba, hallgatagon mentünk fel a lépcsőkön, egészen a szobánkig.

— Hol alszom? — kérdeztem.

— Itt — mondta Rut — az első szobában.

— És hol alszol te?

— Egészen hátul.

— Hol?

— Az utolsóelőttiben.

Hallgattam.

— Jó éjt — mondta és megcsókolt. Ajka hideg és fanyar volt. Elkészöntem.

— Jó éjt. És ezt felejtse el.

Nem tudtam elaludni. Nem tudom, mennyi ideje fekhettem az ágyban, mikor felkeltem. Halkan mentem a folyosó végéig. Az utolsóelőtti kilincset lenyomtam. Zárva volt. Halkan hívtam:

— Rut?

— Igen?

— Nyisd ki!

— Jan mondta — Jan, kedves Jan, menj csak aludni. Hallod?

— Igen?

— Menj aludni!

— Jó éjt!

— Igen, jó éjt! Jan?

— Igen?

— Jan, holnap minden egészen más lesz — mondta — valóban egészen más, ezt megígérem neked.

— Igen. Jó éjt! — feleltem, azután halkan visszamentem a szobámba.

4

Arra ébredtem, hogy hevesen kopognak az ajtómon.

— Tessék! — kiáltottam.

Az ajtó feltárult és Rut állt a keretben, fiatalon, frissen, sugárzón. Felcsípte a szoknyája szélét, meghajolt, oldalt hajtotta a fejét.

— Jó reggelt. Jól aludt excellenciás uram?

Azután másképp, durva, parasztos hangon, miközben öklét csipőre tette:

— Teccik tudni én vónék itt a Minna, a nagysasszony szógálójánya.

Magasra emelte a szoknyája szélét, néhány képzelt könnyecseppet törölt ki a szeme sarkából és sirósan folytatta:

— És még én akartam ezt a rossz embert a nyakamba venni, mi?

Orámra néztem, de nem járt.

— Rut! — kiáltottam — Mennyi az idő?

Sugárzott.

— Nyolc óra. Szép korán van, igaz?

— Nyolc? — kiáltottam és egy ugrással kinn voltam az ágyból — mennyi mindenható... haikor akartam felkelni. Nálad volt az óra és nem ébresztéssel, átkozott gyalogbéka!

Kiugrott a folyosóra, ott kiáltozta:

— Doktor úr, doktor úr, jöjjön gyorsan, már megint rájött a bolondóra.

— Na várj csak — kiáltottam és utána futottam. De már messze járt és mikor végre utolértem, hangosan segítségért kiáltott. Tüstént visszafordultam, de amikor be akartam lépni a szobámba, hallottam, hogy hangosan nevet. Megfordultam. Hosszú orrot mutatott.

— Bolond — kacagott — beugrottál, beugrottál! Senki sincs már a házban. És nem is nyolc óra van, hanem már kilenc.

Káromkodtam, mint egy fiákeres.

Azután lenn ültünk az étteremben a reggeli mellett. Egy idős hölgy jött be. Rut letette a kést és villát és hozzám hajolt.

— Jan — mondta halkán — tudod, mit csinál ott az a nő?
 — Magától értetődik — mondtam — azt mindenki tudja.
 — Nem tudod.
 — De igenis tudom.
 — Hát mit?
 — Meg fog enni egy lágytojást vajaskenyérrel, aztán odébbáll.
 — Tévedés kedvesem — mondta Rut — ez ugyanis egészen különös nő.
 Tudod, milyen különös?
 — Kíváncsivá teszel.
 — Nézd, te ezt nem tudod — titokzatosan suttogta: — Ennek a nőnek ugyanis, fiatalkorában volt egy barátnője és azt szerette a Zelter család egyik férfitagja. Érted hát?
 — Most már minden világos — mondtam.
 — Hazudsz. Egy szót sem értesz.
 Végigmért.
 — Tudod te egyáltalán, ki volt Zelter?
 — Világos — feleltem — ő találta fel a Zelterwassert.
 — Pfuj, közönséges — mondta Rut. Még közelebbhajolt és amíg ezt a sületlenséget előadta, lassan kihűlt az étel.
 — Zelter ugyanis a második legjobb barátja volt a titkos tanácsosnak és valahányszor Berlinből Weimarba jött, mindig kettesben ebédeltek, mégpedig itt, a Fehér Hattyúban. És mit gondolsz, hol étkeztek?

Rezignáltan vonogattam a vállam.

— Ahol te ülsz, ott ült mindig a titkos tanácsos, és ahol én ülök, itt ült mindig Zelter.

— No szép — mondtam — és mi köze ehhez az öreg hölgynek?

— Hát neki volt egy barátnője.

— Hm.

— És őt Zelter egyik szomszédja szerette.

— No és?

— Te buta Jan, hiszen ez egészen egyszerű: az öreg hölgy most évek óta minden reggel idejár a Fehér Hattyúba és a barátnőjére gondol és a titkos tanácsosra, meg Zelterre és néha sír egy sort...

— Hát idehallgas Rut — mondtam és megfogtam kétfelől — talán ehetnék is már végre valahára?

Felháborodást színlelt.

— Ő enni akar! Én itt pótlólagos oktatást tartok neki az általános műveltségéből és az én szőke barabárom enni akar!

Kicsivel később végigsavarogtunk a piacon. Aznap az egész tér tele volt emberekkel. Az elárusítóhelyek körben sorakoztak a nagy, nyolcszögletes térségen. Volt ott szén és hagyma, volt sárgarépa, kalarábé, pöszméte, virág, újbургonya, ribizli, borsó, meg sok más. Volt már paradicsom és volt még földieper is. A legtöbben azonban cseresznyét kínáltak, édes, halványpiros, lédús cseresznyét.

5

— Most felszállunk egy buszra, — mondtam — és utazunk Ettersbergre.

— Csakugyan ezt akarjuk? — kérdezte Rut és ráfeleltem:

— Igen.

Weimar a völgyben fekszik, kedves dombokkal körülvéve, amelyeket keleten és nyugaton ritkás erdőkoszorú borít, északon és délen ellenben, és leginkább délen, a berkai erdőknél sűrűn benőtt az erdő. Az északi erdőség Buchenwald, a nagy Ettersbergen, amely mintegy százötven méterrel magasabban fekszik, mint Weimar.

A nyolcvanötös országúton mentünk észak felé, először egy egyenes útszakaszon, majd egy csinos kis település mellett, azután egy parasztfalun keresztül. Röviddel ezután elértünk még egy második falut, majd a busz erősen balra dőlt a kanyarban és befutottunk Buchenwaldra. Buchenwald szép volt, ezt senki sem vonhatja kétségbe.

A busz most már szinte üres volt. Magunkat is beleértve, hét utasa volt, a többiek a második faluban szálltak ki. Eleinte beszélgettünk, szórakoztunk Ruttal. Most azonban csendesen és komolyan a vállamnak dőlt és kinézett az ablakon.

— Te, Jan — mondta halkan — mégiscsak jó, hogy mi idejöttünk. És igazad van: mi valóban idetartozunk. Nem is megyünk vissza Weimarba. Mit keresnénk Weimarban? Nincs is ott maradásunk. Lipcsébe pedig még nem akarok visszamenni. Tudod mit? — Elgyalogolunk egyik közeli kis faluba, érted? Valamelyikbe, amelyiken keresztüljöttünk vagy egy másikba. Biztosan van erre több falu is.

— Jó — mondtam — megtehetjük.

— Talán nagyon messze kell mennünk — folytatta Rut — de az sem tesz semmit. Majd az egyik falusi vendéglőben éjszakázunk. Ott akár két-háromszor is éjszakázhatunk és — nevetett — majd akkor utazunk vissza, ha elfogy a pénzünk. Te, ez egészen prima lenne.

Hallgattunk egy darabig. Rut idegesen és elgondolkozva megszorította az ujjamat.

— Nem maradunk sokáig itt — mondta — hamarosan elmegyünk, jó? Te, Jan?

Nagy, fekete szemével a tekintetemet kereste.

— Te, Jan, én úgy félek.

— Ne félj — mondtam — neked aztán igazán nem kell félned.

A tegnap esti esetről ma mindeddig nem beszéltünk. Most, ahogy visszagondolok, tudom, hogy mégis mindketten arra gondoltunk.

— A tegnapi eset — mondtam — nem jelent semmit. Nézd csak, azok odaátról jöttek. És, legkésőbb ma, vissza is mennek.

→ Igen — lehelte — ez igaz.

— Te Rut — bátorítottam — ne félj. Gondold azt, hogy csak álmodtad.

— Dehát lehet?

— Igenis — erősítettem — lehet. Nagyon könnyen lehet. Azok mégiscsak odaátról jöttek. Gondold, hogy álmodtad.

— Nem — mondta Rut — nem megy.

— De miért nem?

— Hiába, Jan, ha ez egyszerűen lehetetlen.

— Kísértet volt — próbálkoztam tovább — a Köztársaság maradványa, szörnyű látomás, valótlan, nem igaz. Így lehet.

— Próbára teszel — mondta Rut — valószínűleg gyávának tartasz, mert nem akartam az Ettersbergre jönni. De nem vagyok gyáva. Csak most nem akartam ideutazni. Gondolod talán, hogy elzárkózom az igazság elől? Nem

zárkózom el. Az Ettersberg valóság és Nyugat-Németország valóság. Ez elől nem zárkózhat el az ember.

Hallgattunk. Arra gondoltam, hogy azt a pincebeli bandát be kellett volna csukni. Hadd kaptak volna némi emlékeztetőt, mielőtt visszautaznak. Erre gondoltam. De nem szántam rá magam, hogy hangosan is kimondjam, mivel nagyon jól tudtam, hogy az lett volna a legnagyobb hiba, ha valóban bezárjuk őket.

— Tudod — mondta később Rut — most már nagyon kívánom, hogy lemenjünk abba a faluba. Mi lehet azokkal az emberekkel, akik itt, Buchenwald közelében laknak? Hogyan éltek itt akkor, amikor a koncentrációs tábor még itt volt és hogyan ma? Mert akik itt laknak, azok ezt egészen pontosan tudhatták, de semmit sem tehettek ellene. Gondold csak meg. Te, ez éppen olyan rossz. Naponta arra kell gondolni és nem lehet változtatni rajta...

A hirhedt koncentrációs tábor kapuja előtt már három óriási távolsági busz parkírozott, mire odaértünk. A mi buszunk a weimari közlekedési vállalat menetrendje szerint érkezett, távoli körutat tett és itt egészen kiürült. Egy csoporthoz csatlakoztunk, amely kis, élénk, sportsapkás ember vezetésével ment be a kapun, amelyen a hirhedt, vasból kovácsolt felirat áll: JEDEM DAS SEINE, azaz „Mindenkinek a magáét”.

Nagy, szabad térség feküdt előttünk. Mialatt a vezető hadarva mondta tájékoztatóját, körülnéztünk. Mögöttünk szögesdrótkerítés és a két sarkon az utolsó géppuskatornyok. Ott állt egy magas pajtaszerű építmény, amott egy alacsony ház, csúcsos oromzattal és egy felfelé szűkülő kémény.

— Az ott a krematórium — hallottam egy hangot mögöttem. Megfordultam. A csoport már az úton járt, az emlékmű felé. Csatlakoztunk, de arra, amit a következőkben láttunk, már nem tudok időben és térben elrendezve emlékezni. Örült és lázas benyomások voltak ezek, amelyek fényképszerűen rögződtek a tudatomban és komorrá tettek, benyomások, amelyek ebben a környezetben érthetetlenek, megfoghatatlanok, mintha töredékként lennének kimetszve a valóságból.

Minden, amit ma még tudok ezekről az órákról: Egy nyitott ajtó, egy csukott ajtó; cserzett, tetovált emberbőr; kispasztikák, meggyúrt és szárított kenyérbélből; három katona; egy poros út; kép egy kis, sápadt, mélyenülő nagyszemű fiúcskáról; kézigránátok; virágok; öt pinceablak; gyermekcipők; egy folyosó beszegett ajtókkal; teleírt papír; egy fehérre meszelt terem; levágott női haj; fű; Rut, halvány ajakkal; fák; egy kés; a figyelmeztetés: „nézd csak: mókus!; hongok egy pince menyezete alatt és frissen festett falak, amelyek azonban még felismerhetők voltak a padló fölött sűrűn sorakozó kis mélyvédések, amelyekben az akasztottak vonagló meztelen sarka keresett támasztékot; két lámpa; felrobbantott barakok romjai; emberek fényképei; fekete föld egy hordócskában; Rut egy virágokkal borított cellában; Szögesdrót; lépcső; fametszetek; egy vörös háromszög; telerajzolt lapok; könnyek egy nő arcán; egy kínzókamra; koszorúk egy alacsony házfalnak támasztva; hűvös termék; három fecske; a mércének álcázott kivégzőhely; egy fényképező fiatal; Thállmann mellszobra; érmegyűrűk; csíkos ruha; egy görcsbeszorult ököl; gyermekjátékok; egy fiatalember kék ingben, keskenyre szorított ajakkal; egy elmosódott felirat; egy kényszeredetten mosolygó lány a krematórium előtt; felhők, egy szőke lány csukott szemmel támaszkodik a házfalnak; kilenc katona; Rut nagy, fekete szeme; egy akasztófa; egy magát puderező nő; egy vérfolt; sötét foltok valami szöveten; a figyelmeztetés: „ah, ez emberhamu”; egy fecske; repedt osempek; tizenhárom óra huszonöt perc a karórán; a magyarázat: RJF

azt jelenti: „rein jüdisches Fett”, azaz „tisztá zsidó zsír”; egy gázkamra; egy levél; az 56 000-es szám; rozsdás vasak; vastag cigarettafüst; egy ember, aki próbálgatja, hogy a krematórium szállítócsillái működnek-e még; egy törött szemüveg, egy sóhaj és a betűk: „AZ EMBER LEGYEN NEMES, SEGÍTŐKÉSZ ES JÓ és a magas, csodálatos Nap és Rut fekete, csillogó haja.

De aztán végetért és ismét ott álltunk a nagy, szabad téren. Kimentünk a kapun és a szögesdrótkerítés mentén, előre a mélyen alapozott, betonozott körpályáig, ahol egykor a parancsnokság kutyáit félig kiéhezgették, majd emberhússal etették. Megkerültük a géppuskatornyokat és bementünk az erdőbe. Aztán taláalomra irányt választottam, mondván:

— Most arra megyünk. Arra mindig egyenesen lejt a hegy. Valahova majd csak kilyukadunk.

Alig indultunk el azonban az Ettersbergről a völgybe, máris eltévedtünk. Keresztülmentünk az erdőn, a bokrok között a feltúrt földön. Egyszer csak megláttunk egy utat, amely azonban más irányba vezetett. Átmentünk rajta és tovább ereszkedtünk a hegyoldalban, mindvégig az erdőben. Nagyon lassan mentünk és további negyedóra múltán ismét találtunk egy utat, amely most már kedvező irányba vitt. Követtük. Távolsabb elkanyarodott és megállapítottam, hogy ez az út, meg az előbbi egy és ugyanaz. A hegy egyik bevágásában jöttünk. Rut hirtelen megállt és a távolba nézett, ahol a fakoronák közül aprócska torony csúcsa kandikált ki.

— Jan, nézd csak, egy templom — kiáltotta — ott egy falú!

— Á — mondtam — nicsak: egy templom?

— Nagyon közel van Buchenwaldhoz, igaz?

— Igen — feleltem — egy templom meg egy falu, ilyen közel Buchenwaldhoz?

— Odamegyünk?

— Természetesen — válaszoltam — hiszen azt tesszük már jóideje.

Az út végre egyenesen és emelkedő nélkül futott tovább. Aztán elhagytuk és befordultunk egy széles, poros útra. Balról, távolabb, magas fűvel benőtt lejtő emelkedett. Jobbra kitárult a táj, kedves dombocskákkal, facsoportokkal, legelőkkel és sakktáblaszerű szántókkal. Egy helyen felmentünk a hegyoldalra és leültünk a fűbe.

— Pihenjünk egyet — mondtam — ilyenkor szinte senki sincs a faluban. Most van a legnagyobb dologidő.

Onnan, ahol ültünk, nem lehetett látni a templomtornyot. Valahol a fák mögött állt. De az erdőnek itt már vége volt. Körben bokor-, meg facsoportok voltak, meg azok az átkozottul kedves dombocskák és csak arrafelé állt magasan és sűrűn az erdő, amerről mi jöttünk. Az út elfordult, éppen abba az irányba, amerre a falut csak sejtettem.

Mikor Rut felé fordultam, láttam, hogy csukott szemmel hanyattfekszik. Feküdt, arcát oldalra hajtotta, karjait a feje köré kulcsolta. Kötött kabátkája nyitva volt, alatta piros pettyes fehér ruhája virított és kirajzolta melleinek telt körvonalát.

— Alszol? — kérdeztem — Rut, alszol?

Nem felelt. Föléje hajoltam és megcsókoltam. Aztán felálltam és lassan felfelé indultam a hegyoldalon. Odafenn egy szederbokrot találtam. A tüskék beleakaszkodtak a nadrágszáramba és megkarcolták a bőrömet. De nem volt még itt a szeder ideje. Gyümölcssei még mánd zöldek voltak és sok virága még nem is termékenyült meg.

— Mi együvé tartozunk — mondtam — talán egyszer majd elválunk. Ez bizony valószínű, de tudom, hogy gondolatban mindig téged foglak keresni.

Ezt tárgyilagos, komoly hangon mondtam, teljes bensőmből és azt kívántam, hogy szavaim kifejezőek és mutatósak legyenek, mint valami jó plakát.

— Minek? — kérdezte Rut.

— Ördög tudja — feleltem — van olyan élmény, amely számomra egyszerűen felejthetetlen.

— Hmhm — mondta Rut — mindenesetre ez a legszebb szerelmi vallomás, amit valaha is hallottam.

Igyekeztem ünnepélyesen komoly képet vágni.

— Hányat hallottál te már?

Rut átvette a hangnemet:

— Ha a postásét, meg a szenesemberét is hozzászámolom, akkor ez ma éppen a háromszázhetedik.

— Huszonkét évvel háromszázhet? — kérdeztem.

— Talán kevés? A legkomolyabban, három hónappal ezelőtt kezdtem számolni.

— Ez nem stimmel — mondtam.

— Hogyhogy nem?

— Gondolkozz csak, mióta ismerjük mi egymást? — kérdeztem.

Rut órájára nézett.

— Most pontosan négyszázötvenkétezer-háromszáznolcvanhat év, két hónap, hét nap, négy óra és huszonkettő — nem, huszonhárom perc.

— Nagyon helyes — mondtam tanárosan — laikusok számára hozzá kell még tennünk, hogy ez a rengeteg idő, az egész emberiség története, valamivel kevesebb, mint három hónapban sűrűsödik.

— Ez minden tekintetben igaz is — hagyta helyben Rut.

— És ezalatt a három hónap alatt naponta három egész és egyharmadszor megcsaltál?

— Pontosán. Három egész egyharmadszor. Dehát mit tesz az?

Odaadó hűséggel nézett rám:

— Hiszen mindenki ezt csinálja.

— Kivel csaltál meg?

— Gondolkozz! Három betűből áll.

— Leo — mondtam.

— Leóval szóba sem állok — mondta — azonkívül úgy gondolom J-vel kezdődik.

— Jim — találgattam.

— Így csak egy csimpánzt hívhatnak, nem a szeretett férfit.

— Lényegtelen különbség — mondtam.

— Igazad van. De az, akire gondolok, nem csimpánz.

— Hát mi?

— Elefánt.

— No, akkor Jumbónak hívják.

— Az túl hosszú. Legfeljebb négy betű lehet.

— Hogyhogy legfeljebb?

— A, csak úgy. Lusta voltam számolni.

— De most aztán ki vele! Kivel csalsz te engem?

Rut sértődötten csücsörített az ajkával. Szeme diadalmasan rámvillant, de

hadd tegyem hozzá, hogy az ilyen beszéd és az ilyen helyzet a legmindennapibb, a legközönségesebb esemény két szerelmes életében.

Végre megérkeztünk a faluba.

Végigmentünk a poros úton, addig, ahol a kövezett út kezdődik. Ez volt a falu bejárata, egyúttal főutcája. Végigmentünk az udvarok fakerítése mellett, az alacsony homlokzatú házak és tükröző ablakú házfalak mellett, a zöldségekkel, virágokkal és káposztával beültetett kertek mellett, a kotkodácsoló és sziszegő baromfiak és magasra megrakott szénásszekerek mellett. És amikor megláttunk egy vendéglőt, bementünk. Jó étvággyal ettünk. A gazda nagyon barátságos volt, de aztán azt mondta:

— Nem, sajnos nem lakhatnak nálam. Most éppen turisták laknak itt. Minden szobát lefoglaltak.

De mikor meglátta Rut szomorú ábrázatát, titokzatosan kiment és visszátérve teleírt cédulát tett Rut elé.

— Itt van, kérem, három falubeli cím. A barátaim. Menjenek nyugodtan oda és tolmácsolják szívélyes üdvözetemet. A három közül egy bizonyosan tud szobát adni Önöknek. De várjanak még egy félórát, amíg visszajönnek a mezőről. Ültünk és vártunk fél óra hosszat.

— Meglátod — mondta Rut — annyi szobát kapunk itt, hogy akár fél évig is ellakhatunk a faluban.

— Túlságosan optimista vagy — mondtam.

— Minden okom megvan rá — felelt Rut — és te nem remélsz?

— Nem, a legkevésbé sem.

— És miért nem?

— Egyszerű: Tárgyilagosan nézem a dolgokat. Szilárdan állok a földön.

— És én? — kérdezte Rut.

— Te egy olyan megrögzött bohém vagy. Tíz centiméterrel a föld fölött lebegsz és ha jó formában vagy, akkor az úgynevezett lelked elérhetetlen régiókban szárnyal.

— És ez rossz?

— Nem, nem rossz, ennek is megvan a maga szépsége, de nem materialista.

— Mi az, ami nem materialista?

— Hinni és remélni — mondtam — aki kristálytisztaan gondolkodik és számol, az tud, de nem hisz és nem remél.

Nem először történt, hogy így vitatkoztunk. A vita többnyire azzal végződött, — mint most is —, hogy Rut azt mondta:

— Á, menj már, buta Jan, ez mind nem is igaz!

Újra útnak indultunk és barátságosan elbúcsúztunk a gazdától.

A falu nagyon kicsi volt. Alig indultunk el, máris a falu szélén jártunk. Órákra néztem. Hat óra volt. Mindenütt harangozni kezdtek. Először egészen távol: Bimbimbimbim... Aztán a hátunk mögött hangosan és fenyegetően: Bamm-Bamm-Bamm- és máris körben folyt az ördögi bimbamozás. Mindez néhány percig tartott.

A Nap alacsonyan csüngött a horizonton. Meggyorsult a hús délutáni szél. Kamilla és gyökérillatot hozott. Néha a kerti rózsák füledt illatát sodorta felénk. Egy nagy, zümmögő bogár a homlokomnak repült. Az ég mélykék volt és csak két helyen tarkították apró felhőfoslányok.

— Vissza kell fordulnunk — szoltam.

— És hova megyünk?

A papírlapra pillantottam.

— Rothäusernek hívják, a tizenhetes házban lakik.

Alighogy a kilincshez értünk, ugatni kezdett az udvarban a kutya. Lépéseket hallottunk egy falépcsőn. A lépcső nyilván meredek volt, fokai keskenyek és magasak, mert a lépések nagyon óvatossá tunk. Kinyílt az ajtó és egy körülbelül harmincöt éves asszony állt meg a keretében. Olivzöld kosztümöt viselt és homokszerű cipőt. Divatos frizurában viselt haja gesztenyebarna volt.

— Jó estét — köszöntem.

— Tessék, mit kíván? — kérdezte.

Mialatt beszéltem, kíváncsian végigmért bennünket. Hadarva, nem valami nagy meggyőzőerővel adtam elő kívánságunkat. Nyilvánvaló volt, hogy itt nem lesz sok szerencsénk. Az volt az érzésem, hogy már nem is hallgat rám, mert tekintetét elvette rólam és szemei mandulaformára keskenyedtek. Körülnéztem és láttam, hogy Rut zavartan áll két léppel mögöttem. Táskáját háta mögött tartotta és a jobb cipője hegyét nézte, amelyet le-fel mozgatott.

Nem. Sajnos. Nem éjszakázhatunk itt, hallottam, neki Weimarba kell mennie férjével, a színházba. Félórán belül indul a busz és nem is biztos, hogy még ma hazajönnek.

— Csinos nő volt — mondta Rut, mikor odébbálltunk — kár, hogy éppen ma megy a férjével színházba. Biztosan jól megleltünk volna itt.

— Idefigyelj — mondtam — ezzel se ringasd magad ábrándokban.

Elővettem a cédulát, lassan szétéptem és a darabkákat a szélbe szórtam.

Hallgatott, némán álltunk egymással szemben, mindaddig, míg Rut meg nem szólalt:

— Nem haragszom rád, Jan. Cseppet sem fáj, amit tettél. Afelől nyugodt lehetsz.

7

Felfedeztünk még a faluban egy öreg, szekrényforma kastélyt, amelyet a jogászok művelődési házává építettek át. Bizonyos voltam benne, hogy ez a falu és ez a kastély valami módon szoros kapcsolatban van Goethe történetével. De nem tudtuk, hogy hívják a falut. Bár a községtáblát láttuk, de akkor el is felejtettük, hogy a község nevét megjegyezzük, s most — a weimari látogatásunk körüli ennyi kudarc és csalódás után — feleslegesnek tartottam a kérdezősködést. Arra azonban még emlékszem, hogy a kastély előtt állt a templom.

Emlékszem, hogy néhány lépcsőfok vezetett a templomajtó előtti kis térre és ezeken vad kúszónövény tenyészett. És emlékszem, hogy sokáig hallgatagon és fáradtan ültünk ezeken a lépcsőkön, Rut fent, a legfelsőn, én pedig lenn, a legalsón.

Jóval később mindezt a mi „szentimentális utazásunknak” és „weimari szerencsétlen napjainknak” neveztük, nem komolyan, inkább nagyon ironikusan. Mert a „szerencsétlenség” továbbra is hű maradt hozzák, noha azt hittük, hogy most már több nem is következhet. Végül is felkerekedtünk és elindultunk a buszmegállóhoz. Ott aztán megállapítottuk, hogy az utolsó autóbusz, amellyel vissza akartunk menni Weimarba, már régen elment.

— Hát ehhez mit szólsz, Jan — méltatlankodott Rut — hát nem üldöz bennünket a pech?

— Magam is valahogy úgy hiszem — válaszoltam — de fogunk mi ezért nyafogni?

— Hallottál már engem nyafogni?

- Nem, még soha — mondtam.
- De mi legyen most?
- No mi? — Gyalog megyünk vissza Weimarba.
- Késő éjjel?
- Fáradt vagy? Igen?
- Egyáltalán nem — mondta Rut — de még el találunk tévedni. Gúnyosan vigyorogtam.
- Annyira nem tudunk eltévedni, mint amennyire máris eltévedtünk.
- De Jan, — mondta Rut, — hiszen ez nem igaz. Eddig még nem tévedtünk el és nem is fogunk eltévedni, igaz?
- Eltévedtünk — ismételtem, de közben felfogtam a szó kétértelműségét.
- Azért, mert szeretjük egymást? — kérdezte Rut.
- Természetesen nem azért — feleltem.
- Szeretjük egymást, vagy ...
- Igen — mondtam — de az egészen más.
- És mi lenne az a más?
- Először is az, hogy gyáva voltam. Ezzel kezdődött az egész.

Ezúttal nagyon jól tudtam, mit jelent a gyávaságom. Ahelyett, hogy Susannal beszéltem és neki minden megmagyaráztam volna, nyitva hagytam a kérdést. Ruttal együtt megszöktem Lipcséből és azt reméltem, hogy ha Susan ezt észreveszi, le tudja vonni ebből a következtetést. Ha nem lettem volna gyáva, másképp sikerült volna ez a weimari kirándulás. Gyáva voltam, mivel azt hittem, minden probléma magától tisztázódik, ha elhagyjuk Lipcsét. Ha távirattal előre jelentkeztünk egyik weimari szállóban, minden más, sokkal jobb lett volna. Így azonban nyolcvanhét márkával és huszonkét pfenniggel hanyatt-homlok megszöktünk Lipcséből, anélkül, hogy meggondoltuk volna, mi is lesz Weimarban és később Lipcsében. Ezt jelentette a gyávaságom és ennek viseltük most a következményeit.

- Beszéltél Konráddal? — kérdeztem.
- Miről?
- Hogy nem akarsz többé tudni róla.
- Nem — mondta — de azt hiszem úgyis megérezte.
- Akkor mindketten gyávák és nagyon buták voltunk — mondtam.
- Rut közelebb lépett és nagy szemével az arcomat fürkészte.

Igy aztán elindultunk gyalog, vissza Weimarba. Elhagytuk a falut, amelynek a nevét sem ismertük, az ismeretlen úton újra felkapaszkodtunk Buchenwaldhoz és késő este volt már, amikor a hirhedt koncentrációs tábor kapujához értünk.

A Hold kövéren, kereken ült az erdő fölött. Csend, üresség és sötétség uralkodott köröskörül. Rut, ez már szokása, a holdfénynél az ő jó öreg, szentimentális Brechtjét idézte: „Láttad a Holdat a Soho felett?” — és csendesem figyeltem.

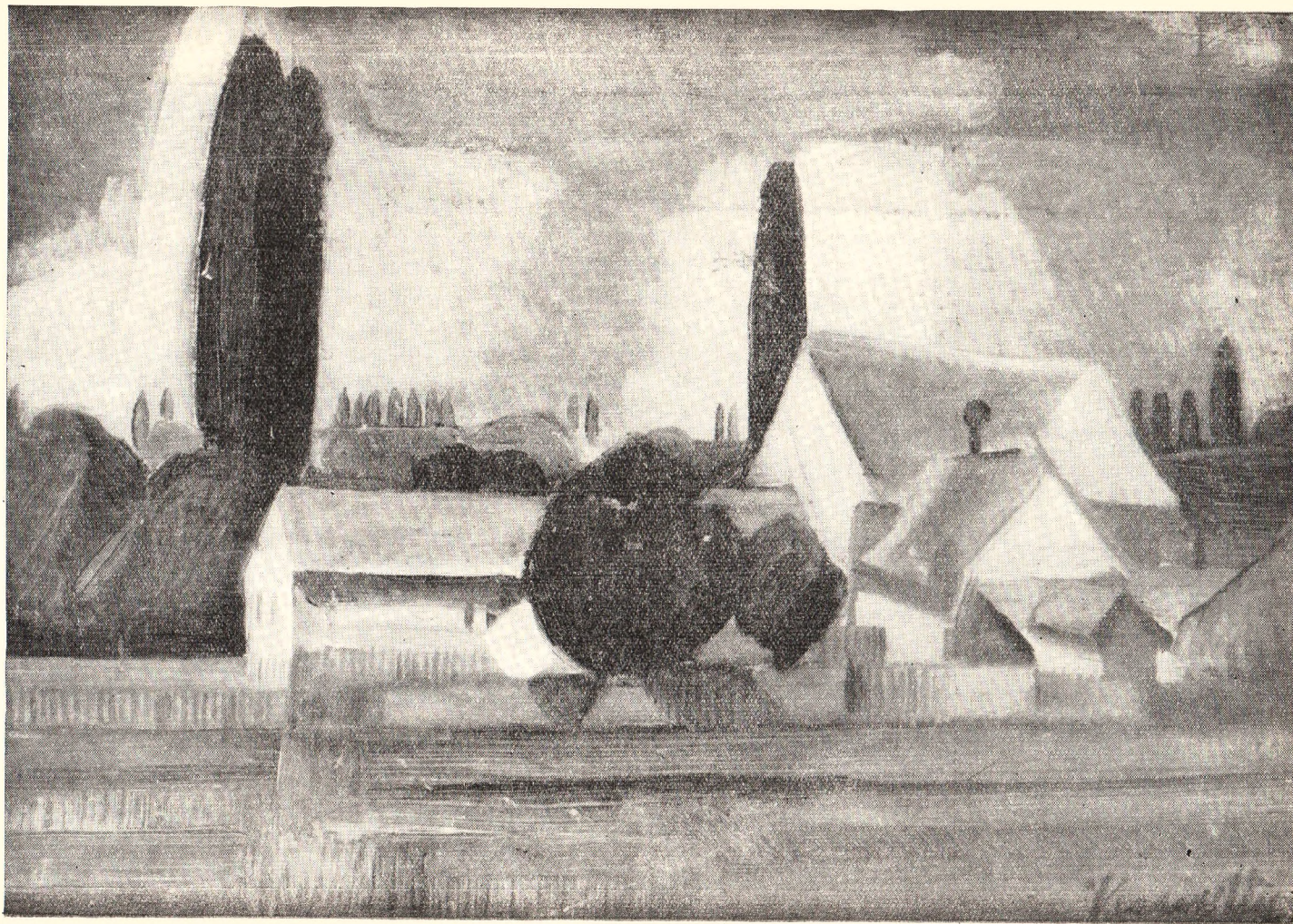
Ott álltunk a szögesdrótnál és benéztünk a tábor udvarának sötétjébe. Súlyosan zúgtak a fák.

Jól ismertem ezt az éjszakát és ezt az éjszakai erdőt. A véremben zúgtak ezek a fák, ahogyan ezt először gyermekként, s azóta mindig átéltem. Mert erdők, mocsarak és kékesfekete szántók között nőttem fel. Ezek tettek bánatossá és érzékenyvé.

Legerősebben és legtartósabban azonban az a tizenkét erdei éjszaka hatott rám, 45 tavaszán, amikor mi — hét tizenötéves katona, meg egy lány —

Kmetty János: Anya gyermekkel
(Modern Magyar Képtár, Pécs)

Kmetty János: Falureszlet
(Modern Magyar Képtár, Pécs)

az Erz-hegységtől északra menekültünk. Állig fegyverben voltunk és azt álmodtuk, hogy végtelen, veszélyes dzsungelen hatolunk át. És valóban a legvadabb dzsungel volt bennünk és körülöttünk, bár papagályok és majomhordák lármája nélkül, ahogyan a kalandregényekből ismertük. Állandóan amerikai karabélyok rövid, száraz kopogása vett körül bennünket. Végül is minden oldalról körülvevett bennünket öt MPI és az első „hands up” kiáltásra kiejtettük gyors-tűzelő fegyvereinket elgyöngült kezünkből. Ez azonban, és az, ahogyan lassan átváltozott bennem a dzsungel, más történet, amelyet ma nem akarok elmesélni. De ez a gyűlölt erdei éjszaka és minden más, később bevésozott az emlékezetembe, mint mozdulatlan képek a diapozitív filmcsíkon. Rut két lépésnyire eltávolodott tőlem és kezével a drótba kapaszkodott.

Egyet-mást mesélt már nekem a gyermekkoráról. Tudtam, hogy ő is ebben a pillanatban arra az erdei éjszakára gondol, amelyet átélt, de a maga módján, egészen másképp, mint én. Aközé a kevés zsidógyerek közé tartozott, akiket az antifasiszták elrejtettek, miután szüleiket az SS elhurcolta. Rutot egy erdőműnkás mentette meg, egy kommunista, aki őt osztályöntudatra tanította és mindarra, amit maga is tudott és érzett. Az erdő közepén nőtt fel és tizenkét éves korában tudta meg először, hogy ő zsidó. Ez nevelése ellenére nagyon boldogtalanná tette, de mikor népének történelmét megismerte, büszkévé vált és azóta három dolog adott tartalmat életének: a materialista filozófia, gyűlölet a fasizmus ellen, népének szeretete — gyűlöletét és szeretetét valami dicsfény övezte. Nem véletlen, hogy — bár csak távolról — bensőséges vonzalmat érzett a zsidó nép iránt. A zsidó nép az ő szemében a mi évszázadunk nagy természettudományi és társadalmi forradalmainak képviselője volt. Amit szeretett, az az ő sokat próbált, erős népének történelme volt és amit gyűlölt, az a fasizmus, annak terrorja, demagógiája, sovinizmusa és világuralmi törekvése, mindegy, melyik országban jelentkeznek is. Nyugat-Németországban, Franciaországban, az USA-ban, Izraelben vagy Angliában. Mindezt gyűlölte és gyűlölete nem fájdalmas, könnyes, hanem harcias gyűlölet volt.

Még mindig ott állt, kezével a szögesdrótba kapaszkodva és átnézett rajtam. És végre énekelni hallottam. Már régen vártam erre. Régóta vágyakoztam arra, hogy újra énekelni halljam. És most énekelt.

Halkan kezdte. Gyengécske, fiús hangján minden szót keményen, kristálytisztán ejtett ki. Első dala vad és szomorú, népének az elnyomók elleni gyűlöletével teli dal volt. „Babel romjain — énekelt — ülünk és sírunk, mert Cionra emlékezünk...”

Szüleiről soha semmit sem hallott. Sem levele, sem képe nem volt róluk. Nyomuk veszett azon a napon, amikor az SS elvitte őket lakásukból. Egyedül Rut maradt meg a családból. Az emberek kézzel kézzre adták. Végül a favágó magánál tartotta. Még kicsi volt akkor ahhoz, hogy mindez bármilyen nyomot is hagyjon emlékezetében. Később évekig kutatott és a születési kimutatások kevés adatából és hivatalos bizonyítványokból próbált valamilyen képet alkotni magának szüleiről.

Dala szakaszcól szakaszra hangosabb és keményebb lett. Ez most ritmikus és gyűlölettől metsző volt. Az utolsó versszakot énekelt: „Babel lánya, te pusztulásra szánt! Bizony lesz, ki megbosszulja, amit elkövettél! — Bizony lesz, ki megragadja gyermeked és szétzúzza a sziklán!”

Hangját fájdalmas csengés tompította, de egyszerre újjongással telt meg, amikor népének győzelmi énekét kezdte: „A hegyekre emelem szemem...”

Azután énekelt még néhányat, a sugárzó „Bandiera Rossát”, és az öreg

„Eltársak álljunk a sorba” kezdetűt. Hirtelen csengőn felkacagott, gyors léptekkel hozzámjött és karomnál fogva húzott odébb:

— Nézd, Jan, milyen furcsa itt minden, a fák és a vén Hold odafönn. Te! En most már egyáltalán nem félek.

Elindultunk egy széles, kavicsozott úton. A holdfényben valahol egy háromszögelési pont fatornya állt. Elmentünk egy hatalmas építkezés mellett is. Később jutott csak eszembe, hogy nyilván a ma már elkészült buchenwaldi emlékmű építkezése lehetett. Eszembe jutott, hogy a kavicsos országút bizonyára nagy ívben, sok fordulóval visz a völgybe. Ezért azt mondtam Rutnak, hogy bizza magát az én kiváló tájékozódó képeségemre. Így aztán, hogy az utat megrovidítsük, jobbra tértünk egy keskeny, sötét, bokros útra, s kiértünk a lejtőre. Térden és könyéken tapogatóztunk a meglehetősen meredek lejtőn lefelé, míg egy kacsaringós dűlőútra nem értünk. És akkor messze, lenn a völgyben megpillantottuk Weimar fénypontcskáit.

Fordította: Mészáros Ferenc

Hatvani Dániel

Az ember hazamegy

az ember hazamegy este
hazamegy és lefekszik

álmát a szekrénybe teszi
ingujába fáradtság ömlik
nyakkendője végén lecsüng a holnap
nadrágja zsibbad a széken

az ember hazamegy este
s a mélykébbe oldódott tavasz
hullámaira lehajtja fejét
ujjai közt csillagot morzsol
nagy erdők zuhannak szemébe
s remegő fénnel tagolt tájak

az ember hazamegy s lefekszik
holnapra is marad a gondból
holnapra is jut az örömből
feldobja lelkét a magasságba
s az éj útjain fut tovább az idő
holnapok csúcsáról dörögve
indulnak nyüzsgő kérdés-patakok
s az álmok karcsú fáira
felkúszik a közösség sorsa
istenné szépült akarással

az ember hazamegy este
hazamegy és lefekszik

Mai török költők

Tarbay Ede fordításai

Jasar Nábi Najir

Ősz

*Arany-szinű szemében egy szamovár-test fénylett,
hajából szerteomlott a langyos tea-illat,
mikor bőrömrre lángok égő sebeket írtak,
a nyári nap szerelme, éreztem, megigézett.*

*Gyönyörködött az érett, leroskadt almafákban,
futott a nyári réten nevetve, viszanézve,
szeme a földet, lombot üres szívembe véste
s hogy már a szilva hullik, leérett; meg se láttam.*

*Az ég fagyott üveg lett, az ős szürkére mosta,
fakó nap, ólmos felhő szakadt az alvó földre —
magam maradtam, elment s a nyarat elrabolta.*

*Elmúlt a legszebb álmom, elmúlt — és mindörökre:
fehér virágba szökkent szilaj tavaszi szélben
s mézes-pirosra érett a nyári tűz ölében.*

Halott, a porba hullott, horá a dér ütötte.

Nedzsáti Dzsumali

Jóreggelt

*Jóreggelt, tyúkné, jót, kakaska,
vidám az élet fönn a grádicson.
A reggel: csibe-ének — hallgatom
danátokat;
az este: csillag- s asszony-ringatás.
Jóreggelt, tyúkné, jót, kakaska.*

Hamit Nadzsit Szelekler

Béke

Nap, nap, mezőkre hajló fénybarázda,
lehulló hang, fakó és sápadt arcok.
Bőröd pirul, a hajad szétzilálva,
kendőt hozol, az asztallapra hajtod.

Terítve már. Oly hús az esti pára,
a kerti csendben feszes íj a hangod;
míg jársz köröttem, szépséged csodálva
ím elfeledtem minden régi gondot.

Es mindhiába . . . Távol, most, e percben
utcán, szobákban, parti szürkülletben
még hányan várnak messzi kedvesükre.

Akár miénk, a vérük ver, ütemben,
szeretnek, várnak, némán, megkövülve:
várják, mikor hull meggyvirág szívükre.

Bedri Rahmi Ejuboglu

Jöjjön végre

Jöjjön végre a langyos nyári eső,
szívem alatt a gyermek,
szárnyát bontsa a kék horizont,
erdők suttozjanak bólongó ligeteknek
s melengessen a nap,
hogy ne fázzanak a fű közt cikkano gyíkok.
Teljen be végre a föld,
izmosodjatok, örök-változó évszakok,
méz fakadjon a málna túske-nyelvén,
pipacs tüztől lángoljon a rét,
az ég garázda gazda módján gyümölcsét osztogassa
s a kertek mind részegen heverjenek.
Jöjjön, jöjjön végre a langyos nyári eső,
szívem alatt a gyermek,
száján narancsok burka illatozzon,
talpát cirógassátok
vörös-fácánok völgyéből jött szelek,
és ringatózzék az ágak hegyén
az őszibarackok kicsattanó húsa,
halljam végre a zöld-gyöngyű lugasok
csendülő szavát,
énekeljenek végre a csillagok is
s július roskassza földig a körtefaágát.
Jöjjön, jöjjön végre meztelen lábbal a földre
szívem alól ez a gyermek.

Mehmet Ákif Erszoi

A régi falu

Puszták, hegyek meg dombok, sík vidékek;
 öreg tanyák közt birkák nyája béget,
 fű füre hull, vetés vetésre dől le,
 lovast lovával súlyos búza főd be;
 a földeken a jószág szétbarangol,
 utak porában gyapjast gyapjas hajszol;
 tavak vizén tutaj a bivaly teste,
 mint elefánt, pihen meg partra fekve;
 nagy ökrök szarva rét fűvét hasítja,
 kövér a hátuk, zsíros bőrük sima,
 az orrlükukra ibolyák tapadnak
 s kérődzve dülnek esti szénaszagnak:
 szemük lehűnyják, egyre rág pofájuk,
 vékony fonálban földre száll a nyáluk
 s amíg dalolnak: macs-macs, gyül a gyanta;
 távol leányok vérmes, szép csapatja
 nehéz hajával bíbelődik hosszan;
 tinók böködnek, körmük kőre koppan;
 száz nyurga mént a határ szinte felfal;
 megtelt a völgy csikó és kancahanggal.

Csanakkale vértanúíért

Hej, e rögökért földre zuhant katona, méltó,
 hogy égből-jött őseink csókolják porba hulló
 homlokod, óriás vagy, a Hitet megmenti véred,
 holdbéli oroszlánénál nagyobb dicsőséged,
 és szűk lesz neked, akárki ássa majd, a sírod,
 a történelem lapját, tudom, te szétszakítod;
 kevés egy könyv, hogy tettet: jövőnk betűkbe zárja:
 neved a „mindörökké” foglalja majd magába,
 ha tested földben lesz a Kábét fejedhez, tűzőm,
 és vértanúink napján neved imámba fűzőm.
 Égre-feszült csillagok ragyogó kupoláját
 fölédteríteném, hogy holt testedet megóvják,
 de jaj, hiába vonok lila felhőket türbéd
 fölé s a hét-mécsű Pleádokat és a holdfényt,
 az éjszakák nyitott szemét is hiába hoztam
 el neked: ó, te véredbe fagyva fekszel, holtan.
 Hiába lennék síró-virrasztó kriptá-öröd,
 s lesném, mikor hullat a hajnal sebedre gyöngyöt,
 míg könnyű tépést csinálnék a nyugati égből,
 lelked, tudnám, már nem tér vissza a mindenségből.

A szultáni villa

Csillárok fénye árad, mécses tajtékot fodroz,
 Jajong a láthatárunk e fénylő zuhataghoz;
 Csillag-mezőben izzik a villa esti orma,
 Fény ül a színektől részeg, támolgyó ablakokra:
 Vörös meg zöld a parti lámpák rebbenő lángra
 S a ciprusok ezüstjét a víz magábazárja;
 Három hajócska ring és hullámnak feszi a test,
 Mint sólymok szárnya leng, száz evezős evezni kezd;
 Rohamjuk egyre gyorsabb, özönlenek a partra,
 Szemközt a mélyből más had tapad az ablakokra,
 A karcsú, hosszú móló: smaragd iráni szőnyeg,
 Pázsit fölött a szultán villája fénybe süpped.

Faruk Náfiz Csamlibel

Élet

Sóhaj, panaszdal, jajszó: ikertestvér a szájon,
 de menj, amíg a nap tűz hegy-völgy övezte tájon.
 Ne bándd, ha sziklák kése lábad sebesre marja,
 engedd, hogy vállad ostor perzselje, összeszabja.
 A fájdalom barátod, sosem hagy önmagadra,
 füttyöd feleljen minden átokra és panaszra.
 Sóhaj, panaszdal, jajszó: ikertestvér a szájon,
 de menj, amíg a nap tűz hegy-völgy övezte tájon.

Ha vállad kő roskasztja, viseld, akár a pelyhet,
 s ne lássa senki arcod, ha nem bírod a terhed.
 Ne nézd lován a hajcsárt: korbácsa bőrre csattan,
 erőt keressél inkább e kínban, fájdalomban...
 Ne bándd, ha sziklák kése lábad sebesre marja,
 engedd, hogy vállad ostor perzselje, összeszabja.
 Ne fordulj vissza, rajta! Csak rajta, menj az úton!
 Kiálts: nehéz a terhed s hagyj mást, hogy porba bukjon.
 Utad megírná véred: szivárog, földre csöppen,
 nyomod kutyák szagolnák csaholva, egyre többen.
 A fájdalom barátod, sosem hagy önmagadra,
 füttyöd feleljen minden átokra és panaszra.
 Vihar, eső, zimankó: mind győzd le őket sorra!
 Hajszolt utadnak végén a nap tűz homlokodra.
 A vérrel-öntözött föld arany mezőket ringat,
 s korbács-sebezte bőröd csókolja rózsá-illat.
 Sóhaj, panaszdal, jajszó: ikertestvér a szájon,
 de menj, amíg a nap tűz hegy-völgy övezte tájon.

Gyurkó László

Esik

Azt mondtad a multkor, számárság volt visszajönnöm Pécsről. Ha nyugton maradok, senki se keres abban a zürzavarban. Megúsztam volna a börtönt, a vallatást, mindent.

De hadd mondjam el neked. Akkor már hetek óta olyan kedvetlenül kóvályogtam itthon, hogy az ételnek is alig éreztem az ízét. A mama mindig emlegette, mennyire szerettem enni azelőtt. Válogattam. Most meg mindegy, mit tesz elém, lenyelem és veszem a kalapom.

Sokat esett az eső, mégis egyre az utcán kóboroltam. Néha benéztem az egyetemre, ott se volt semmi. Olykor negyedóráig álldogáltam a Nagymező utca sarkán s bámultam a Pátria szálló előtt a géppisztolyos német őrt. Fekete esőköpenyén patakokban folyt le a víz. Egyszer oda is jött egy karszalagos nyilas és megkérdezte, mit keresek ott. Csak vonogattam a vállam. — Na, menjen a fenébe — mondta —, de gyorsan!

Azt hiszem, mi sem volt jellemzőbb ránk, mint ez a tétlen ácsorgás. Gyávák voltunk? Talán inkább csak tehetetlenek. Hisz voltaképp azt se tudtuk, mit akarunk. Csánki talán tudta, de őt még októberben elvitték. Attól kezdve nem csináltunk semmit. Csak beszélünk. Egyre többet. De én már ezeket a beszélgetéseket is untam, este, Karcsi lakásán. Fojtogató füst volt mindig, és a végén sose jutottunk semmire, csak egymást búsítottuk és hergeltük.

Te ismerted Petárt, szegényt; sose fogom elfelejteni a nagy kucsmáját és a harcsabajuszát. Azt hiszem, ő volt az egyetlen egyetemista Pesten, aki kucsmát viselt koraósztól tavaszig. Azt mondta, Szibériában is kucsmában jár mindenki. Nos, tőle tudtam meg, hogy Karcsit elvitték. Délután találkoztunk a Körúton — a magas kucsmában két fejfel nőtt ki a járókelők közül — már messziről láttam. Behúzott a Hársfa utcába. — Azt hiszem, jobb lesz, ha mi is pucolunk — mondta. — Lehet — feleltem szinte közönyösen. Láttam, hogy csillog a szeme, szinte élvezve a kalandot.

Akkor is esett az eső. Nem is esett, inkább csak szemerkélt. Lucskos volt a járda. Először arra gondoltam, hogy hazamegyek. Ha éjjel nem jöttek értem, van időm estig. Addig majd csak kieszelek valamit. De mikor fel akartam szállni a hatosra, egyszerre eszembe jutott Milka. Olyan hirtelen jutott az eszembe, hogy nem is eresztettem el a villamost, csak álltam a járdaszigeten. — Szálljon már fel — mordult rám egy öregúr a hátam mögött. Csak akkor eszméltem fel és álltam félre.

Persze, hogy ez volt a legnagyobb bajom. Ezért nem éreztem az étel ízét s ezért kóboroltam naphosszat az esőben. Csaknem két hónapja nem láttam már Milkát. Valami idekötött a városba, valami homályos kötelességtudat, hogy nekem itt a helyem. És maradtam — holott nem csináltunk semmit — ahelyett, hogy szaladtam volna utána Pécsre.

A villamos már rég elment és én még mindig ott álltam a járdaszíngyen. Hisz most már szabad vagyok, nem köt ide semmi, sőt, épp az a kötelességem, hogy eltűnjek Pestről.

Eszem ágában se volt már hazamenni. Azzal nyugtattam magam, hogy felesleges kockázatot vállalni, ha nem muszáj. Három óra se volt még, tudtam, hogy kényelmesen elérem a délutáni gyorsot. Táviratoztam haza, hogy el kell utaznom, s Milkának, hogy várjon a pályaudvaron.

Csak az aktatáskám volt nálam, benne néhány könyv meg jegyzet. Ezeket mindig magammal hurcoltam a városban. De ha be is ültem olykor egy kávéházba, csak néztem az embereket vagy a levegőbe bámultam és sose vettem elő a könyveket. Szerencsére apa néhány héttel azelőtt adott kétszáz pengőt. — Ne járj pénz nélkül ebben a zavaros világban — mondta. A vonat ablakán lecsorgott az eső. Boldogan néztem. Egyszerre egyensúlyba kerültem. Csak vidám szívvel tudunk gyönyörködni a jóban — írja valahol Kant. Elővettem a táskámból a Kritikát, de ki se nyitottam. Letettem az ölembe a könyvet s néztem az alkonybaboruló tájat. Itt-ott még nem vágták le a kukoricaszárakat, az eső szűrken paskolta a száraz leveleket. A földeken tócsákban állt a víz.

Milka ott várt a lámpa alatt, kezében a kis piros ernyővel. Ez az ernyő volt vele Pesten is, ismertem jól. Akárcsak kicsit kopottas kék átmeneti kabátját. Eszembe se jutott, hogy talán nem kapta meg a táviratot és nem vár. Boldogan mosolygott rám csillogó szemüvege mögül, mint egy kedves kis bagoly. De mikor át akartam ölelni, megfogta a kezem. — Várj — mondta —, itt nagyon sokan vannak. — És behúzott egy sötét sarokba. Odaszorította fejét vizes kabátomra s kezével a vállamba markolt. Az ereszről a nyakunkba csorgott a víz.

— Baj van? — kérdezte aztán.

— Karcsit elvitték.

Bólintott, mintha tudta volna.

— Jó, akkor a Fácánban alszol ma éjjel. A Nádorban kérik az igazolványt.

Ilyen volt Milka. Te nem ismerted. Csak mentem mellette a szítáló esőben, kezemet bedugtam nedves zsebébe, és ő gondoskodott mindenről. Az ernyőt is ő vitte, a kis piros ernyőt, ketten nem fértünk el alatta, az eső a vállunkat verte s lecsorgott az aktatáskámon.

A Széchenyi utcáról befordultunk az egyik mellékutcába.

— Gyere csak — mondta s megszorította a kezem.

Beléptünk a boltíves kapualjba, az udvar mélyén vakkantott a kutya. Kölyökkutya lehetett, olyan vékony volt a hangja. Milka letette az esernyőt s hozzátapadt. — Te — mondta két csók között —, hogy mennyi bajom van veled! — A kapualjban megszorult a levegő, éreztem, ahogy a nedves ruha gőzölög, forró testemen.

— Most hová? — kérdeztem, mikor kiléptünk az utcára.

— Először lefoglaljuk a szobádat. Aztán megvacsorázunk. Van pénzed?

Bólintottam.

— Jó, mert én is hoztam, ha kell.

— És aztán? — kérdeztem. — Hazamész?

— Nem — mondta nyugodtan. — Ma éjjel nem.

Rámnézett vidáman, az esőcseppek csillogtak a szemüvegén.

Vacsorához villányi bort ittunk, Milka azt szerette. Az ennivalót is ő rendelte. Ismerte a pincért. A portást is ismerte a kis zúg-szállodában. Azt hiszem, mindenkit ismert a városban.

— Nem baj — kérdeztem —, hogy egy férfivel látnak?

— Mindegy — mondta.

Sok bort ittunk. A cigány magyarnótákat játszott. Az ablaknál ültünk, az üveg egész homályos volt a víztől, mindent eltorzított. A tulsó oldalon a lámpa megnyúlt, aztán egy ember ment el az ablak előtt, az meg olyan kövér volt, mint egy hordó.

— Nézd — szorítottam meg Milka kezét.

Nevetett.

— Török basa, nagy a hasa — mondtam. Megfogtam a kezét. — Ez elment vadászni — becéztem a hüvelykujját —, ez meglőtte, ez megfogta, ez megsütötte, ez az ici-pici mind megette.

Azt hiszem, részeg voltam egy kicsit.

— Ide figyelj — mondtam, mikor kiléptünk a vendéglőből a sikátorra —, ha sok pénzem lesz, hintón fogunk járni. Nem autón, az nem kell. Fekete hintón.

— És ugyanígy a nyakunkba csorog majd a víz — mondta Milka és nevetett.

Az aktatáskám a szállodában hagytam, átöleltem a derekát. Rendületlenül esett, fejünk felett az ernyőn kopogtak a cseppek. Csókolóztunk, az arcunkon folyt a víz.

— En meg, tudod, mit veszek majd neked? — kérdezte Milka. — Megveszem neked az esőt. Hogy mindig így essen. Jaj, te — súgta és hozzám tapadt.

A víz már az ingem alá is becsurgott. Nem bántam.

Befordultunk a szálloda utcájába.

— Te — kérdeztem —, még hány lépés?

— Talán kétszáz.

Bedugtam a kezem a hóna alá. Odaszorította a melléhez.

— Már csak százötven — mondtam.

— És akkor még húsz a szobádig.

— Nem — mondtam és megálltam. — Az sok. Addig nem bírom ki.

Egyszer csak éreztem, hogy megremeg a karomban. Két ember jött a sötét úttesten. Egy rendőr meg egy civil. Lassan jöttek a zuhogó esőben.

Önkéntelenül hátranéztem, nem lenne-e jobb eltűnni a mellékutcában. — Na gyerünk — mondtam aztán, de nem eresztettem el Milka vállát. A rendőrön esőköpeny volt, a civil puhakalapjáról csorgott a víz. Már olyan közel voltak, hogy az arcukat is látni lehetett. És a civil karján a karszalagot.

Azt hittem már, elmennek mellettünk. Akkor megálltak.

— Kérem az igazolványokat — mondta a civil.

Még mindig nem eresztettem el Milka vállát, úgy nyúltam be a belsőzsebembe a tárcámért.

— Gyerünk be a kapu alá — mondta a rendőr. — Eláznak a papírok.

Odaadtam neki az igazolványaimat. A civil elvette tőle. Kalapjáról még mindig csöpögött a víz.

— Mit keres Pécsen? — kérdezte és nem adta vissza az igazolványaimat.

— Hozzám jött látogatóba — mondta Milka.

A civil nem szólt semmit, csak kinyújtotta feléje a kezét. Milka is odaadta az igazolványát. A nyilas belenézett és visszaadta.

— Mit keres Pécsen? — kérdezte újra.

— A hölgy már megmondta — feleltem kicsit ingerülten.

A civil rámnézett.

— Én magát kérdeztem.

Milka megszorította a karomat.

— A hölgyet jöttem meglátogatni — mondtam kényszeredetten.

— Hol lakik?

— A Nádorban — mondta Milka.

A nyilas a tenyerét csapkodta az igazolványommal. Vizes volt a keze.

— Na jó — mondta aztán. — Mehetnek.

Átfogtam Milka vállát. — Ezt megúsztuk — mondtam, miután eltűntek a következő keresztutcában.

— Megúsztuk — mondta Milka is, de nem éreztem a hangjából a megkönnyebbülést. A portásnak adtam egy tizest. Készségesen hátat fordított, mikor Milka is bejött.

Az ajtót kulcsra zártam s lesegítettem Milka kabátját.

— Vetkőzz le — mondtam. — Csusomvíz vagy. — Levettem a törölközőt a mosdóról s odaadtam neki. Megtörölte az arcát és a kezét. Aztán levetette a szemüvegét, azt is megtörölte. Furesa volt az arca, ilyen vaksin. Hátatfordított s levetette a blúzá.

— Vetkőzz már te is — mondta. — Meg fogsz hűlni.

Eloltottam a villanyt. Az utcai lámpa fénye halványan megvilágította a szobát. Tudtam, hogy oda kellene lépnem melléje. Mégis átmentem az ágy másik oldalára s ott vetkőztem le. Aztán bebújtam mellé a paplan alá.

— Olyan jó meleg vagy — súgtam.

Az ingét nem vetette le.

— Te meg fázol, ugye?

— Igen. Melegíts meg.

Hozzámsimult.

— Gyere, melegedj.

Az eső dobolt az ablakon. Megsimogattam a mellét. Aztán csak feküdtünk egymás mellett mozdulatlanul.

— Mire gondolsz? — kérdezte.

Nem feleltem.

— Fázol még? — tapogatta meg az arcom.

Karcsi, gondoltam. Mi lehet vele? És apáékka? Nem akartam most erre gondolni.

— Csókolj meg — kértem.

Puhán adta a száját. A testem hideg volt. És éreztem, hogy az övé is az.

— Mire gondolsz? — kérdeztem most én.

Ő se felelt.

Karcsi, gondoltam. S hogy ne kelljen rá gondolnom, megfogtam Milka mellet.

— Csókolj — könyörögtem.

Ereztem, hogy igyekszik átadni magát a csóknak. Tudtam, hogy segíteni akar. És ettől még jobban megmerevedtem.

— Gyere — húzott magához.

Ráborultam és a nyakát csókoltam. Mozdulatlan testtel feküdt. És bennem se mozdult meg semmi.

Milka volt az erősebb. Óvatosan megmozdult. Tudtam, mit akar. Én is azt akartam. Elfordult tőlem.

Nem néztem rá. Az ablakot néztem, ahogy veri az eső. Körülbelül éjfél lehetett. Lépések hallatszottak a folyosóról. Feszülten figyeltem, de aztán nyikorogott az egyik szoba ajtaja. Milka esernyőjéről csöpögött a víz.

— Még mindig esik — mondtam, csak hogy mondjak végre valamit. Milka nem felelt. Sírt. Összeharapott szájjal, a könnyek lecsorogtak az arcán. Sosem láttam még sírni. Az ablakon dobolt az eső.

FIATALOK

László Ernő versei

Nyárvégi biztatás

Ne hidd el kedves, hogy véget ér a nyár,
ha megdob is az ég egy csillagával,
s ha az augusztus esténként arajjár,
csak hadd szegje be kerted szilvafákkal,

Minden ősz csak a szilva hamvassága,
kínálja a belül duzzadó nyarat,
s bár megindul a színek felbomlása,
e kínáló kékség szemedben marad.

Holnap

Foltos égboltot áztat a folyó,
egy szövőlány vetette este le;
Hold habzó illatos szappan
fényével oldja s kimossa halkán,
S ő holnap tisztán öltözik bele.

Nagyapán fejfájára

Nem várta meg a világ végét,
kévébe kötötte nyolcvan évét,
s mint a rozskévét a dobba,
oldalt döntve sírba dobta.

Kovács Ágnes

Vallomás

Hozzám nőttél, mint emberhez a fény,
vad repüléshez sima, szabad tér,
hanghoz a rezgés;
Már megkötöttél, mint szövőnő selymét,
játékos pókok ügyetlen lepkét,
csendet a csengés...

Körülöleltél, mint medrét a víz,
cipész kezében bőrt a csiriz,
ruhát a teknő;
és megcsókoltál, mint szépség a világot,
szerelmes költő a teremtetett álmot,
s estet a szellő...

Fazekas Lajos

Találkozás a falummal

Öt év után — gyorsvonat hozott
 első osztályon, kényelmesen.
 Már húz lenn a fék; itthon vagyok,
 pár csomagom gyorsan fölzedem.
 — Mikor elmentem kamasz-fütyök
 hívtak még, este meg karcsú lány
 várt rám, muzsikáltak a tücskök;
 s a roncs-hídnál vénült a csalán...

Láttam a várost, nyüzsgő népet,
 az arcokon piros, friss derűt;
 kitanultam hét mesterséget —
 a hazámra leltem mindenütt.
 Jártam napos házsorok előtt,
 és láttam fekete hegyeket,
 hol a fűrészgép fákat döntött
 és vagonok várták a szemet.

Láttam a kohók sárga poklát,
 izzani a makacs anyagot;
 — szívemet is beolvasztották
 az évek, s kihültem; érc vagyok.
 Sokat dolgoztam — pénzre váltva
 az erőm —, sok nemes fémdarab
 csörög zsebemben — öklöm rázva —
 a tudás s a bölcs tapasztalat.

— S itt megállok, a faluvégén:
 a Kaposon is új híd van már...
 S ki érzi, hogy a bűne — szegény,
 hét falu rossza, haza se járt;
 külsőm városi, — furcsa lehet,
 „úr”-nak szólít egy öreg néni,
 s új tanítónak néz a gyerek;
 — pedig nem is vagyok vidéki...

Hegedüs L. István

Műszak végén

Megkondul a műhelyi gong és a dolgos
 szorítástól búcsút vesz a kalapács,
 reszelő s helyére billen, pihenni.
 Gyuri esztergagépe is leállt, mint
 hajó, mely céljához ért, elhozva a
 teljesítés örömét. Margit is letette
 a söprűt, mellyel a szemét henye bokrait
 terelte, a nyolcóra szertehulló
 fölöslegeit. A bélyegzőóra kattánása
 lemetsz mindenkinek egy darabot a hónap
 hosszú gömbvasából; a változtató öltözők
 hívása lábakat sürget és máris vigcsobogású
 zuhanyozók mossák a testek csupaszáról
 az olajos fáradtságot, és kint, a
 visszahúzódó gyárfalak mellett, derűs
 meglelégedés karol a lelkekbe,
 terveket sug, estére programot kínál
 és a kedv százszorosára gömbölyödik.

Szarka István

Moldva

Zsúfolva volt madárral, virággal a
 biológiai-szertár,
 tüz lobogott, a sarok, ahol ültünk,
 őszi homállyal telt már,
 szinte láttam, finom kulcscsontod fölött
 pihegve lüktet az ér
 s éreztem, hogy ujjaid motoszkája
 lassan a szívemig ér.

Mikroszkópok, hörcsögök, makimajmok,
 bugyborgó akvárium . . .
 Ültél, fejed válladra ejtve, kissé
 kacéran, kissé hiún,
 tudtad, szép vagy s nálam akár ezerszer
 erősebb vagy, te gyöngé;
 mosolyogtál s a villanygramofonból
 hangok hulltak a csendbe.

Ittuk mohón dallamos szenvedélyét
 a kedves hanglemeznek,
 büszke gögöd, szép elégedettséged
 nyugtázta, hogy szeretlek
 s míg borzongón mellemnek dőlt a hátad,
 oldódott bennem a kín
 s elindultunk sorsunk nyitánya árján,
 a Moldva hullámain.

*Csávás Lajos versei**Játék*

Fürge ósó
 pörög, pörög
 fonal fut fel,
 fehér körök
 sorakoznak,
 sokasodnak.
 Szálak gyorsan
 gyarapodnak.
 Egy az ujjadra szaladt.
 Színarany lett, ott maradt.

Randevú

A füst puha függőnye mögött
tompá homály zsong,
meg-megvillan a tükrös üresség:

Üvegasztalon tremolóz — míg
fut a mutató —
a türelmetlen, ezer éve vár.

Mint egy rúzsos cigaretta vég,
halkan kuporog
múltja hamuján a hajdani Szép.

Es ez itt a könnyöklő közöny,
mozdulatlan arc,
színes szemüveg; tömény unalom.

A színek szintelen árnya közt
egy pillanat, mint
a dal, oly fehér: megjöttél Kedves.

Ballada

Fény és homály foga közt
részeg rekedt hang zörög:
„Nem voltam neki elég” —
Csak kulissza a nagy ég.

Köszürkén koppan az út
„Magamtól vegyek búcsút?”
Fanyar cigaretta ég.
Csak kulissza a nagy ég.

Fény és homály foga közt
búdra öltött nyelv az út.
Csak kulissza a nagy ég:
Bomlott árnyék, hova fut?

Sik Mihály

Három tölgyfa balladája

1

Az erdőszélen három tölgyfa állott.
 Az erdőszélen három tölgyfa állt.
 Az erdők lombján három hold vilá-
 [golt
 Az erdők alján három róka járt.

2

„—Uram! Megúntam én a helyben
 [állást!
 A tehetetlen vágy gyökere öl.
 Lábat adj, Uram! És a lábnak —
 [járást!
 Hogy meneküljek önmagam elől...”
 „— Adtál erőt, hatalmat... Mondd,
 [mit ér ez,
 Ha mozdulatlan hatalom vagyok?!”
 — Fogakat adj!... Az álmok fodra
 [véres!
 Harapnak... És én nem haraphatok!”
 „— Nézz rám, uram. S nagyon zokogj,
 [ha nézel.
 Költő vagyok a lombravatalon.
 Hangot adj! Uram! Fényt a csillagok-
 [nak.
 És téged dicsér minden sóhajom...”

3

És szólt az Úr: — „Legyen meg! Úgy
 [kívánják.”
 És lőn az egyik tölgyfa vadgalamb.
 A másik nyul. A harmadik hiéna.
 És kezdődött — a rettentő kaland.

4

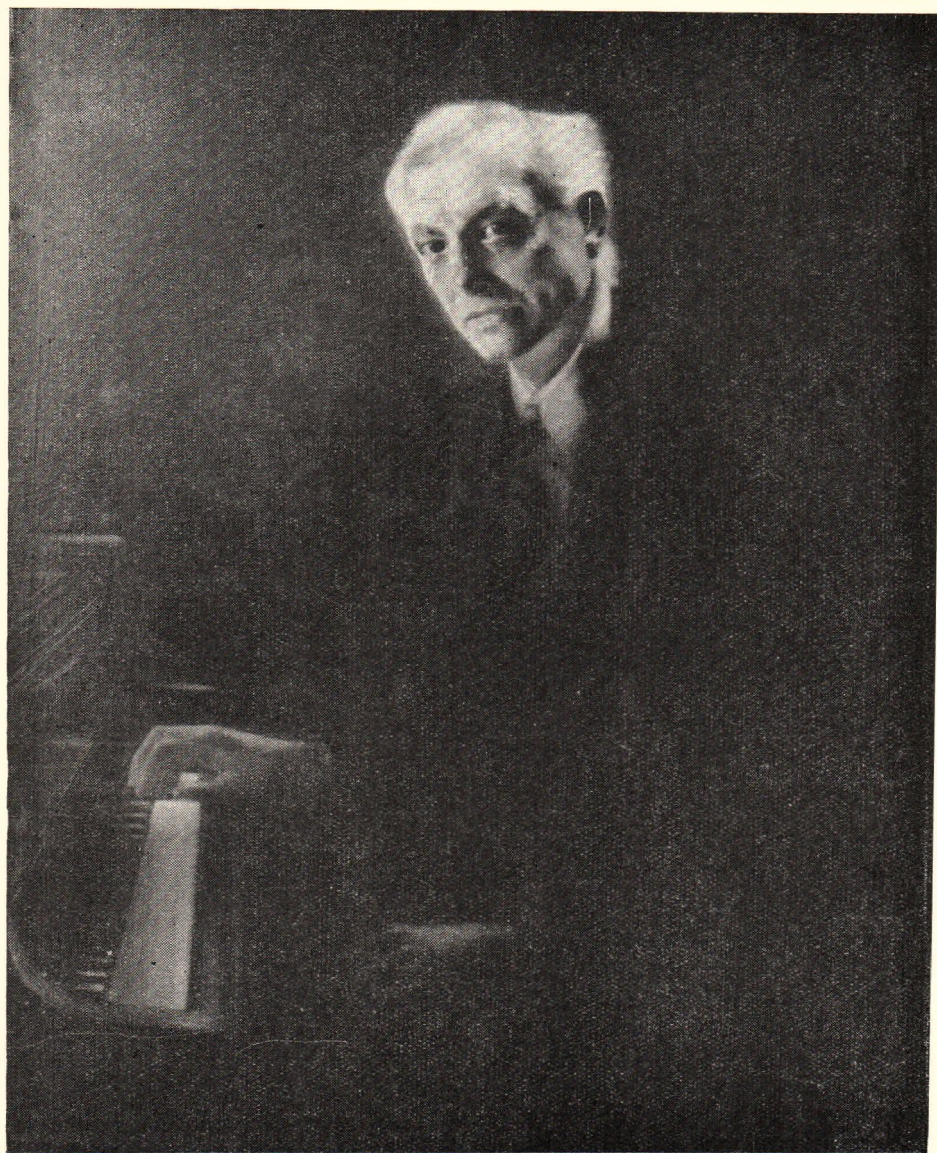
Es elfutott a nyul. A föld a lábát
 nem érte el, mert oly gyorsan futott.
 Három tölgyfától mennél távolabbra:
 a fákhöz annál közelebb jutott!
 S az álmokért, a fodrokért cserébe
 a hiéna — szép fogakat kapott.
 De elfutott a nyul, az őz, a szarvas...
 Magát marja: mást nem haraphat ott.
 És énekelt az erdő vadgalambja.
 Három tölgyfa tükrözte két szemét.
 Szemében ingott három karcsú tölgy-
 [fa.

5

Az erdőszélen három tölgyfa állott.
 Az erdőszélen három tölgyfa állt.
 Az erdők lombján három hold vilá-
 [golt.
 Az erdők alján három róka járt.

Kernstok Károly: Férfi-akt kutyával

Martyn Ferenc: Bartók Béla

Ordas Iván

Borosjenői krónika

(Egy dunántúli termelőszövetkezeti község múltja és jelene.)

1

A szerencsés budapesti polgár, aki megszokta, hogy egy villamos átszálló egy áránál alig nagyobb befektetéssel páratlan természeti szépségekben gyönyörködhet, szívesen és sűrűn felkeresi a Pilis egyik legszebb részét, a Nagykevélyt és környékét. Az autóbusz negyedórányi utazás után jobb kéz felé hagyja az ürömi fák árnyékában örök álmát alvó cárlány kriptáját és a kiránduló szeme előtt méltóságteljesen rajzolódik az égre a Nagykevély sziklás csúcsa. A több mint félezer méteres hegy lábánál, az itt-ott már lankákká szelidülő lejtők között, először a pilisborosjenői templom tornya tűnik fel. Néhány perc múlva már a házak között jár és végül a tanácsház előtt fékez az autóbusz. Ez a végállomás. Innen már csak a turista utak fatörzsekre, szikla oldalára festett jelzéseit követheti a kiránduló, aki legtöbnyire nem is időzik hosszasan a faluban. Hiszen olyan közel van a Kevély, valahol a nyergen a menedékház gazdag konyhája hívogat és ugyan mi érdekes lehet egy faluban, mely szinte a fővárossal határos?

Azt az első szempillantás is elárulja, hogy jómódú község. Gazdag, nagy, kivétel nélkül pala-, cserép- vagy bádogtetős házak. Nem az országszerte megszokott építésűek azonban, melyeket a nyílt, áttekinthető udvarú, keskenyebb végükkel az utca felé forduló házakkal népes magyar falvakból ismer minden vidéket járt ember. Itt a házak befelé fordulnak. Az utcára csak rideg és töbnyire sűrűn lefüggönyözött ablakszemek néznek. A gazdasági épületek, csűrök, színek, istállók, pajták, várkapunyi pincelejárók elzárkóznak a kíváncsiskodó tekintete elől. Csak a nagy, házközépbe, tető alá épült, kocsibehajtott kapukon áthaladva tűnnek fel a kisebb kaszárnjának is becsületére válló udvarok, a házak igazi arca. Ha az utas véletlenül járt már Németországban, vagy a jugoszláv Bácska németek lakta falvaiban, ott láthatott hasonló, jellegzetes, módos és zárkózott sváb portákat.

Mindez azonban még nem cáfolná meg az első gondolatot, mert Pilisborosjenő múltja — az építészeti különbségek ellenére is — annyira sablonos, hogy a magyar falvak egy igen jelentős részének történetétől semmiben sem különbözik. Hogy az újságíró mégis napokat töltött Pilisborosjenőn, arra sokkal kevésbé a múlt, mint az izgató és érdekes jelen szolgáltatott alapos okot. Mégsem lehet elkerülni a múlt rövid ismertetését.

Amikor a római légiók őrszemei sűrű láncban őrködtek a közeli Ister partjainál, Pilisborosjenő még valószínűleg lakatlan hely, ősrengeteggel borított vidék volt. A közeli Ürömről sem került elő más római lelet, mint egy mérföldkő. Néhány száz évvel későbből azonban már a lovasnomád avarok itt laktát hirdeti néhány edény és ékszermaradvány. A mi történelmünkben Pilisborosjenő neve először 1284-ben fordul elő egy régi oklevélben és ettől kezdve viszonylag gyakran szerepel. A „Burs Ienew”, „Burusyeno”, „Boros Jenew possessio” elnevezések arra vallanak, hogy a község névadó terméke a bor, már Árpád-házi királyaink idején is értékes és kedvelt lehetett. A szűkszavú és igazságtalan történelem azonban századokon át csak a birtokosok nevét jegyezte fel. Vajmi kevés az, amit a késő — és javarészt nem földbirtokos főuraktól származó — utódok eleikről megtudhatnak. Pilisborosjenő első általunk is ismert nevű lakója egy Jakab nevű pap volt, aki Károly Róbert uralkodása idején három garasnyi adót fizetett a pápának. A földesurak egymást váltották. Tisza királyi ajtónálló után a királyné, majd a gazdag budai apácák, később a Jenei és a nem kevésbé gazdag és nagyhatalmú Laczk család, aztán a király következett. A pilisborosjenői jobbágyságról csak annyit tudunk, hogy általában szőlőműveléssel foglalkoztak és az 1550/60-as években vagy az utolsó szálig elmenekültek, vagy elpusztultak és rabszíjra kerültek. Nem sokkal később Borosjenő már töröklakta hely volt, állítólag a budai basa népes kecskecsordáinak legelője.

Magyar falu, földesurak, jobbágyság, törökűlés, pusztulás... ezek a szemei annak a láncnak, melybe annyi más községgel együtt Pilisborosjenő is beletartozik.

Buda 1686. évi visszafoglalása idején, vagy még előbb, már „puszta” volt. Ami az akkori szóhasználat szerint nem a mai értelemben megszokott pusztát, néhány lakóházat, és gazdasági épületet jelentett, hanem a szó szoros tartalma szerinti pusztát, „pusztaságot”. Új lakói német telepesek lettek. Nem egyikük utódai így a Mayerok, Metzlerek, Miltzek, Pollákok, Reiterek, Stampfok és Wimmerék: máig is ott élnek a faluban. A pusztasággá változott magyar vidékekre uralkodói és földesúri kiváltságlevelek védelmében hozott telepesek lényegesen jobb körülmények közé kerültek, mint a magyar jobbágyszűcsök lakói. Jogukat és kötelességeiket gondosan körülhatárolt (és az átlagos úrbéri szerződésekkel ellentétben meg is tartott) egyezmények szabályozták. Már az első negyven esztendőben majdnem mindenhol iskolákat kaptak, melybe a tanítót és a templomhoz a papot a pilisborosjenőiek még a múlt század elején is a germán óhazából hozatták. A hosszú adómentesség, a gazdasági kedvezmények jóvoltából Pilisborosjenő — vagy mint német néven nevezték: Weindorf — lakossága szépen szaporodott. A szorgalmas és magas mezőgazdasági kultúrával rendelkező sváboknak egy 1695. évi összeírás szerint még „semmijök sincsen”. 1715-ben azonban már 19 adóköteles porta volt a faluban, 1720-ban 33, 1744-ben 62. Egy esztendővel később pedig azt az adatot találjuk a lakosokra vonatkozóan, hogy „omnes sunt catholici, purique germani” vagyis mindannyian katolikusok és tisztán németek.

A falu földesurai ekkor a Clarissa apácák voltak. Majd mikor (az egyetlen zseniális Habsburg,) II. József feloszlatta a szerzetesrendeket, Pilisborosjenő a Vallásalap birtokába került, ahonnan József nádor vásárolta meg. Az ürömi Habsburg földesúrnak és leszármazottainak azután egész a felszabadulásig szava volt a község életében.

A XIX. századból minden forrás megegyezik abban, hogy Pilisborosjenő gazdag. „Belrendezettsége csinos. Az építés körül gond és rend.” Továbbá abban, hogy az itt termelt, ma már javarészt alig ismert fajtájú szőlők elsőrendű bort adnak és így a falu „főkincse a szőlőművelésben van”. A szőlőművelés, melynek emlékét a hatalmas és pompás építésű pincék tömege és nem egy gazdaságtörténeti műemlékszámba menő, másfél-kétszáz éves prés máig is őrzi, olyannyira nyugodt és biztos jövedelmet nyújtott a borosjenőieknek, hogy mint a korabeli forrás megemlítette „cselédnek helybeli igen ritkán megyen, s a cselédek más magyar és tót községekből fogadtatnak”. A véletlen szeszélye folytán megmaradt tekintetes Pest vármegye közgyűlésének egyik határozata 1804-ik Esztendei Kis-Asszony havának 29-ik napjáról, melynek egyik-másik paragrafusából megglehetősen tiszta képet alkothatunk magunknak az akkori cselédsors sa nyarúságáról.

„10-szer. Meg nem engedtetik, hogy a szolgálatra alkalmas férfiak és fejér személyek szolgálat nélkül legyenek; minthogy a tolvajságoknak el-szaporodása nagy részben az ilyen személyeknek korhelységekből veszi eredetét.”

„13-szor. Ha az olyan szegény sorsú embereknek, a' kiknek semmi gazdaságok nintsen, számosabb gyermekeik volnának, a kik szolgálni nem akarnának, azok a helybeli Birák által, a faluban szokásban levő bérért való szolgálatra szorítottassanak.”

„18-szor. Az idejének kitöltése előtt el-szökött tselédet a Gazdája jelentésére a Szolga Birák Urak, nem várván a Vármegye rendelkezésétől, mindjárt fogadtassák el és 24 páltza ütésekkel megbüntetvén annyiszor a mennyiszor, adják vissza a Gazdájának; ha pedig azt szolgálni nem akarná, küldjék a tömlöztbe.”

A község gazdasági életének legnagyobb újabbkori katasztrófája egy 1826. évi tűzvész volt, amikor az egész falu porig égett és az 1880-as esztendő, amikor a filoxera valamennyi szőlőt kiirtotta. Ezt a csapást Pilisborosjenő máig sem heverte ki. A falu jelenlegi egész bortermése elhelyezhető lenne bármelyik nagyobb gazdaház alatti pincében.

A szorgalmas német lakosság azonban a szőlők pusztulása után is biztos érzékkel találta meg azt a mezőgazdasági üzemágat, mely az adott körülmények között a legnagyobb jövedelmet biztosíthatta. Noha a község határa igen gyöngye termőerejű szántóföldekből áll és komolyabb takarmánytermesztésre alig van lehetőség, a pilisborosjenőiek néhány év alatt, tiszteletreméltó rugalmassággal átálltak az állattartásra. Egy 1895. évi statisztika szerint 420 számosállatnyi jószágot tartottak, ami egy kh földre átszámítva a legigényesebb bolgár kertészt is megörvendeztethette volna. A takarmányt javarészt épp úgy vásárolták, mint az állatok többségét, tehát tenyésztésről nem, hanem csak állattartásról lehetett beszélni. Így érték el, hogy egyedül a századforduló környéki tehénlétszám (230 db) kb. ötszöröse volt annak, ami a jelenlegi községben megtalálható. Pilisborosjenő egyike lett a fővárosi piacok tejellátásába bekapcsolódott, ún. „milimári” falvaknak.

Noha az első világháború véradójából a község kb félszáz elesett katonával vette ki részét, a főváros közelsége és a kevés kivétellel anyagi jómód a falubeliek politikai magatartásán is nyomot hagyott. A tizenkilences tanácsköztársaság idején — amikor a direktórium elnöke a jelenlegi vb-elnök helyettes, Geier János volt — a lakosság legnagyobb része közönyös, de inkább ellenséges passzívítással viselkedett. A nagygazdák és jobb módúak rejtegették az élelmiszereket, úgy hogy a főváros lakosságának, a helybeli szegénysorúaknak és a vörös

hadseregnek nélkülözhetetlen mennyiséget csak rekvirálás útján lehetett előteremteni. Geier János; akit a proletárdiktatúra idején tanúsított szerepléséért később börtönre, majd évekig tartó munkanélküliségre ítélték; máig is őrzi az egykori ügyészi vádiratot. Ebben a direktóriumú elnök ellen felhozott legsúlyosabb vádak általában 8-15 kg zsírok és 50-100 kg-nyi gabona elrekviráltatásával kapcsolatosak.

Az első világháború után Pilisborosjenő már nem volt mezőgazdasági jellegű község. A közeli főváros üzemei magukhoz vonzották a falubeli keresők 51⁰/₀-át. Más foglalkozásokból a lakosság 10⁰/₀-a élt, míg a mezőgazdaság csak a keresők 39⁰/₀-át kötötte le. A 78 gazdálkodónak kb kétharmada (50 fő) 1—10 kh-nyi ingatlannal, egyharmada (25 fő) 10—50 kh-val rendelkezett és csak egy elenyésző kisebbség üzte főfoglalkozásként egy kateszteri holdnál kisebb területen a mezőgazdaságot. (3 fő).

A község lakosságszáma az első hitelesen ismert adatoktól kezdődően néhány apróbb zökénőt nem számítva, egyenletesen és kitartóan emelkedett:

1745-ben:	275
1747-ben:	581
1837-ben:	712
1851-ben:	625
1869-ben:	945
1876-ban:	860
1880-ban:	1135
1900-ban:	1343
1910-ben:	1574
1920-ban:	1409
1930-ban:	1675
1933-ban:	1750
1950-ben:	1320
1960-ban:	1800

lakosa volt a falunak.

Az 1950 évi statisztikánál szembeszökő visszaesés a volksbundista elemeknek a második világháború befejezését követően végrehajtott kitelepítését jelzi. Pilisborosjenő jelenleg 82⁰/₀-ban magyar lakosságú telepesei termelőszövetkezeti község. Ez az a pont, ahol a falu története szögesen eltér a kezdetben már említett sablontól és fokozottabban megérdemli, hogy a mai életünk összefüggéseit vizsgáló megszűnjön a múlt egyszerű krónikása lenni és — immár a személyes tapasztalatok latbavetésével is — megkísérelje az új Pilisborosjenőre irányítani az érdeklődés fénysugarát.

3

A pilisborosjenői telepesek egy csekély hányada Csehszlovákiából elszármazott magyarokból állt. Sokan jöttek Szigetmonostor szegény népéből is, de a többség mezőkövesdi. A volt mezőkövesdiek máig is irányító szerepet visznek a falu életében, ők alapították a termelőszövetkezetet és erős közösségi érzésükkel, szorgalmukkal általában kiválnak társaik közül. Mai életkörülményeik, a község sorsában bekövetkezett forduló, megértése teljességgel lehetetlen anélkül, hogy ne vetnénk egy pillantást arra a sorra, melyből ide érkeztek és ami a közös múlt erejével egyik legfőbb kovásza együvé tartozásuknak.

A mezőkövesdiek summások voltak.

A felszabadulás előtti Magyarország egyik leghányatottabb életű, legsanyarúbb sorban élő mezőgazdasági munkásrétegének kialakulását néhány rideg számadat még azok részére is érthetően megmagyarázza akik nem tartoznak a statisztika kedvelőinek táborába.

Mezőkövesd lakossága az 1870 és 1930 közötti hatvan év alatt megduplázódott. A növekvő lakosság kenyérének biztosítására egyre nagyobb mértékben törték fel a legelőket. Ez párhuzamosan az állattartás hanyatlására, a trágyahiány és az egyoldalú kalászos termesztés révén pedig a földek termőerejének kiuzsorázására, általános elszegényedésre vezetett. Hatvan év leforgása alatt az állatállomány felére csökkent. Ugyanakkor a föld hihetetlenül elaprózódott. 1937-ben Mezőkövesd 16 937 kh-as határa nem kevesebb mint 36 000 parcellára tagolódott, ami annyit jelentett, hogy egy gazdálkodó földje átlagosan 16 darabban feküdt. A gazdálkodás színvonala még annál a 2300 családnál is alacsony volt, mely egyáltalán rendelkezett valamelyes földdel. A község 20 846 lakójából azonban 11 672-nek semmilyen földje sem volt (56%), 5280-nak pedig csak 1—5 kh-nyi ingatlana, mely szintén csak bajjal volt elégséges a megélhetésre.

Ugyanakkor a nagy uradalmak már a múlt század vége felé országszerte munkáshiánnyal küzdöttek. Az 1880-as évek körül indult meg a mezőkövesdi földnélküli lakosság minden tavasszal megismétlődő népvándorlása, elsősorban a Dunántúl, azon belül Fejér megye irányába. Évente 5—6000 summás ment el a faluból, hogy félévi — napkeltétől napnyugtáig tartó munkával megszerezze magának és családjának azt a keveset, ami az egész évi megélhetéshez kellett.

Az egykori summások elbeszélései és a Horthy-rendszer idején készített statisztikai adatok nagyjából ugyanazt a képet festik akkori életkörülményeikről a mai érdeklődő elé. Hajdú bácsi például — a pilisborosjenői „Szikra” Tsz hatvanegy éves, nyugdíjas bognára — 1911-ben, tehát tizenkét éves korában fél-részesként indult először summás munkára. Huszonhat éven keresztül járt uradalomról uradalomra és noha a nagybirtokok között volt különbség, a felszabadulás után emberré érett újságíró kezében megáll a toll, amikor a summások életét érzékeltetni szeretné. A summások általában tessék- lássék kitakarított birkahodályokban, istállóknak kaptak otthont. A földreszórt szalmát maguk készítette priccsek, deszkák közé szorították, ez volt az éjszakai hálóhely. Mivel férfiak és nők ugyanabban a helyiségben aludtak, a „leánybanda” általában az ajtóval szemben tanyázott le. Mellettük a „párosak”, míg a legények az ellentétes rövid fal melletti „rohadt sarokban” húzódtak meg. Az öltözködési, tisztálkodási lehetőség minimális volt, nem beszélve a házastársak bizalmas együttélésének teljes képtelenségéről. A nők már pirkadat előtt, a takaró alatt öltözködni kezdtek, mosakodni pedig nem egyszer a major, vagy éppen a szérűskert legtávolabbi pontjára kellett menniük, hogy kandi férfitekintetektől annyira-amenynyire megóvják magukat. (Sipekiné, tsz-tag elbeszélése). Az embertelen elhelyezés folytán, mint azt egy 1930-as évekből származó orvosi jelentés mondja, Mezőkövesden „A summások hazatérése után a hasi hagymázás megbetegedések száma hirtelen gyarapszik, mert a summások között a rossz higiénés viszonyok következtében a tifusz gyakori.” Mivel a munkaadók a betegeket a „8 napi kezelési kötelezettség lejártá után ... hazaküldik” „Ezeknek egyrésze betegen hazavánszorog, másik része gyógyulva és esetleg mint bacilusgazda tér vissza falujába.” „Mezőkövesd legelterjedtebb népbetegsége a trachoma...”

A munkásoknak a maguk választotta szakácsnő főzött. 1940 évi országos adatok szerint egy személy részére havonta a következő mennyiségű étlekből:

kenyérliszt:	23,— kg
főzőliszt:	7,— kg
szalonna:	2,— kg
zsír:	0,70 kg
hús:	2,— kg
szárazfőzelék:	3,— kg
burgonya:	12,— kg
só:	1,— kg
ecet:	0,60 lit.

Ez az egyoldalú és ámbár kalóriagazdag, de főleg A és C vitaminokban szegény táplálkozás a megfeszített munkához adott ugyan elegendő táperőt, viszont a summások átlagos keresete olyan valószínűtlenül kevés volt, hogy az az év másik — munka nélkül eltöltött — felében éppen csak a nyomorhoz volt elegendő. 1940-ben egy I. osztályú summás havi készpénz- és termény-járandóságának együttes átlagos értéke 69,19 pengő volt. Mivel azonban ehhez csak hat hónapon át jutott, egész évre vonatkoztatva pontosan a fele: havi 34,59 pengő. Ugyanazokban az években, amikor még az egykor közkedvelt slágert is a havi kétszáz pengő fix-szel könnyen viccelő boldogságot duruzsolta a táncolók fülébe, egyedül csak Mezőkövesden kerekén 12 000 ember élt ilyen és ennél alacsonyabb összegből. Ennek megfelelően az otthoni táplálkozás is szegényes, csekély értékű volt. Lelkes falukutatók az 1930-as években 18 000 ételadagot vizsgáltak meg Mezőkövesden. Ezek elkészítésekor csak 9%-nál használtak tojást, tejet pedig csupán 1,35%-nál. Az ebédek 70%-a egyszerű leves volt és az ételadagoknak mindössze 2,7%-ában főtt húsetel. Ezek után vajmi kevés csodálkozni való volt azon a korabeli orvosi megállapításon, hogy „a lakosság nagy részének valami sajátságos fáradt a megjelenése.”

A mezőkövesdi lakásviszonyok érthető módon semmivel sem voltak jobbak az általános élelmezési és életkörülményeknél. Az öt és félezer családnak mindössze 4 800 lakóház állt rendelkezésére. Ezeknek csupán 2%-a volt kő- vagy téglalapzatra, hasonló anyagból készült falazatú. A lakóházak 58%-a vályog alapon vályog falu, nedves, nehezen szellőztethető, egészségtelen volt. Az előbb említett idős tsz. bognár, summás életének évtizedeit egy 80 négyszögöles telken épült kétszáz esztendőes vályogházban töltötte el. Az egyetlen szoba magassága 2 méter volt és alapterülete akkora, hogy benne két ágynál többnek nem tudtak helyet szorítani. A hét gyerek a földre vetett szalmazsákokon aludt, olyan zsúfoltságban, hogy az éjszaka kimenőnek ügyelnie kellett, hogy valamelyikükre rá ne taposson. Az ilyen környezetben felnőtt gyerekek közül ma az egyik, szerzett angolkórral, nyomorék, a másik: — honvédfőhadnagy, a harmadik hegesztő, a negyedik lakatos. Maga Hajdú bácsi pedig gyomorfekélyes, többszöri trepanálással gyógyítani próbált, beteges álmatlanságban szenvedő, idő előtt megöregedett, fáradt ember.

A sanyarú sorsra szorított mezőkövesdi nép a felszabadulás előtti évtizedben már biológiai védekezésre szorult. Míg 1920-tól 1930-ig 12,3%-os volt a lakosság számgyarapodása, addig a következő tíz évben nem több 0,3%-nál. Egyesek — így pl. id. Guba Pál, a jelenlegi tsz. elnök édesapja — Amerikában kerestek boldogulást, mások az ország több lehetőséggel kecsegtetőnek vélt vidékeire húzódtak. Az 1940-es években már évi átlagban 45 család vándorolt el önként Mezőkövesdről. Az állam részéről volt ugyan egy kezdetleges telepítési akció, de olyan feltételekkel, melyek mellett 1938-ban az 5 500-ból mindössze

30 család merte vállalni a telepítés kockázatát. Az induláshoz 9 715 pengő tőke kellett volna, továbbá az első huszonöt esztendőben 12 400 pengőt részletekben törleszteni. Ugyanakkor midőn a legjobb férfi summások évi keresete jó ha elérte a 360 pengőt. Ezt a pazar népviseletet, a világhíres hímzéseket, szemrontó munkával készítő asszonyok — közöttük olyan művésznők, mint néhai Kisjanikó Bori néni — alig néhány pengővel tudták évente kiegészíteni.

A felszabadulás a summás életmódot gyakorlatilag megszüntette. Mindez ma már csak a közelmúlt, soha vissza nem térő, történelmi emléke. Azonban ilyen emlékekkel és ilyen körülmények közül jött Pilisborosjenő jelenlegi lakosainak többsége, hogy a népi demokrácia jóvoltából és segítő kezét felhasználva, új és ezúttal már emberi életet kezdjen.

4

Id. Guba Pál szavai szerint a régi mezőkövesdi életben „sok ember berúgott, hogy még az eszéről se tudjon.” Most ugyanazok az emberek, akik a mámor karjaiban igyekeztek feledést találni életük kilátástalansága elől, váratlanul — szerény ellenérték fejében — ház-, ingatlan- és földtulajdonosok lettek. Aki egész életét különböző uradalmak pajtaiban volt kénytelen eltölteni, hitestársát, munkára fogható gyerekeit új nomádok módjára, száz kilométereken át, magával hurcolni, az érthető módon lelkiileg sem egyhamar illeszkedhetett bele a mesék hirtelenségével támadt, váratlan jólétbe. Annak, aki legfeljebb két ágy, egy szekrény, a legszükségesebb személyi ruha tulajdonosa volt és óljában csak ritkán rőfögött egy soványka malac, most tudomásul kellett vennie, hogy több szobás házban élhet családotul, 6—10 hold földet, gazdasági felszerelést, lovat, háziállatot kapott. A gyöngébb lelkűeket kezdetben megtántorította a nem várt jómód. Ezek épp akkor, amikor kezükbe kapták mindazt, amiért a régi világban egész életükön át hiába dolgoztak volna, elvesztették lábuk alól a talajt és nem tudták megbecsülni azt, amit — szavuk szerint — „készen kaptak”. Ilyenek főleg az első telepek között akadtak. Kétségtelenül hatott rájuk az a sokak által tudatosan táplált suttogó pletyka is, mely szerint mindezt egyszer még vissza is kell majd adni és a hirtelen támadt boldogságnak keserű lesz a bőjtje. Az a bizalmatlanság, melyre történelmünk zivataros századai épp elégséges okot fejlesztettek ki a parasztságban, csak lassan oszladozott és javarészt csak akkor tűnt el végképpen, amikor nagyobb tömegben érkeztek a falu többi lakosánál összetartóbb, kialakult közös hagyományokkal rendelkező, mezőkövesdi summások.

Ennek a két nemzedéken keresztül vándor életre kényszerített emberfajtának volt néhány olyan jellegzetes tulajdonsága, melyet a kivételek csekély száma miatt nyugodtan általánosnak lehet nevezni. Ezek legfontosabbika kétségtelenül példátlan szorgalmuk. A régi uradalmak segédtisztjei nem véletlenül keresték fel előszeretettel Mezőkövesdet, hogy a summás-gazdákkal megfelelő létszámú munkaerőre szerződést kössenek. Magyarországon majdnem mindig kínálat volt az olcsó munkaerőben és a munkaadóknak bőségesen akadt lehetőségük a válogatásra. Ott szerződtek, ahol a legszorgalmasabb munkást találták. Olyat, aki igénytelen és a csekélyke bérért hajnaltól estig minden tőle telhetőt megtesz a szántóföldeken. A mezőkövesdiek ilyen emberek voltak és az uradalmak gerinchajlító iskoláját nem tudták egyik napról a másikra elfelejteni. Aki egész életén át szorgalmasan dolgozott, az halála napjáig sem tud leszokni erről. Ami más szóval annyit is jelentett, hogy az egykori summások

— munkakedvüket tekintve — az ország legértékesebb telepíthető rétegéhez tartoztak. Ugyancsak értékes jellemvonásuk volt politikai öntudatuk. Ezen természetesen nem azt kell érteni, mintha kivétel nélkül képzett marxisták lettek volna, hanem azt, hogy a tapasztalat megtanította őket az összefogásban rejlő erőre. Egy határozott, kemény kezű summás gazda, aki nem lett az uraságok szekértolója, de ugyanakkor dolgozó társai előtt is becsületet tudott teremteni saját magának, mindig eredményesebben védhette és képviselhette kis közössége érdekeit, mint az aki legfeljebb csak ellentétes tulajdonságokkal rendelkezett. Amit természetesen a közösség tagjai is megtanultak ismerni épp úgy, mint értékelni.

Azonban úgazda korukban — és később, a termelészövetkezet első éveiben — napvilágra került egy olyan tulajdonságuk is, melyről régi életükben épp ők tudtak a legkevesebbet. Ezt azonban, becsülendő tisztánlátással, később többen felismerték és egyebek között épp e sorok írója előtt is találó tömörséggel öntötték szavalkba. Ez pedig nem volt kevesebb mint, hogy az uradalmak régi, híres és keresett mezőgazdasági idénymunkásai tulajdonképpen: — *nem tudtak gazdálkodni.*

Csak a falut közléről nem látott városi ember képzeletét, hogy a mezőgazdasági munka minden esetben egyforma, bármekkora területen végezzék is. A valóságban egészen más volt annak a summásnak a gazdasági hozzáértése, aki viszonylag primitív munkafolyamatokat — kapálás, kaszálás, zsákolás — parancsszóra, gépiesen végzett; mint azé a kisgazdáé, akinek előrelátóan latolgatnia kellett, hogy milyen növényeket, hol termesszen, a gyors állattenyésztési és hizlalási eredményekre milyen módszerekkel legnagyobb a lehetőség? A summások dolgozni megtanultak és tudtak ugyan, de gazdálkodni csak igen kis mértékben. Se módjuk, se okuk nem volt arra, hogy az uradalmak egészének működésével törődjenek. Mint Kiss András bácsi, a Szikra tsz. egyik alapító tagja, mondotta: „Felelős tényezők nem voltunk, csak eszközként használtuk bennünket az uradalmak. Mit érdekelt az ökröt aztán, ha változott a gazda?”

Id. Guba Pál — az a ritka ember, aki nem sokkal a telepítés után „Minta-gazda” címet nyert — ugyanezt így fogalmazta meg: „Nem nagyon értett a gazdasághoz senki. Ha olyan parasztok jöttek volna, akiknek földjeik voltak eddig is, akkor boldogultunk volna.” A „földjük” alatt természetesen nem kiskapitalista múltukat, hanem önálló gazdálkodási gyakorlatukat kell érteni.

A szántóvető mesterség azonban nem tartozik a megtanulhatatlan foglalkozások közé. Legkevesbé olyanok részére nem, akik a mezőgazdasági munkák manuális részében már érkezésükkor is mesterek voltak. Az a kezdeti, cseppet sem leplezett megvetés, lenézés, melyet a községben maradt svábok a fejletlenebb gazdasági kultúrájú új honfoglalók iránt tanúsítottak, a telepések — minden pletyka ellenében — meggyökeresedése, szívóssága és életképessége láttán, fokozatosan át kellett, hogy csapjon előbb csendes tudomásulvételbe, majd később — sokszor önmaguk előtt sem bevallott — megbecsülésbe is. A lelki okokból nem érthetetlen elzárkózás azonban még ma sincs egészen oszlóban régiek és újak között. Ennek kapcsán nem szabad elfelejtenünk, hogy amikor a falu mezőgazdasági főfoglalkozású lakosságáról beszélünk, akkor épp úgy nem a lakosság többségéről van szó, mint ahogy már a harmincas évek elején sem dolgozott a pilisborosjenői keresők túlnyomó része a mezőgazdaságban. A városba került ipari dolgozók között lényegesen kisebb az ellentét, mint a — helyhez kötött munkájuk folytán pillanatnyilag még szűklátókörűben gondolkozó — mezőgazdasági munkát végzők között.

A főváros szívó hatása azóta csak fokozódott. A közlekedés javulása (óránként mennek autóbuszok), az ipari üzemek számának és kapacitásának gyarapodása napjainkban még több embert vonz a fővárosba, mint másfél-két évtizeddel ezelőtt. Természetes, hogy a kínálkozó elhelyezkedési lehetőségek előbb-utóbb a telepések munkabíró, főleg fiatalabb, rétegeire is hatottak. Ennek a termelőszövetkezetre gyakorolt hatására még visszatérünk. A fővárosba bejárók életviszonyai tulajdonképpen külön tanulmányt érdemelnének, melyre ez a riport jellegű szociográfia nem vállalkozhat. Ezek keresetének legnagyobb része természetesen visszakerül a faluba, így az itteni életmód, az igények változásában a főváros tőszomszédsága fokozott szerepet játszik. Akit a helyi földművelőszövetkezet boltjainak — egyébként bőséges — áruválasztéka nem elégít ki, az oda-vissza 7,60 forintért bármikor bemehet Budapestre és az ottani boltokban vásárolhatja meg a kedve szerinti holmikat. Hasonló a helyzet a mozik látogatásával, színházba járással és a könyvolvasással is, mely épp a főváros közelsége miatt a legnehezebben jellemezhető „fogható meg”. Az ipari üzemek könyvtárainak kötetei eljutnak a faluba, amit egyebek közt a helyi letéti könyvtár meglehetősen gyér olvasottsága is bizonyít. Az igények megnövekedésének jellemzésére talán elegendő két számadatot megemlíteni. 1940-ben Mezőkövesd 21 000 lakosa között mindössze 396 rádióelőfizető akadt és ezekből is csupán 40 olyan, aki gazdálkodó (tehát nem summás!) volt. Jelenleg az 1 800 lakosú Pilisborosjenőn a rádióelőfizetők száma 400 és van 27 televíziós készülék is, kizárólag magánszemélyek birtokában.

A főváros szívó-, vagy nevezzük így: felvilágosító ereje csak egyetlen tekintetben nem mutathat fel érdemleges eredményt, és ez a falu vallásossága. Régiek és újak egyformán buzgó templomlátogatók. Az évek óta helyben élők egyhangzó véleménye szerint nincs az a „világi” rendezvény, mely eredményesen versenyre kelhetne bármilyen vallási ünnepel. Különösen fellendült a vallásos élet az új plébános mintegy másfél évvel ezelőtti ide helyezése óta, aki azonban — bármilyen agitátorral vetekedve teljesített — „hivatalt” kötelességén túl, értékes műemlékvédelmi munkát is végzett a község templomának és az ún. kolera-kápolnának restauráltatása terén.

5

A kezdeti gazdasági bizonytalanság, de a közeli főváros kínálta nagyobb értékesítési lehetőségek is, közös okozói voltak annak, hogy a pilisborosjenői telepéseknek előbb csak egy kis, majd egyre nagyobb része, viszonylag hamar a termelőszövetkezeti gazdálkodás útjára lépett.

Az első tíz vállalkozó 1948. szeptember 12-én alakította meg a „Szikra” Mezőgazdasági Termelőszövetkezetet.

Nagyon nehéz elkerülni a sablonos válaszokat, ha valaki aziránt érdeklődik, hogy voltaképpen ki miért lépett a termelőszövetkezetbe? Azok, akiket a helytelenül értelmezett agitáció bizonyos fokig kedvük ellenére vitt a közös útra, épp úgy óvakodnak ezt félreérthetetlenül megmondani, mint ahogy rendszerint azok sem találják meg az alkalmas kifejezéseket érzelmeik jellemzésére, akik valóban felismerték a társas gazdálkodásban rejlő előnyöket. A pilisborosjenői „Szikra” tsz. alapítói tagadhatatlanul ez utóbbiak közé tartoztak. Köztük is vezető szerepet vittek a Guba család tagjai. A már többször említett id. Guba Pál mellett a termelőszövetkezet alapítói voltak többek közt ifjú Guba Pál (az első elnök), Guba István (a jelenlegi elnök), Kovács Sándorné, aki szintén Guba leány,

Horváth István, aki azóta honvédőrnagy lett és Szombath József párttitkár, a Földművesszövetkezet ügyvezetője. Az alakulást megelőző, éjszakába nyúló, beszélgetések sora is a Guba-portán zajlott. Nagyjából, ködösen mindannyian érezték, hogy egyenként aligha állhatják meg helyüket a gazdálkodás terén, de mint régi, együttes munkához szokott embereknek, erre sokkal nagyobb reményük és lehetőségük nyílik, ha közös erővel összefognak. A termelőszövetkezet megalkotásának vezérgondolatát id. Guba Pál (aki egyébként 1948-ban még koránlotta a dolgot és néhány esztendei egyéni munka után, jobban megerősödött kisgazdákat szeretett volna a közösben látni) így fogalmazta meg:

„Nem vezetett bennünket más, kérem, mint a szociális eszme.”

Az első pillanatban kissé elvontan hangzó szociális eszme mögött a közösségi összefogásnak nagyjából azok a gondolatai rejtőztek, melyeket fentebb megkíséreltünk összefoglalni. A termelőszövetkezet megalakításához azonban a döntő lökést; ezt minden tag egybehangzóan állítja; Rákosi Mátyás 1948-as kecskeméti beszéde adta. Az itt kapott inspiráció hatására állt össze az első kilenc volt summás. Tizediknek Szombath József községi párttitkár csatlakozott hozzájuk, méghozzá bérelt földdel, hogy az induláshoz akkor szükséges, alapszabályszerű, tizes taglétszámnak híja ne legyen. Az induláskor kilencven hold földjük, három lovuk és minden hold föld után 72 kg májusi morzsolt kukoricájuk és 72 kg szénájuk volt.

Ha valaki 1960-ban maga elé fekteti a *jelenlegi* tagok névsorát és azt firtatja, hogy ki melyik esztendőben lépett a termelőszövetkezet soraiba, az előbukkanó százalékszámok meglehetősen változatos képet mutatnak. A jelenlegi tagoknak (51 fő) csupán 7%-a alapító. 10%-uk 1949-ben, 4% 1950-ben, 30% 1951-ben, 7% 1952-ben, 2—2% 1954-ben, 1955-ben és 1958-ban, 6% 1956-ban, végül ismét 30% az 1959 őszi felfejlődéskor lépett a közösbe. 1953-ban és 1957-ben — érthető összefüggés az akkori belpolitikai helyzettel! — belépés nem volt. Noha természetes, hogy nem határozhatja el mindenki magát egyugyanazon esztendőben, paraszti élete egyik legfontosabb döntésére, ezek a számok már így egymagukban sejtetik a meglehetősen nagymértékű fluktuációt. Sűrűn, 1954-ig évente, változtak az elnökök is. Emellett érdemes figyelemmel kísérni a taglétszám alakulását is.

	Belépés	(fő)	Kilépés
	+		—
1948.	az alakulás éve		
1949.	3		—
1950.	62		—
1951.	?		?
1952.	—		3
1953.	—		30
1954.	14		—
1955.	5		—
1956.	2		—
1957.	—		27
1958.	3		—
1959.	12		—

(A tsz. adatközlése.)

A jelenlegi törzsgárda általában az 1951-es esztendő óta van a termelőszövetkezetben. Így ezek jócskán kivették részüket a „Szikra” nehéz éveiből. A kezdeti évek nem csak egyszerűen nehezek voltak, hanem olyan valószínűtlenül rossz életviszonyokat teremtettek, hogy az adatok utólagos vizsgálója nem tud elegendő tisztelettel adózni azoknak a tagoknak, akik a mostoha életkörülmények ellenére is meglátták, vagy talán inkább csak megérezték, hogy a jövő a termelőszövetkezetben hozza meg részükre a boldogulást. Nem léptek ki, nem fordultak vissza, hogy hosszabb-rövidebb vargabetűk árán kerüljék meg az egyenes utat. Ezt nem egy, a pilisborosjenőieknel jobb adottságokkal rendelkező és már kezdetben is külön életviszonyokat teremtő termelőszövetkezetben — mindenki tudja — sokan megtették.

Bármennyire fenyegeti az írókat az a veszély, hogy összefoglalása unalmassá válik, a hitelesség érdekében lehetetlen nem terhelniük az olvasót még néhány számadattal. A számadatok sora azonban épp a kezdeti években sajnos hiányos. A „Szikra” termelőszövetkezet ugyanis a helyi földművesszövetkezet tevékeny pártfogásával alakult, eleinte minden számviteli munkáját itt végezték, de különböző átszervezések és irattár selejtezések során az 1948, 1949. és 1951. évi adatok elvesztek.

Az a termelőszövetkezeti tag, aki egész esztendőn át megfeszített erővel kivette részét a közös munkából, feltétlenül megszerezte az ötszáz munkaegységet. A munkaegység természetesen a különböző terményjárandóságok forintra átszámított értékének és a közpénzrészesezésnek együttes összegét jelzi. Bármilyen érdekes lenne is, az egy munkaegységre nyújtott természetbeni juttatásokat ma már nagyon nehéz, ha nem lehetetlen, hitelesen összeállítani. Így, ha a fenti tag egész évi jövedelmének alakulására vagyunk kíváncsiak, meg kell elégednünk az ötszáz számának a mindenkorin munkaegységek értékével való szorzatával. Az eredmény természetesen nem mutatja a háztáji gazdaságból szerzett jövedelem arányát, ez azonban — alapszabályszerű gazdálkodás esetén — nem is lehet a közös gazdaságból származó bevételek egy csekély hányadánál több.

Az egyes esztendőkben mennyi jövedelemre tett szert tehát az a becsületesen dolgozó termelőszövetkezeti tag, aki évente ötszáz munkaegységet teljesített?

1950-ben havi	646	(évi 7 755)	forintot,
1952-ben havi	267	(évi 3 205)	forintot,
1953-ban havi	816	(évi 9 800)	forintot,
1954-ben havi	1 250	(évi 15 000)	forintot,
1955-ben havi	930	(évi 11 170)	forintot,
1956-ban havi	1 520	(évi 18 245)	forintot,
1957-ben havi	1 750	(évi 21 035)	forintot,
1958-ban havi	1 252	(évi 15 030)	forintot,
1959-ben havi	1 500	(évi 18 000)	forintot kapott.

Nem kell a mezőgazdaság avatott ismerőjének lenni ahhoz, hogy valaki belássa, ez az összeg eleinte nem csak csekély volt, hanem egyúttal elhibázott gazdálkodás, belső bajok árulója is. Főleg ha tudjuk, hogy az első években roppant kevesen gyűjtöttek össze ötszáz munkaegységet. Így pl. egy átlagos tag 1950-ben csupán 95 munkaegységet keresett és így havi jövedelme még csak nem is 646, hanem 123 forint volt! Tetézi mindezt az, hogy a havi jövedelem voltaképpen csak egy papíron létező, számított adat, hiszen a termelőszövetkezet tagjai év

közben, hosszú időn át, csak meglehetősen rendszertelen és kis összegű előlegekhez jutottak, a zárszámadás pedig legfeljebb október—november hónapokban volt.

Hogy az érem sötétebbik, de elhallgathatatlan oldalának bemutatásán mihamarább túljussunk, idézzük szószerint előbb az 1952. december 10-i zárszámadási közgyűlés jegyzőkönyvének két mondatát:

(Az elnök) „komoly hibaként megemlíti a csoporton belül a lopások elszaporodását.” „Barabásné: a tagságnak azért nincs kenyere, mert az állam mindent elvisz.”

Sokkal jellemzőbb azonban, mert a gazdasági összefüggésekre is rávilágít és így tanúskodik a már említett szakmai hozzáértés hiányáról, az 1953. évi zárszámadási közgyűlés jegyzőkönyvéből idézett elnöki beszámoló:

„Természeredményeink ... átlag búzából 7 q, árpából 9 és fél, zabból 3, kukoricából 6 q (!), kölesből 2 q.”

„Fel kell még vetnem elvtársak azt a szomorú tény, hogy a tagságban uralkodik az alaptalan rágalmazás, ami a csoportunkba mélyen behatolt és megrendítette a kollektív szellemet ... mink semmit sem okoltunk a meglévő hibákról, sőt ellenkezőleg rontottunk azon ... Voltak egyes tagok, akik a hiányosan és rosszul végzett munka elvégzése után is vakmerő követelésekkel munkaegység hajhászással éltek. Nem törődve azzal, hogy a csoport rovására munkaegységüket higitják.”

„Szarvasmarha-állományunk a tavalyi esztendővel szemben némileg csökkent. Részben leromlás állott be a takarmány hiánya miatt úgy, hogy kényszer-vágásokat hozott létre és ezért csökkent a tej hozama is. Úgy, hogy a beadásunkat teljesítve a tagságtól elvonva tudtuk kiegyenlíteni.”

De ugyanakkor az egyébként sem nagy sertés-állományból „a tagok között kiosztottunk 40 db malacot.”

„67 db tojó tyúk állományunk volt, amit reméltünk, hogy tojásbeadásunkat biztosítja, de annak 50%-át sem fedezte. Miért, mert tyúkonként 6 db tojást hozott. A beütemezett beadásunkat szabadpiaci felvásárlással kellett pótolni ... Baromfi-beadásunk biztosítására 1 200 db napos csibét hoztunk, hogy baromfi-tenyészetünk jövőjét megalapozzuk. De sajnos 85%-ban elhullás következett be.”

Az állatállomány gondos kezelése helyett „hanyagosság és szívtelenség észlelhető.”

Befejezésül a végkövetkeztetés:

„Csoportunk belső élete ... igen szomorú képet mutatott és mutat még jelenleg is, ez pedig az önzés és kapzsiság szelleme.”

Az egykori elnöki beszámoló igen keményen és valószínűleg találóan mondja meg az igazságot. Arra az önként támadó kérdésre azonban nem szolgáltat elég-séges magyarázatot, hogy az idáig meglehetősen előnyös tulajdonságokkal bemutatott volt summások valóban egyszerre és minden átmenet nélkül úgy megváltoztak volna, hogy ilyen kemény kritikát kellett mondani róluk? Nem kétséges ugyanis, hogy az az állam, mely óriási áldozatokat hozott a termelőszövetkezetek segítése, fejlesztése érdekében, semmi esetre sem vette el a tagok kenyerét, amint azt egy viharos zárszámadási közgyűlésen az idézett Barabásné mondotta.

Mi történt ehelyett?

Az, hogy elvették a tagok maguk.

Az államhatalom segítő keze; melynek áldásait elsősorban a nagyot fordult életű telepesek érezhették; sokakban olyasféle felfogást alakított ki, hogy „Adj Uramisten, de sokat és tüstént!” Hiszen az állam, a nép állama, mely a nincstelen summásoknak kedvezményes áron házat, a földnélkülieknek földet, a min-

den gazdasági erőnek hijával lévőknek állatot, felszerelést juttatott, miért is ne segíthetne továbbra is?

Az állam tagadhatatlanul kész volt a további segítségre. Ezt a segítséget azonban a „Szikra” kezdetben, fejlődésében módjára, olyan alaposan igénybevette, hogy a termelőszövetkezet fennállásának negyedik évfordulójára az ösztérület minden holdjára 925 Ft, és minden egyes tagra nem kevesebb mint 7 355 Ft állami hitel jutott. Ugyanakkor a kapkodó, rendszertelen gazdálkodás, a kevés és silány állatállomány jóvoltából az évváró mérleghiány 373 000 Forint, egy munkaegység értéke pedig mindössze hat forint negyvenegy fillér volt. Az elnökök sora által nyakló nélkül felvett hitelek azt eredményezték, hogy a tagok egy jelentős része, a gazdaságilag teljesen iskolázatlan többség, vérszemet kapott és nem csak a gazdálkodás megindításánál, az alapok lefektetésénél, hanem a közös munka helyett a mindennapi életben is az állam pénzére akart támaszkodni. Amire egykori summás, nincstelen telepes voltuk eleinte valóban biztosított jogcímet, azt kezdték örökérvényű belépőnek tekinteni egy olyasfajta világba, melyben mindenfajta ellenszolgáltatás nélkül kell és lehet élvezni a helyzetük nyújtotta előnyöket. Hogy ilyesfajta káros és destruktív fefogás egyáltalán kialakulhatott, abban nagy része volt annak is, hogy a termelőszövetkezet, munkaerőhiánya csökkentésére, a közeli fővárosból jelentkező lumpenproletár elemek felvételére is rákényszerült. Ezek inkább rövidebb, sem mint hosszabb ideig maradtak tagok, a termelőszövetkezetet átjáróháznak tekintették és — noha az évek folyamán eltűntek — alaposan hozzájárultak a munkamorál kezdeti züllesztéséhez.

A járási vezetés nagy hibája volt, hogy épp ebből, a segítségre alaposan rászorult gazdaságból, sokáig hiányzott a jó szakmai irányítás. A gépállomás által először ideküldött agronómus italkedvelő, garázda, összeférhetetlen ember volt. A termelőszövetkezetben még a verekedésig is eljutott, oda azonban már nem, hogy határozott kézzel, használható, jó tanácsokkal tudta volna előrevinni a közös gazdaság ügyét.

Az, hogy a pilisborosjenői „Szikra” tsz. napjainkra mégis egyenesbe zökkent, elsősorban a Párt segítségének köszönhető.

6

Guba Istvánt, a jelenlegi elnököt, 1954-ben pártmunkáról irányították vissza a termelőszövetkezetbe, melynek eredetileg is alapító tagja volt. Guba elvtárs izmos, nagycsontú, inkább komor, mint komoly, erősállú, határozott ember. Abból a fajtából, mely tud tekintélyt teremteni és tűzön-vízen keresztülviszi az akaratát. Maga is egykori summás, ami itt külön hangsúlyozandó, mert a mezőkövesdi többségű termelőszövetkezet élére szinte elképzelhetetlen lenne másféle elnököt állítani, mint körükből valót. Amennyire igaz ugyanis, hogy a helybeli sváb lakosság eleinte mereven elzárkózott a jövevények elől, ugyanennyire áll ez az egykori summásokra is. Feltétlenül negatív jellemvonás, melyen kétségtelenül változtat majd ugyan az idő, maguk az egykori mezőkövesdiek azonban vajmi kevéssé igyekeztek ezidáig változtatni.

Guba István elnökké választásával viszonylag gyorsan megszűntek azok az idők, amikor zárszámadáskor egy tag sírva fakadt, olyan kevéset tudott hazavinni; de azok is, amikor a munkafegyelmet olyan szabadosan értelmezték, hogy akadt nap, amikor a hatalmas cukorrépafieldön egy, azaz összesen egyetlen idős tag szedte a répát.

Az, hogy a pilisborosjenői „Szikra” termelőszövetkezet Guba István elnökké választásáig sem oszlott fel, utólagosan visszatekintve az elmúlt évekre, elsősorban két dolognak köszönhető. Az egyik az a bizonyos, sokak által emlegetett, „szociális eszme”. Egyszerűbb nyelvre lefordítva, a jelen esetben nem több mint, hogy a tagok — józan paraszti ésszel és az ország egészének fejlődését, a belpolitikai helyzet alakulását sem tévesztve szem elől — a kezdeti nehézségek ellenére is megértették, hogy a későbbi évek során a termelőszövetkezet lesz az a gazdálkodási forma, mely minden eddigénél magasabb életszínvonalat tud majd biztosítani nekik. Ebben, amit ma már mindenki tud, kezdetben még előbb csak hinni kellett és a pesszimisták bőségesen elég látszat-okot hozhattak fel az ellenkezője bizonyítására. A hit azonban ez esetben valósággá vált és a pesszimistáknak és vészmadaraknak, több éves távon, nem lett igazuk. A másik — de ne higgyük, hogy az előbbinél bár akármennyivel is fontosabb —, hogy azokat az esztendőket, melyekben a munkaegység előbb 16, de volt úgy, hogy csak hat forintot ért, a városba járó családtagok keresetének támogatásával át tudták hidalni. Hiszen ha nem így lett volna, akkor a főváros tövében valóságos indiai éhínségnek kellett volna tombolnia, amit még a leghatásosabb statisztikai adatok felhasználásával sem lehetne a nevetségesség veszélye nélkül bizonyítani.

Guba István a megszilárdító termelőszövetkezeti elnökök fajtájába tartozik. Működésének második évére már teljesen eltűnt a mérleg hiány, egyenesbe jutott és az 1,2 literes istállóátlagot távoli rossz emlékként messze maga mögött hagyta a tehenészet. A valamikor héthatár-szégyene lovak helyett, most öt pár pompás, jól táplált jószág nyihog az istállóban. Megteremtették a juhtenyésztést és komoly jövedelemre tesznek szert a termények szállításából. (Két gépkocsijuk közül az egyik a szovjet hadsereg tavalyi ajándéka!) Emberi vontakozásban pedig az a legfontosabb, hogy megtört a jég: — 1959. végén az első három sváb gazda is jelentkezett és bekerült a „Szikra” soraiba.

Természetesen mindez a regénybe kívánczó és itt csak dióhéjban összefoglalni kísérelt változás, nem egyedül a határozott elnöki vezetés csodájának az érdeme. Az idő múlásával a nehezebben mozduló, régi életük visszahatásaként az ország más részeinek lakóinál bátortalanabb tagok, túljutottak azon a lelki holtponton, mely évekig kockára tette nem egyszer majdnem a termelőszövetkezet pusztá létét is. Nem csak a háborúk és az egyéni tragédiák hatnak ki az ember, egy család vagy egy közösség életére. Hasonlóan le kell küzdeni az olyasféle megrázkódtatásokat, mint ami avval járt, hogy valaki éveken, évtizedeken át nyomorúságos vályogházakból, családotól útrakelt, hogy hónapok során éhbérért szaporítsa az uradalmak zsírját. A következő fél évben pedig nyomorogva várta odahaza, hogy ismét robotolni indulhasson. Azután jött a már említett zökkenő, amikor ugyanez az ember váratlanul, eddigi körülményeihez mérten palotányi, kőház és a már áhítani sem mert föld tulajdonosa lett és rá kellett döbbsennie, hogy csak bajjal vagy egyáltalán nem tud megbirkózni az új élete által támasztott feladatokkal. Ezután megkezdte, soha nem látott minták és módszerek alapján, a közös gazdálkodást. Új szavakat, fogalmakat ismert meg és töltött meg tartalommal, téblábolt, visszariadt és újrakezdett, míg végre megindult az egyenes úton. Az emberi lélek befogadóképessége sem végtelen. A Mezőkövesdről Pilisborosjenőre plántált új honfoglalóknak, először lelkileg is otthont kellett teremteniük maguknak ahhoz, hogy a közös otthon, a termelőszövetkezet fejlesztésében régi erejükkel és minden képességükkel munkálkodhassanak.

7

Az eddigi évek — és Guba István tsz.-elnök — megteremtették a jól megalapozott szántóföldi gazdálkodás kereteit. Külön szaktanulmányt igényelne a pilisborosjenői „Szikra” termelőszövetkezet gazdasági lehetőségeinek elemzése, így ezekre befejezésül csak röviden térünk ki. A tsz. tiszta vagyona az utolsó zárszámadáskor 531 000 forint volt. Félmillió forint a múlthoz képest óriási, valóságban és a gazdaság nagyságához mérten még meglehetősen szerény — de biztató — összeg. A tagok munkaképe azonban nagy és ez nem propaganda iratokba kívánczó elcsépelet frázis, hanem a nagyon is kritikus szellemű, tapasztalt mezőgazdász tárgyilagos magánvéleménye. Különösen elismerésre méltó az aszszonyok munkateljesítménye. Épp úgy mint két-három évtizeddel ezelőtt, a főváros ma is változatlanul vonzza a fiatal férfi munkaerőt, ezért a női munkának a „Szikrá”-ban fokozott jelentősége van. Nyaranta nem csak a talajművelésnél dolgoznak nők, hanem a fogatok rakodtatásánál, sőt nem egyszer a kazlakon is. Életkörülményeik? Bán Andrásné például régen; egy summás asszony a sok közül; férjhezmenetelekor nem kaphatott többet hazulról, mint „egy ágyat, a szekrényt, meg a ruhát, amiben lefeküdtem”. Ugyanő 1959-ben 286 munkaegységet teljesített. Évente 3 hízót vág. Férjhezmenendő lányának már egybegyűjtötte a kelengyét, közte egy kétezer forintos kínai bársonyruhát, másfélezer forintos nylonruhát és esztendeje vett egy szobabútort.

A termelőszövetkezet vezetői látják azonban és be is kell látniuk, hogy a főváros tözsomszédságában, jelentős részben asszonyi munkaerővel, a hagyományos szántóföldi gazdálkodás nem folytatható sokáig. A községfejlesztési terv, mely — a község termelőszövetkezeti lévén — egyúttal a termelőszövetkezet fejlesztésének terve is, Szalay Emil mezőgazdász által térképre rögzítve mutatja azt az irányt, mely felé a jövőben Pilisborosjenő gazdasági élete halad majd. Ennek legfontosabb része a névadó bortermő vidék felújítása, a Kevély déli lankáira tervezett félszáz holdnyi szőlő és kb. hetven holdas gyümölcsös telepítés. A csonthéjas gyümölcsök sokasága, elsősorban az őszibarack, itt épp oly szépen megterem, mint Sasad vagy Törökbálint környékén. Elsősorban ennek termesztésével kívánnak foglalkozni. A sváb lakosság hagyományos tehéntartása nem újítható fel a régi arányokban. Az ország társadalmi rendjének megváltoztával a gazdasági élet is megváltozott. A tejtermelésre hivatott síkvidéki termelőszövetkezetek aligha jelentkeznek majd takarmányeladókként a piacon. A belterjes gazdálkodás, a kisállat-tenyésztés és a gyenge táperejű szántóföldek megfelelő forgórendszerben való hasznosítása az az út, melyet a pilisborosjenői „Szikra” termelőszövetkezet követni akar, annak érdekében, hogy immár szilárd jómódban élő tagjainak életszínvonalát a jövőben még magasabbra emelje.

A múlt ismeretében és tapasztalatainak felhasználásával nem kétséges, hogy ezt az igyekezetet siker koronázza majd.

*

Jegyzet

A pilisborosjenői mindennapok megismeréséért, sok értékes adatért és felvilágosításért elsősorban Szalay Emil barátomnak, a szentendrei gépállomás évek óta helyben élő brigádagronómusának és feleségének tartozom hálás köszönettel. Készséggel szolgált támogatással Bíró Gusztáv elvtárs, a községi tanács vb. titkára, Szombath József községi párttitkár, Guba István, a „Szikra” Mg. Tsz. elnöke. Ez utóbbi szívességéből gondosan áttanulmányozhattam a termelőszövetkezet 1950., 1952., 1953., 1954., 1956., 1957., 1958. és 1959. évi zárszámadásait. További értékes adatokat szol-

gáltattak: Geier János vb. elnök helyettes, az 1919. évi direktórium egykori elnöke, Kiss András, Bán Andrásné, Csibi Jenőné, id. Guba Pál, Hajdú József termelőszövetkezeti tagok, javarészt egykori summások, Agh Kálmán rk. plébános, Hatvani Tibor iskolaigazgató, Bugaci Terézia tanítónő, Gröschl József idős egyéni gazda, továbbá a helyi földművelőszövetkezet könyvelőnöje, a községi postahivatal vezetője és az italbolt vezetője. Összesen öt alkalommal töltöttem hosszabb időt Pilisborosjenőn és a fentiek nevének idézésével csak főbb forrásaiban felsorolt személyes tapasztalatokat az Országos Széchenyi Könyvtárban végzett kutatással, az alábbi könyvek felhasználásával igyekeztem teljesebbé, hitelesebbé tenni:

1. Agárdi Ferenc: A svábok bejövetele, a németek szerepe Magyarországon Szent Istvántól napjainkig. (Bp., 1946.)
2. Annabring, Matthias: Volksgeschichte der Deutschen in Ungarn. (Geschichte der Donauschwaben. Bd. 1. Stuttgart. 1954. Verlag „Südost Stimmen, Stuttgart—Möhringen.)
3. Bonomi, Eugen: Die Ansiedlungszeit der Ofner Berglandes. (Sonderabdruck aus „Südost—Forschungen“ München. 1940. Heft 2/3.)
4. Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I—II. (Bp., 1910.)
5. Buda és vidéke c. hetilap 1896. május 31-i száma.
6. Dala—Erdélyi: Matyóföld, a híres Mezőkövesd. (Bp., é. m.)
7. Dénes István: Pilishegyvidéki útmutató. (Békásmegyer, 1933.)
8. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. I—III. (Pest, 1851.)
9. Fényes Elek: Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Második kötet. (Pest, 1837.)
10. Galgóczy Károly: Pest Pilis és Solt törvényesen egyesült megye Monographiája. I—III. (Bp., 1880.)
11. Herkely Károly: A mezőkövesdi matyó nép élete. (Bp., 1939.)
12. Dr. Heller András: A sommások munkabére. (Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle, 1941. [XIX.] évf. 6. számából. Bp., 1941.)
13. Dr. Heller András: Munkáscsoportok és vándormozgalom a mezőgazdasági szerződés alapján. (Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle 1941. [XIX.] évf. 8. számából. Bp., 1941.)
14. Dr. Heller András: A sommások élelmezése. (Magyar Statisztikai Szemle. XIX. évf. 1941. I. kötet, 8. o.)
15. Dr. Kovách Pál: Budapest és környéke a magyar nemzetiség és nyelv szempontjából tekintve. (Bp., 1880.)
16. A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. I. kötet. (Bp., 1897.)
17. Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben. (Bp., 1913.)
18. Magyarország műemlékei topográfiája. V. kötet. Pest megye műemlékei. I. (Bp., 1958.)
19. Magyar Statisztikai Közlemények. Az 1930. évi népszámlálás. I. kötet. Demográfiai adatok. (Bp., 1932.)
20. Sándor István: Otthon és summáság a mezőkövesdi matyók életében. (Különlenyomat a Néprajzi Értéslő XXXVIII. sz.-ból. Bp., 1956.)
21. Weidlein, Johann: Hintergründe der Vertreibung der Deutschen aus Ungarn. Eine historische Studie. (Schorndorf, 1953.)

Basch Lóránt

„Indulás az öregkorba”

Emlékezés Babits Mihály utolsó életszakaszára*

(Részlet)

Közös szerkesztés Móriczcal

1933 január 22-én hagyta el Babits egy negyedévi „kényszerű mozdulatlan-ság” után először az ágyat. Az izületek gyulladásával kezdődött betegség első hulláma elült, amire a hó végén mozgalmasabb napok következtek. A három év előtt Móricz és Babits közös szerkesztői fémjelzésével, a változott magyar élet nézőpontjaihoz és kíváncsihoz alkalmazkodóbb irány követésére rekontsruált Nyugat, Móricz Zsigmond minden ötletgazdag erőfeszítése és személyisége vonzerejének teljes latbavetése ellenére anyagi válságba jutott. A súlylyedő hajó kapitánya azt elhagyni, a Nyugatot sorsára bízni készült. Január 30-án összegyűltek az első nemzedék még élő nagyjai közül Móricz, Kosztolányi, Schöppflin és Gellért Babits betegágyánál, hogy tanácskozzanak a folyóirat további sorsáról, mellyel írói pályájuk, hírnevük elválaszthatatlanul összeforrt. (Erre a megbeszélésre Gellért a Kortársaim írásakor nem emlékezett.) Annak idején, Móricz és Babits társulása Osvát halála után, kényszerű megoldás volt. Móricz szívesebben lett volna Nyugatnak egyedüli gazdája és irányítója, a szerkesztésben gyakorlott Gellért Oszkár közreműködésére támaszkodva csupán. A kiadótulajdonos, Fenyő Miksa, azonban úgy érezte, hogy tekintettel kell lennie arra a Babits Mihályra, aki nemcsak szerkesztője volt a legutóbbi időkig, 1917 óta, a folyóiratnak, de írói munkásságával, egy évtizeden át kizárólag és azután is alkotásai legjavával, áldozatkészen, azt szolgálta. Ady halála óta a Nyugat magas irodalmi színvonalát elsősorban valóban néki köszönhetette. Fenyő ezért úgy találta, hogy meg kell hívnia társul Babitsot is Móricz mellé. Felajánlotta néki átvételre részvényeinek egyharmadát, amivel az adósság egyharmad részének átvállalása járt. Megtakarított pénze Babitsnak nem volt. Adósságcsinálásról viszont egészen filiszteri fogalmai. Annak veszélyeit, nem is egy példán, még Szekszárdon tanulta meg, nagyanyjától, a Halálfiai „Cenci néni”-jétől. Tanácsért hozzám fordult, kit valamennyire érdekeltnek is tekinthetett. Amikor ugyanis közte és Osvát között az együttműködés tarthatatlanná vált, és ő a szerkesztéstől vissza is vonult, tervbevevttük és tárgyalgattuk egy új folyóirat alapítását, melynek főképp a vers, esszé, kritika adta volna meg karakterét.

* A naptári adatokat Török Sophienak az Országos Széchényi Könyvtár Babits-archivumában őrzött feljegyzéseiből merítettem.

Sárközi lett volna a segédszerkesztő, ki az új revűnek már nevet is adott, a Halálfiú „Viharágú”-ját. Artinger (Oltványi) Imre, aki akkor banktitkár volt, vállalkozni ígérkezett a finanszírozásra. A meghívandó munkatársak között lett volna az Amerikában élő Jászi Oszkár is, akit — bár ominózus név viselője volt — Babits mint régi barátját közreműködésre kiszemelt. A Baumgarten-alapítvány számára nem volt közömbös egy folyóirat létezése, melynek szellemi irányítója az ő kurátora. De akkor nem jutottunk a tervezgetésen túl. Babits nehezen is szánta volna rá magát arra, hogy szakítson a Nyugattal. Az új fordulatot — Fenyő ajánlatát — még aznap, 1929 november 5-én közölte velem. Ő úgy látta, ha Móricz egyedül szerkeszteni a Nyugatot, abban neki többé nem volna helye. (Ez volt később a maga szempontjából Móricz felfogása is; kiválása után egy sort se írt többé a Babits által szerkesztett folyóiratba — pedig ígérte; rövidesen levétette nevét is a főmunkatársak sorából.) Emlékszem szavaira: „Én nem maradhatok *organum* nélkül. Nem is tudom mitévő legyek. Tormay Cecil karjaiba vessem magam? Annak minden vágya régóta ez.” Valóban, a Napkelet szerkesztőjének és az irodalmi kritikusának, Rédey Tivadarnak az archívumban őrzött levelei ezt bizonyítják. De Babits erre az eshetőségre egy percre se gondolt komolyan. Önmagával került volna ellentétbe. A nagy Nyugat-nemzedékből mindenkinél jobban át volt hatva attól, hogy igazi irodalom csak baloldali lehet. Nem politikai értelemben, hanem úgy értve azt, ahogyan a Baloldal és Nyugatosság című, sokat támadott cikkében írta: „Az irodalmi baloldal, az igazi, azokból rekrutálódik, akik nem engedelmes *girouette*-jei a szeleknek, hanem szabad madarak ellenséges viharok közt; pártjuk az igazság, osztályuk a nép s ezenkívül egyedül vannak, egyedül az egész világban.” Aki így gondolkodott, az a kormánysszubbenciával fenntartott folyóiratba nem írhatott. Nem is írt soha, sem a Napkeletbe, sem más magát jobboldalinak valló lapba, egy sort se le. Elborult arccal, sötéten nézett maga elé. Ajánlatom, láttam, váratlanul érte. Tudott arról, hogy kurátori díjaimat kezdettől fogva tartalékolom az alapítványt szolgáló, elszámolásra nem kerülő kiadásainkra. Fontosabb célra nem is fordíthattam volna akkor a „titkos tartalékot”. Szavaimra arca felderült, mint a gyermeké, kinek vágya, nem remélten, teljesedésbe megy. Ez a történet még a Reviczky utcai lakásban, a keskeny könyvtárszobájában játszódott. Babits hátratett kézzel — ahogyan szokta — könyvespolcához támaszkodva állt, majd fel s alá járkált. Hirtelen eltűnt. Elhatározások előtt, hogy önmagával tisztába jöjjön, egyedül kellett maradnia. Rövid idő múlva visszajött. „Voltaképp ezt illenék megköszönnöm.” De hisz az alapítványnak is fontos érdeke volt, majdnem hogy kötelessége. Babits mégis jogi formát kívánt adni a dolognak. Maga fogalmazta levelében „kamatmentes baráti kölcsön”-nek nevezte, melynek célja, hogy a „Nyugat szellemi vezetésében kellő súllyal résztvehessen”. És fenntartotta magának a visszafizetés jogát, ha vállalkozásuk reményeiket bevaltanák. Mindezt azért is tartottam szükségesnek itt elmondani, mert Gellért közlései a Kortársaim-ban — e tények ismerete nélkül — megtéveszthetik az olvasót. Ignótus nevének levétele is ekkor került szóba közöttünk. Kérdő tekintettel nézett rám: „Azt mondják — ami nyilván Móriczra és Gelléltre vonatkozott. kik a levételt kívánták — nem lehet főszerkesztő az, aki Bécsben él.” De tíz éven át mégis lehetett. Láttam akkor Babitsot, aki mindig hálásan és változatlan szeretettel gondolt Ignótusra, hogy — ez nem volt az ő ízlése szerint való. Mégis Ignótus és hívei az ódiomot Babitsra háritották, elsősorban őt támadták emiatt. A köztudatba is így ment át. (L. Irodalomtörténet 1959. 3—4. sz. 411. o.)

Osvát után ketten szerkesztették tehát a Nyugatot tovább. Egyszerre, de nem együttesen. Móricz neve állott az első helyen. Ő volt — igaz — az idősebb, de a Nyugat gyakorlatában addig a betűrend volt irányadó. A szerkesztésen egyenjogú társakként megosztottak. Ki-ki a másiktól függetlenül szerkesztette a hozzá közelálló műfajt, Babits a verset, kritikát, esszét az elit számára, Móricz minden egyebet népszerűsítőn. A mai olvasónak szembeötlő az egységes szerkesztés hiánya. A Nyugatnak ez a három évfolyama két különböző folyóirat egyvelegeként hat. Nézeteltéréseik okozója nem a szellemi irányuk különbözősége és az irodalom szerepéről és jövőjéről vallott ellentétes felfogásuk volt, hanem az eredendően alkati különbözőség. Valóban a híres német tipológus alig találhatott volna külömb példát a maga két alkati főtípusának illusztrálására, mint, az akkor élők között, kétségkívül legnagyobb e két magyar író. Egy talajból, egymás mellett kinőtt két fa. Sudár jegyenye, mely a mélyből tör a magasba, a legmagasabbra, és hatalmas tölgy, folyton terebélyesedő koronával és messzeágazó gyökérzettel. Így álltak ők mint szerkesztők a Nyugat talaján egymás mellett és egymás útjában.

Pedig nem kétséges, hogy zsenijük kölcsönös felismerésével őszintén nagyra becsülték egymás művét és írói súlyát. Még ha Babitsot nem érdekelte is különösebben a másik művészete — maga írja (az Írók két háború közt előszavában), hogy „csak egy súlytalan kis cikkekcskét írt róla összesen” (a Boldog világ-ról). És Móricz talán nem is értette egészen azt a költészetet, amit a másik csinált (a Babits-émlékkönyvben nem is volt új mondanivalója róla). Féltekenységre okuk nem lehetett. Annyira más forrásokból merítettek és más utakon haladtak. De az egymáshoz tartozás tudatában és a szolidaritás érzésével álltak egymás mellett, a külső tények látszata ellenére, mindvégig. Babitsról (a Dunántúl 16. sz.-ban, 97. o.) Kodolányi Utóhangjára válaszolva, ezt meg is írtam már egyszer. Emlékezetemben él Babits örömet sugárzó arca az induláskor, hogy együtt vezetheti majd Móricz Zsigmonddal újjászületéséhez a Nyugatot, bizakodása, mellyel társát a tőle teljesen idegen népszerűsítő útjain is követte. Nem felejtette el soha a *Hét krajcár* írójának baráti közeledését a fogarasi száműzőttségben, ragaszkodását, kedvességét, az újpesti tanársága idején. Hogy Móricz milyennek látta Babitsot, miért szerette meg őt „nagyon”, arra a Rippl-Rónai híres képe mellé állítható élethű, bár torzító, portré vet világot, amelyet róla évek múltán (a Nyugat 1924. évi júniusi Babits számában) emlékezetből rajzolt. „Kellemes és gyámoltalan, ítéletbiztos és járatlan, tudós és céltudattalan, ijedt és vértelen, gyöngéd és rideg és sérteni nem tudó és sérülékeny és engesztelékeny és feledékeny. A nagy emberábrázolót Babitsban a rendkívüli ember izgatta és ez hajította a közeli megismeréshez. Valamit azonban — úgy látszik — mégse tudatosított róla magában, vagy ha igen, nem értékelt különösképp: az „élhetetlenségnek tetsző erkölcsi magasságot” (Németh László szavait idéztem az ifjabb Bolyairól), ami Babitsot a tehetségben talán óriásabbnak látszó kortársai fölé emelte. És aminek az teljes tudatában volt.

A Nyugat történetének erről a periódusáról már többen megírták emlékezéseiket. Gellért, Móricz Virág, Kodolányi az Utóhangban (Dunántúl 1955—56. évf.), több-kevesebb tévedéssel, (így Móricz Virág is a Csillagba írott bevezető cikkében) és nem elfogultságok nélkül. Az olvasó hitelesebb képet alkothat magának a Csillag 1956. áprilisi számában közzétett levelezés anyagából. A lényegét én abban látom, hogy Móricz kezdettől fogva egyedüli gazdjára akart lenni egy oly vállalkozásnak, amelyre energiáját összpontosítani szándékozott. Kodolányi emlékezéséből tudjuk, hogy a maga messzelátó népművelő és jóléti

terveinek támaszpontját és eszközét vélte megtalálni a Nyugatban. Babits mint társ feszélyezte elképzelései megvalósításában, azt is érezhette, hogy akadályozza őt. Nem voltak gátlásai, hogy túltegye magát a konzorciális viszonyuk szabta korlátokon és tekintetek. Úgy képzelem, hogy társasviszonyra kevésbé volt hajlamos. Talán nem is alkalmas. Babits töprengő, felelőssége érzetében nehezen határozó természetének — bár maga is akarnok — az ügyek kollegiális intézése inkább megfelelt. Bíró fia volt, a maga jogaira féltékeny, de a másokét méltánylón tiszteletben tartó. Ezt a magam tapasztalatával tudom tanúsítani. Tizenöt év alatt nem fordult elő, hogy kurátortársam megkérdezésem nélkül nyilatkozatot tett, intézkedett volna. Móricznál ennek az ellenkezőjét kellett észlelnie. E különbözőségekre gondolhatott Móricz is, amikor a Fenyő Miksához intézett 1930 augusztus 28-án kelt levelében írja, hogy köztük oly lelki eltérések vannak, amelyek okán „ők ketten egy vállalatot nem vezethetnek”. Tudjuk, Babits „kilenc hónap után, mely alatt Móricz őt — így írta az imént idézett levelében Fenyőnek — kihordta”, látva, hogy a társasviszony nem tartható fenn, átengedte Móricznak, ellenérték nélkül, a maga érdekelttségét, megelégedve egy szerény dotációval járó, rovatainak terjedelmét is szűkítő szerkesztői szerződéssel. Móricz ezt követően még tovább csökkentette szerkesztőtársa rovatainak terjedelmét és honoráriumkeretét is, az anyagi helyzet romlására hivatkozással. Nem tagadható az sem, hogy a Babits Mihály által szerkesztett, a Nyugat jellegét adó műfajoknak jelentősége a folyóiratban még kevésbé jutott ezután érvényhez. Nem követném Kodolányit abban a feltevésében, hogy Móricz, amikor egyedüli ura lett a Nyugatnak, ezt demonstrálandó töltötte meg már az első számot a maga és családja tagjai írásaival, de tény, hogy azóta még kevesebb regárdal volt Babitsra. Mintha benne már csak a rovatvezető főmunkatársat tisztelte volna.

Egyedül, a Nyugatban

Ily előzmények után, Móricz Zsigmond elhatározása 1933 január végén, hogy elhagyja a Nyugatot és Gellért Oszkár készsége, hogy átveszi s fenntartja, nagy megkönnyebbülést jelentett Babits számára. Nem kellett tovább küzdenie „oldalakért”, reklamálnia megállapodásuk betartását. Akarata ezentúl mindenben korlátlanul érvényesülhetett, még a tipografia és a honorárium kérdésében is. A naptári feljegyzésekből kitűnik — a Kortársaim írója erre nem emlékezett már —, hogy 1933 február 7-én, egy héttel a Nyugat veteránjainak már érintett megbeszélése után (előző este volt Gellért szerint a döntő tárgyalás közte, Móricz és Fenyő között) „reggel tíztől délután hatig csinálták” a lábadozó Babits és Gellért Oszkár, később annak fivére is az egymással kötendő Nyugatszerződést, mely aztán Babits Mihály haláláig hatályban is maradt. Gellért lett az eladósodott Nyugat részvényeinek birtokosa, a kiadó, Babits annak egyedüli szellemi ura. Életének utolsó szakaszában, melyről ez az emlékezés szól, a reá-háruló feladatok teljesíthetésének leghatékonyabb eszközét a Nyugatban látta. Míg Osvátnak a Nyugat öncél volt, az általa szerkesztett folyóirat mint olyan érdekelte őt, míg Móricz az irodalmon túlmenő célkitűzések propagatórius eszközét kereste abban, Babits számára és kezében a Nyugat az irodalomra nevelésnek volt az instrumentuma. „Mit gondol rólam Ön, vagy akárki — írja 1934-ben egy olvasóhoz a Könyvről-könyvré-ben — alig lehet már fontos számomra. De lehetetlen nem törődnöm azzal, mit gondol a mai magyar olvasó és kritikus a költészetről és irodalomról.” Nevelni az irodalmi nemzedéket, egyen-

getni érvényesülésük útját, európai színvonalra emelni és kiművelni az olvasók érdeklődését és ízlését, és ezzel lerakni a magyar irodalom fejlődésének alapjait: ehhez kellett Babitsnak „organum”-ként a Nyugat. Nyolc éven át idejének jelentős részét áldozta kéziratok olvasásával, stiláris javítgatásával a szerkesztésnek. (Ezt maga mondta el nekem egyszer élete vége felé.) Kétségkívül Gellért Oszkár szolgálatkész segítsége nélkül nem bírta volna a szerkesztéssel járó sokminden teendőt ellátni, különösen nem betegségének előrehaladott stádiumában. Mulasztást követne el, ki e korszak irodalmának történetét írja és nem emelné ki hangsúlyozottan, hogy mit jelentett a fasizmus éveiben az irodalmi baloldal és a haladószelemű fiatalabb nemzedékek számára a Nyugat folytonosságának megőrzése.

Még Móricz Zsigmond kiválása előtt említette nekem Babits, hogy szeretné egy régi rovatát felújítani, a Könyvről-könyvre címűt. Ugyanezen a címen az 1923—24-es évfolyamokban tíz cikke jelent meg az irodalmi élet akkori jelenségeiről. (Az utolsók között „Fiatalok” címen Sárközi Györgynek egy levele re adott válaszként első megfogalmazása az őt később sokat foglalkoztató nemzedék-kérdésnek.) De ezt hamarosan abbahagyta. Fontosabb feladatok, talán az évek óta készülő nagy regény sürgető befejezése eltérítették erejének elaprózásától. Most, amikor a Nyugat fórumáról már egyedül ő szólott szerkesztőként az olvasókhoz, úgy érezte, személyibb kontaktust kell velök keresnie, ha nevelni is akarja őket: mit és hogyan olvassanak. 1933-tól fogva két éven át majdnem minden Nyugat-számban és azután is alkalom adtán, ezen cím alatt jegyezte fel az irodalom szerteágazó területén (nemcsak a hazain) elkalandozó olvasmányaihoz, könyv-élményeihez fűzött elmélkedéseit, az írói mesterségről vallomásait. De csak a rovat neve maradt a régi; a műfaj más, és új a stílusa. A „Könyvről-könyvre” beszélgetésekként hat az olvasóra. Maga mondja előljáróban, az első cikkében, hogy ezúttal „mint olvasó beszél” és nem mint író „alkot”, „nem néma és magányos olvasó, hanem a vitázó, érvelő, egymásnak felelő” — „az olvasó, aki ír”. (Az ily „olvasásra” gondolt később, amikor művei gyűjteményében egyik kötetnek ezt a címet adta: „Írás és olvasás.”) Francia példa (talán utolsónak Thibaudet Reflexions-ja a Nouvelle Revue Française-ban) lebeghetett szeme előtt. Annak intim közvetlensége, a csillogó ötletek, játékos gondolatársítás, a kételkedés attitűdje és az önmagával felelő hang, francia írástudók *Journal*-jait, a *Causeries*-t juttatja eszünkbe. Eszmei tartalmuk viszont, a gondolkodó elmélyültség, rejtett összefüggések éreztetése: inkább az angol esszén nevelődött író. A Könyvről-könyvre tagoltan bár, de lazán művészi egységbe összefűzött apró esszéi egyenrangú helyet foglalnak el Babits Mihály művében a régebbi emelkedett hangú, szigorúan szerkesztett, ma már magisztrálisnak tekinthető tanulmányokkal. Ő maga is látta, hogy sok közülük túlnőtt a megírásukra alkalmat adó aktualitáson és felvilágosításul is szolgálhat írójuk megismeréséhez. Ezeknek adott helyet az összegyűjtött művei kiadásánál eszszéit összefoglaló kötetekben. Aki Babitsról, a kritikusról *élethű* képet kíván nyerni, a lírátor megfogható közelségébe férközni, titokzatos műhelyébe lopva bepillantani, és aki őszinte vallomást keres arról, hogyan állott ő korának mozgóerőiről, áramlataihoz és problémáihoz, miként vélekedett írókörtársairól, nagyokról és kisebbekről, többet tudhat meg — néha talán csak a sorok között — ezekből az önmagával s másokkal vitázó elmélkedésekből, mint a nagyigényű költői alkotásokból vagy gondolkodásának eredményeit rendszeresen összefoglaló komoly tanulmányokból. Babitsnak ezen apró esszéiben szinte „újászületett” prózájáról már nem mondhatta volna el első tanulmányfüzeté-

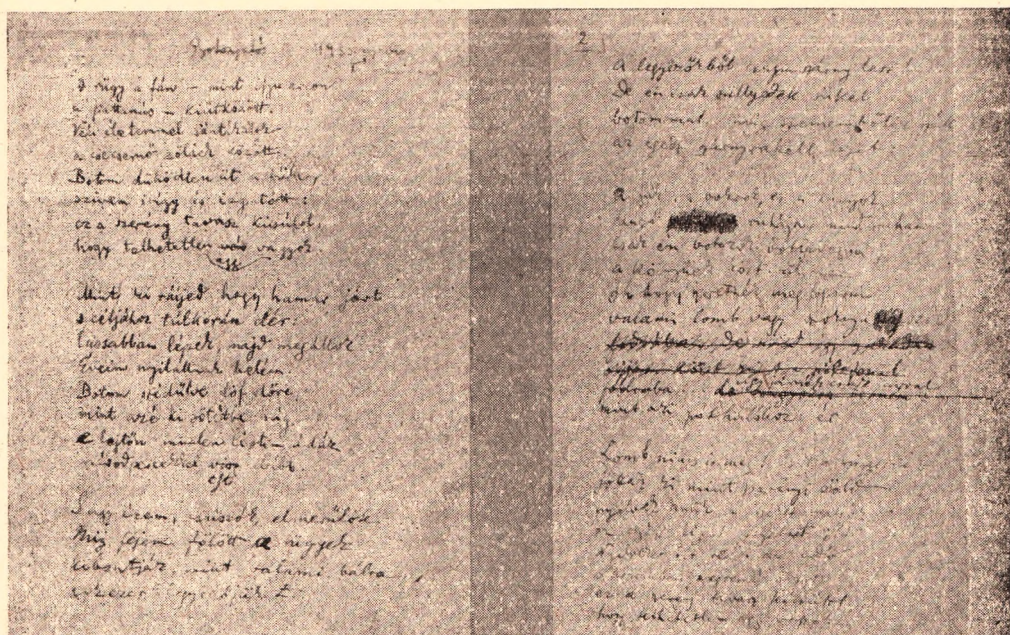
nek, a „Két kritika”-nak bírálója Schöpfung (Nyugat 1911. L. 387. o.), hogy „ki tud küszöbölni magából mindent, ami okfejtésének nyugodt, biztos menetét szubjektív lírai hangulatokkal zavarná”. Prózája, amióta a Könyvről-könyvrét kezdte írni, könnyedebb, élőbb és személyesebb lett. Kisebb esszéi is, mint a *Halhatatlanság halála*, majd az *Európai irodalomtörténeté*-nek nagyszabású panorámája s utóbb a *Keresztül-kasul életemen* kötetébe gyűjtött emlékezései mind már ennek a *dolce stil nuovo*-nak jegyeit viselik magukon. Az öregedő író mondja egy helyütt (a Könyvről-könyvre-ben Európai irodalomtörténetéről), hogy „kereste a könnyűséget, mert mindenki számára érthető akart lenni”, — nemcsak abban *amit* mond, de hogy *önmagát* is megértesse.

Babits nem volt levélíró-alkat. Maga mondta nem egyszer, hogy a „legrosszabb” levélírók közé tartozik, „aki bizony sokszor huzamos ideig képtelen a legegyszerűbb levél megfogalmazására is, talán éppen azért, mert az írás és fogalmazás egész idegzetével üzött mestersége, s még pár száraz mondatot is nehéz közömbösen, vagy illemszerűen és hivatalosan odavetnie”. A levélírás számára nem mondanivalóinak volt kifejezési eszköze. Legtöbbször csak személyi ügyintézés, udvariassági aktus, konvenció. Benső dolgairól még ritkábban ejtett levélben szót, mint beszéd közben. Maga jegyzi meg feleségéhez írott egy levelében: senki el nem hinné, hogy ezt költő írta — kedveséhez. Ami annyi nagy író megismerésének gazdag és hiteles forrása, művük szerves kiegészítő részének tekinthető: az irodalmi levél műfaja hiányzik Babits oeuvrejéből. Ezt az űrt tölti be számomra, a harmincas évek szürkülő Nyugatába új színt és melegséget hozó szerkesztői rovat: a Könyvről-könyvre.

A „Botozgató”

Egy héttel a Nyugat-szerződés után hagyta el — november óta először — lakását Babits, rövid sétára az Attila utcába, a házuk előtt. De másnap már elment a Lánchíd-kávéházba a Nyugat szerkesztőségi asztalához. Előszörre, mint a folyóirat egyedüli irányítója. Szerkesztőségi összejövetelt nem mulasztott el soha, ha csak betegség ágyának nem döntötte. A naptári jegyzetekben meg elevenedik a sokáig nélkülözött társaságot megkívánó életmódja. Bár zenéhez nem értett — szinte hivalkodva mondotta magáról: „én botfűlű vagyok”, — mégis egy este elment a Zeneakadémiára is, amikor Klemperer vezényelt (március 11-én). Ott tudja meg Illyés Gyula örízetbevételét, kit másnap estére Schöpfung közbelépésére hazaengedtek. A kiszabadulást azzal ünneplik meg, hogy együtt elmennek moziba. Doktora még nem tartja gyógyultnak, de őt hajtja a vágy emberek közé. Elmegy Halász Gábornak az új nemzedék költőiről tartott két előadására is. A Nyugat április 15-i számában jelenik meg, ebben az esztendőben első verse: a *Botozgató*. (Erről két kézirat is maradt fenn. A végleges szöveget a Török Sophie által „1933 március”-sal jelezett, kézírással javított gépirat tartalmazza. A kép, mely e versből élénk tárul arra mutat, hogy ez a helyes keltezés. A másik kézíraton — ezt fascimilében közlöm — „1933 április” jelzés és e szó olvasható „Városmajorban”. Erre utalnak a „liget”, az „erdő” szavak. A költemény nyilván egy városmajori séta közvetlen élményéből keletkezett.) Németh László a Nyugat-generáció nagyjairól írott „Visszatekintés”-ében, a Tanú legközelebbi számában, már akkor „Babits legszebb versének” mondotta azt. A Botozgató egy régebbi vershez, az első nagy betegség után Szekszárdon, 1925 Gyertyaszentelőkor írott *Rekonvaleszcenciához* kapcsolódik. „Mint öregúr sétálok a napban — a ház hosszán botozván.” (Egy a feleségéhez

akkor írott levelében említi is, hogy nagy botra támaszkodva jár fel s alá a házuk előtt.) Ebben a verssorban bujkál már a nyolc évvel később írott költemény csírája. A helyzetkép megismétlődött. De ami ott csak hasonlat volt még, itt már érzi a költő, hogy valóság. „Éveim nyilallnak belém.” A megifjodni készülő természet láttán eszébe juthatott az Iliász híres hasonlata, a tavaszkor rügyező és aztán lehulló falevelekről s az emberi nem egymást követő nemzedékeiről. De képzeletében a tavasz ébredése irodalmi vetületet is nyert. Babits a természetben is irodalmi anyagot látott, az irodalomban természeti

jelenséget. (Egy Könyről-könyvre cikkében írja is, hogy „Én az irodalmat is úgy látom, mint a természetet.”) Németh László figyelmét nem kerülte el az az eszmetársítás, hogy a „nyelvetöltő liget”, a „nyelveket öltő erdő”, a „fölötte elszálló szárnyrakelt liget”, az őt „kicsúfoló szerény tavasz” képletesen a külön útjuk szükségességének hitében tőle, az irodalmi vezértől eltávolodó fiatal írónemzedéket jelenthette. „Telhetetlen agg”-nak nemcsak életvágyában mondja a költő magát, de az alkotás vágyában is. Ez az a „telhetetlenség”, amelyről betegsége legrosszabb napjaiban is beszélt az „Üzenet és Vallomás”-ban. (Megjelent a Nyugat 1932. december 15-i számában: „Telhetetlen, aki új világot akartam alkotni örökké, mert a jelenvaló nem volt jó nekem.”) „Csak én botozom, botladozom a könnyűek közt súlyosan” — mondja rezignáltan a Nyugat generációtól elszakadni készülő fiatalokra gondolva. A Nyugat 1933. február 1-i számában Tanú címen őt, mint kritikust élesen bíráló Könyvről-könyvre cikk után Németh László joggal írhatta magára vonatkoztatva, Visszatekintésében az „ifjak barátja”-ról, hogy „felemeli botját a rügyek ellen”. (A Visszatekintés zárószakasza is Babitsra célozhatott. A Nyugat 1933. március 1-i számában a Halhatatlanság halála címen megjelent elmélkedésére: „Az író, ki érzi, hogy ki-

csoda s tudja mit csinál, nem duzzog; a halhatatlanok biztonságával mosolyog utánunk: visszajöttök még hozzánk." Ez a Botozgató fentidézett sorára látszik utalni.)

A „Botozgató” — úgy látom ma — a fiatal kritikus gárda egy másik tehetsége felé is suhintott, akinek meghallgatta betegsége márciusi intervallumában előadásait a „már stílusnak érzett *fél-múlttal*, a Nyugat generáció lelki arcával” szembehelyezett *mai líráról*. És akitől nem sokkal utóbb (Halász Gábor: Nemzedék-problémák, Ny. 1933. május 1-i szám) azt olvashatta: „*a tanítvány hálája a szabadulás*”. Babitsnak a nemzedékkérdésben elfoglalt és néhány évvel később, Halász Gáborral folytatott polemiája során részletesen is kifejtett álláspontja a Botozgató keletkezésének idejére nyúlik vissza. (L. Dunántúl, 19—20. sz. 150. o. l. jegyzetét.) E versnek a természeti képpel takart irodalompolitikai értelme nem ment át a köztudatba. De ma már az irodalomtörténet távlatából alig lehet efelől kétség. Babits versei értelméről nem szokott nyilatkozni. Amikor később egyszer egy nagy költeményével kapcsolatban erről megkérdeztem, válasza ez volt: „*A költő nem tehet róla, sem ellene, hogy verséből mit olvasnak majd ki.*” Nem egy Babits versben játszik bujócskát, néha még a tudat alatt is, a szándék, a szavak jelentésével. Az igazán nagy vers értelmét minden kor a maga szemszögéből nézve és a maga okulására találja meg. Ez a mértéke-időtállásának.

Demény János

Radegundi nyár

Kép Bartók Béla gyermekkorából

A zenei lángelmék gyermekkora, a gyermek Mozart, a gyermek Liszt Ferenc működése, kedvenc témája a zenetörténet bűvarainak. A nagy muzikusok ifjúságának mozzanatai gyakran tanulságul szolgálnak az érettkorú művész megértéséhez. Eletük egy-egy talányához néha a gyermekkor sűrűjéből kapunk magyarázatot.

Annál sajnálatosabb, hogy századunk zenei lángelméjének, Bartók Bélának, gyermekkorát még mindig homály övezi. Zenéje megértésének akadályai közé tartozik ez is: ennek az északfok, titok, idegenség embernek gyermekkora is csupa ismeretlenség, titok, lidérces messze fény.

Ussük csak le a gyermekévek néhány megragadó akkordját, — meglátjuk, mennyire érthetőbbé válik a későbbi arc, a későbbi magatartás, a későbbi hang!

Alig múlt tíz éves, amikor nagyszabású programzenei művét, a „Duna folyása”-t, zongorán előadta. 1892. május 1-én, a nagyszőlősi polgári iskola jótékonycélú hangversenyén zajlott le ez az emlékezetes bemutató. A helybeli lap ezúttal mint ifjú zseniről emlékezett meg a kis Bartókról.

Ekkor már évek óta meglepő jeleit adta zenei fogékonyságának, alkotói ihletének. Négyéves korában — ezt édesanyja feljegyzéseiből tudjuk — mintegy negyven répdalt (értsd: korabeli népies műdalt) tudott kipötyögtetni a zongorán. Ötödik születésnapján — 1886. március 25-én — kapta első zongoraleckéjét édesanyjától. Ezt követően kis névnapj négykezessel lepte meg édesapját.

Mindez természetesen csak zenei fogékonyság volt. Az alkotói ihlet még váratott magára. De nem sokáig.

A „Duna folyása”, amelynek programjában az országokon keresztülhaladó folyam életét, örömét és bánatát szövegezte meg, a kis magyar Mozart, immár a tizen-nyolcadik ópusz a gyermekkori művek sorrendjében. Ezt megelőzően különféle tancdarabokat — valcerokat, polkákat —, sőt nyomban kezdetben (ópusz 4. jelzéssel) alkalmi programjellegű darabokat is komponált. A „Tisza folyása” is — gyermekkori főművének ez az iker darabja, amelyről sajnos csak egy visszaemlékezés beszél — valahol itt helyezkedik el. Talán egy kárpáti triptichon romjai, emlékei ezek, amelyek oly kísértetiesen előzik meg Bartók későbbi nagy koncepcióját: a Cantata profanáig felmagasodó, de szintén csak tervnek maradt dunavölgyi zenei trilógiát. Ki tudja? Csak egy bizonyos: ez már az alkotói ihlet első felszakadása. Jelentkezik a kilencvenes évek legelején, és — ha szabad ezt mondani — „elemi” erővel tör ki a nagyszőlősi polgári iskola jótékonycélú hangversenyén előadott program-kompozícióban.

Első zongoraleckéjétől a „Duna folyása” bemutatójáig azonban öt hosszú esztendő telt el. Ez a fél évtized érdekel bennünket. A kérdést így kell feltenni: miféle figyelemreméltó események történtek a kisfiú hatodik és tizenegyedik életéve közt?

Szinte drámai sebességgel pergő események tanúi lehetünk: az édesanyjától vett első zongoraleckét követő nyáron a kisfiú Radegundban nyaral édesapjával és Sarolta nagynénjével (mindhármuk egészségi állapota tette szükségessé ezt a költséges uta-

zást), a következő nyáron pedig meghal az apa. Az özvegy édesanya eleinte zongora-oktatással keresi kenyerét, de az ezt követő tanévben már átköltözni kényszerül Nagyszőlősrre, ahol három esztendő tölti a család. A harmadik évben ugyan a kis Bartókot rokonainál Nagyváradon találjuk, hogy gimnáziumban járhasson tovább, de ott egy osztályt sem végez, mert a protekcióval nem rendelkező gyermeket a tanárai elnyomják. Édesanya hazaviszi még az iskolai év befejezése előtt. Ekkor lép fel Nagyszőlősen hatalmas sikerrel. Nagyvárad zongoratanára, Kersch Ferenc jól nekiszabadította a zongorának a zenére éhező fiút. Nagyvárad tehát — a magára-hagyatottság, a nagyváros, az életkörülmények hirtelen megváltozása — bátorságot adott, szárnyakat, hogy a kis művész önmagát kifejezhesse. Mert ekkor már volt mit kifejeznie, volt mondanivaló, amely csak zenei szublimálásra várt.

A drámai sebességgel pergő esztendők messze kiható tragédiája kétségkívül az édesapának, a nagyszentmiklósi földműves iskola igazgatójának halála volt.

Erdemes ezzel az édesapával kissé foglalkozni. Erdekes és értékes ember volt. Nagytudású, sokoldalú, tudományos és művészi hajlamokkal egyszerre megáldott, haladó gondolkodású és nyugtalan képzeletű jeles hazafi, aki rövid harminchárom éves korával is közéleti szerepre tett szert. Korai haláláig befutott életpályája eléggé jelentékeny. Mielőtt harmincadik életévét elérte volna, már folyóiratot alapított „Gazdasági Tanügy” címmel és emlékiratot adott ki a gazdasági szakoktatás megszervezéséről. Ez utóbbiban többek között ilyen sorokat olvashatunk:

„...Nem tehetek róla, de akár hogy és akár hányszor rostáljam és bíráljam gazdasági elmaradottságunk okait, azok között mindig első sorban ott találom nagy hiányát népünk értelmiségének... Ez az, a mi iránt szeretnék már látni hazánkban is egy igazán átható, alapos és erélyes mozgalmat, mely nem csak egy pár gazdasági felsőbb tanintézet felállításában találná kifejezését és határait, hanem kiterjeszkednék a földművelő nép minden rétegeire is egész az utolsó zsellér viskóig...”

Vagy:

„...Szokásos — mondhatnók — divatossá lett újabban bizonyos körökben hangoztatni, hogy: nem urakat, hanem szorgalmas munkásokat kívánunk gazdasági iskoláinktól! — ami tekintve, hogy az a gazdasági tanügy irányadó köreinek képezi kedvencz jelmondatát, igen jellemző gazdasági szakoktatásunk irányzatára. — Ne „urakat”, hanem „szorgalmas munkásokat” mondják — s jelzik ezzel azt, hogy a ki „úr” az nem lehet „szorgalmas munkás ember”. — Egy ilyen felkapott üres frázis többet árt mindég az ügynek, mint amennyit használni képes kötetekre menő dolgozata a közmunkásnak...”

Idősebb Bartók mint a nagyszentmiklósi földművesiskola igazgatója, s mint alapító és választmányi tagja a Torontál megyei gazdasági egyesületnek, küzdött a megyei maradiság ellen: a torontáli parlagból virágoskertet szeretett volna csinálni. Cikkeiben hol a gyümölcsfák tavaszi ápolása, hol a dohánytermelés jövője izgatta képzeletét. Mintha újra Széchenyi nemzedéke lépne elénk! Vallásos tépelődéseiben, moralizáló íásaiban is egy Széchenyi-faragású ember áll előttünk. Társadalmi reformer vonásai mutatkoznak meg abban is, hogy milyen lelkesedéssel karolja fel a működő zenekar megszervezésének ügyét. 1886 tavaszán, amikor a kis Bartók első zongoraleckéjét kapta édesanyjától, a szülői ház nagyon kedvezett zenei ébredésének. Az apa ekkortájt foglalkozott az úri zenekedvelők egyesületbe tömörítésével, s maga járt elől a legjobb példával, csellózott és komponált. Szó ami száz: a komoly zene segítségével szeretne volna felemelni, műveltebbé tenni Nagyszentmiklós úri társadalmát. Ez nem sikerült, nem is sikerülhetett neki, s csakhamar elkeseredve kellett tapasztalnia, hogy hangversenyeire az úri közönség el sem megy többé, estéit inkább odahaza alussza át.

Milyennek találta Bartók Béla apja — a társadalomreformer vidéki iskola-igazgató — környezetét, amelyből mégis, mégis megpróbált valamit faragni?

Halljuk ezt saját szavaival, ahogy leírta és megjelent nyomtatásban 1886. hús-vétján a helyi újságban:

„*Nincs társas életünk*’ — hangzik minden oldalról. Igen, de senki sem kutatja az okot, miért nincs? Sokan talán nem is tudják mi az, mások ferdén ítélnék fellette.

A nagy korszakot a nagy emberek alkotják; a mindennapi társas élet általunk

képeztetik. Tehát a társas élet önmagunkban keresendő első sorban, *a milyenek vagyunk mi, a társas élet elemei, olyan a társas életünk!*

Mindegyik lélek maga teremti saját kicsiny világát. A derült lélek kellemessé, a meghasonlott kedélyű nyomorulttá teheti azt. A jó a világot is jó színben látja, a rossz előtt rossz színben sötétül az.

Mindazonáltal a társas életnek mindenütt, mindenkoron vannak és lesznek hiányai, mert hiszen a legjobbak sem mentek oly jellemgyengeségektől, a melyek elnézést, gyöngédséget ne igényelnének.

Amde társas életünknek éppen az képezi hallálát, mert egymás irányában nem *őszinték*, nem *elnézők*, nem *gyöngédek* az embertársak; avagy az őszinteség és gyöngédség iránt nem eléggé fogékonyak.

Ne rágalmazunk soha senkit, ne kicsinyeljünk egy embertársunkat sem, soha se mondjunk olyant, mivel bárkinek is kellemetlenséget okozunk, s a világ becsülni, tisztelni fog bennünket; hiszen az egészséges társas életnek az embertársak kölcsönös becsülésben és tiszteletben tartása képezi mindenek felett az alaprugóját.

Rothadt társadalom az, a hol csak addig becsülik egymást az embertársak, a meddig egymással szemben állanak; s a nap egyik szakát csak a jelen nem lévők külső belső családi életének felülbírálatára fordítják.

Ha mindenki annyit foglalkoznék saját személyiségével s ügye bajával, mint a mennyire meghányja-veti embertársáért, bizonyára nem volna hiánya társas életünknek. De mert az embertársak folyton szállkát keresnek és tallálnak egymás szemében, a társadalmi küzdelem tulajdonkép hivalkodássá süllyed; melyben az orvos a jegyzőnél, az adótárnok a szolgabírónál, a gazdatiszt a járásbírónál, a harangozó a kishírónál tartja magát nagyobb személyiségnek, s akár a templomban, akár a színházban, elől mindig a négy tál ételesek, utánok a három s két ételesek stb. következnek. Így folynak a napok falun s a városokban, *„kié legyen a madárfüttty”, ezért küzd ember ember ellen!”*

E társadalom zenei aluszékonyágáról ugyanebben az újságban olvashatunk. S noha e cikk szignálatlan, mégis Bartók direktor hangját halljuk a sorokból; különben is, ő e zeneegyesület éppen leköszönt elnöke volt!

„... A nagy-szent-miklósi közönség egy idő óta nagyon aluszékony, amennyiben bármely este rendezett előadást, látogatásával nem tisztelte meg. Takarékoságnak nem mondható, mert 40 kr. belépti díj csak nem lehet tárgya a takarékoságnak, hanem indolencia, nem törődik senki mi történik a világban, mindenki magának él, sem a zene, sem a dal nem képes nagy-szent-miklósi közönséget otthonából kicsalni. Ennek köszönhető, hogy a Katalin-napi zeneestély oly gyéren volt látogatra, hogy a terem kongott. A zeneegyesület derék urai azonban nem hagyták észrevenni kedvetlenségüket és Mártha és Semiramis operából oly kedvvel és bravúrral játszottak, hogy még a legkitűnőbb zenekaroktól sem lehetett volna jobbat hallani. Bizony kár a nagy-szent-miklósi közönségnek életét elaludni — ha ily zenét hallhat. — Nem gondolják meg, hogy mily rövid ez az élet, és annak is több, mint felét az ágyban töltik. Ha jó tanácsunkat követni nem akarják, hogy ne aludjanak olyan sokat, hát csak aludjanak, úgy látszik, az álom nekik kedvesebb, mint a valóság, de a dal- és zeneegyesületet ne aludják el. Majd jön egy jobb kor, mely után újra felzendül a zene és a dal és akkor büszke lesz Nagyszentmiklós úri zenekarára.”

Ez a társadalomkritika 1887 őszén hangzik el. Az év végére tehát minden sötétre fordult; mennyire nem így indult ez a reményteljes esztendő!

A nagyszentmiklósi úri műkedvelők zenekara az év elején alakult meg, az év folyamán sok hangversenyt adtak, rövid két hónapi működés után már négy opera — az Ördög Róbert, a Traviata, a Lammemoori Lucia és a Semiramis — nyitányát tudták. E vállalkozásnak lelke Bartók igazgató volt.

Bemutakozó, reprezentatív hangversenyükön, 1887. március 26-án, a kis Bartók Béla hatodik születésnapját követő napon, többek között Rossini Semiramis-nyitányát játszották. Ekkor vitték először hangversenyre a kisfiút. Ekkor hallott életében először zenekari muzsikát.

A hangverseny a „torontálmegyei nagyszentmiklósi iparkiallítás” megnyitásának

előestéjén zajlik le. Voltaképpen a magyszentmiklósi nagy napok zenés nyitánya. Díszes vacsorával egybekötve rendezték és az előkelőségek is megjelentek.

A hangverseny lefolyásáról ezt olvassuk:

„...A terített asztalok körül 120 egyén sorakozott, kik a zenétől felélénkülve fogyasztották a harcsákat és kecségeket. Persze a hal úszni is akart. A hangversenyt előkelő vendégek is szerencsésítették, ú. m. szeretett képviselőnk Rónay János és Rónay Ernő ó nagyságai, Hanzeni Deschán Arthúr padéi nagybirtokos, stb.”

Bartók édesanyja, aki kislia mellett tartózkodott, amikor Bartók direktor a Semiramis-nyitányban csellistaként debütált, feljegyezte a gyermekre tett hatást:

„...A vendégek tovább ettek-ittak, de ő azonnal letette az evőeszközt és teljes odaadással hallgatja a zenét; el volt ragadtatva, de méltatlankodva mondta: hogy tudtak a többiek mind enni, mikor ilyen szép zene szól!”

Apa és fia csodálatosan egyet mond: „...hogyan tudtak mind enni, mikor ilyen szép zene szól” — a kis Bartók koratavaszi méltatlankodásával mennyire egybehangzó az idősebb Bartók Béla őszi társadalomkritikája, a Semiramis-nyitány újabb előadása alkalmával: „...hogyan tudtak mind aludni...”

Jelképes szavak és az idő is — tavasz és őszi — milyen jelképes szintén. Hiszen tavasz és őszi között éppen középen áll, amiről beszélni voltaképpen tárgyunk, a radegundi nyár.

*

Mert ezt a nagy koratavaszi ébredést Rossini zenéjében (és koratavaszi felháborodást „a zenétől élénkülve fogyasztott harcsák és kecsék” miatt) követte az édesapával megtett első (és utolsó) külföldi út, első nyaralás a Stájer vidék tündéri részén, a Gráctól északra fekvő, közel másfélezer méter magas *Schöckl* délkeleti tövében. Az édesanya nem ment velük. Otthon maradt a kis Bartók négy évvel fiatalabb, ekkor tehát kétesztendő Elza húgával.

A kislit orvosai tanácsra vitték el erre a klimatikus gyógyhelyre és az apa is — sőt Sarolta húga is, egy Fröbel-kert óvónője — kimerültségükre kerestek enyhülést.

Torontál vármegye az ország tikkasztó katlana volt. Éppen földrengés ráta meg, tűzvész pusztította, aszály sújtotta, elszaporodtak a bűnügyek és elmebajok. Kicsiben az ország tükre volt.

„...Tűzvészek emésztik városait, vízáradások aratják vetéseit, polgárai a választásoknál agyonlővetnek, népei a Dunába fullnak, katonái elesnek a gyakorló-téren: ez Magyarország története az 1887-ik esztendőben” — olvassuk a Budapesti Hírlap 1887. július 7-i számában.

Benne vagyunk „Nagy-Magyarország” népei szétszórattatásának kellős közepében, százezrek veszik kezükbe a vándorbotot, hogy apáik földjét elhagyva, keressenek messze, akár az óceán túlsó partján, új egzisztenciát.

„...Üldözés? Vallásért, nemzetiségért, pártoskodásért? Nem üldözés, szabadság elég volna” — állapítja meg ugyanez a lap, majd fölteszi a kérdést „Hát mi oka van?” és felel is rá mindjárt:

„Három az ok: túlságos adók elveszik a néptől mire magának szüksége van, hogy élhessen; szörnyű rendtelenség és önkény a közigazgatásban, mely kellemetlenné teszi az itt tartózkodást s bizonytalanná minden keresetet s vagyont; végre pedig semminő, vagy rossz közigazdasági politika, mely nem táplálja a nemzeti fejlődést, hanem előli, megbuktatja...”

A társadalmi reformer idősebb Bartók ezzel a korekkel szemben viaskodott a sorssal és nem sejtette — hogyan is sejtette volna —, hogy a következő nyáron leszegszik koporsója fedelét.

A munkával magát felőrlő apának valójában Radegundban van alkalmja arra, hogy egyre nagyobb kislival foglalkozzék. A gyermekkel való törődés emebb gondját nyilván Sarolta húga viselte. A fáradt apának a gyermekkel való törődés magasabb gondjai jutottak, a szó romantikus értelmében való „megismerkedés”: apa és fia első és utolsó drámai, mélyen megható találkozása egymással. Erre most végre volt idő.

Idő és levegő, kristályos hegyi levegő a bánati por után.

Mert St. Radegund, az egykori Osztrák—Magyar Monarchia kies üdülőhelye, mindannak a kontrasztja volt, ami a torontáli síkságot jellemezte. St. Radegund maga volt a csendesség, varázshegy, varázserdő.

Idősebb Bartók szerint „ezen a nyáron Celsius és Réaumur izzasztó versenyre keltek egymással, hogy Torontál ivóvizeinek infuzóriáit szaporítsák, s örömtáncra kelt Bánátnak hasznosabb rendeltetésű feltalaja”, ezért lebírhatatlan vágy szállta meg őt csöndes magány után, ahol nincs por, nincs hőség, ahol üdítő szellő altatja törődött testét, ahol minden szikla, minden fatörzs édes nyugalmat ad és ahol talán még az emberek is mások...

Honnan tudjuk ezt? A kitűnő apa tárcát írt útjáról, amely azután Nagyszentmiklós helyi lapjában megjelent.

Ebben a tárcában megkapó szavakkal írja le St. Radegund természeti szépségeit:

„A tájék oly csendes, megragadó; majd magaslatra vezet föl az út, ahol egy-két zöldellő tisztás bukkán elő, melyen át messze lenyúló völgy és távoli hegyek tarka összhangzó panorámája tárul a szem elé, majd völgybe kanyarodik az út, ahol kis patak ömlik le a magaslatból; löcsögése kellemes erdei dúdolást képez, mely önkéntelenül elandalítja a sétálót, csak ott, ahol egy kemény szirt áll útjában, ott válik haragossá zenéje; a rohanó patak süvöltéssel verődik a sziklacsúcsra, mely mozdulatlanul töri meg a csillámló patakvizet, s veti le a mélybe, honnan komoran szól fel annak tompa moraja. Ide nem süt le napsugár. Az erdő mélységes csendje oly saját-szerű elfogultsággal tölti el az ember lelkét, van valami tündéres varázsa az erdő végtelen magányának, mely mint egy más világi lét hat képzeletünkre s víziókkal, édes kellemes ábránddal töltik el lelkünket, csak a császármadár fel-felhangzó sívítása, a fajt kakas pattogó hangja s a kis mókuskok cikázása jelzi az életet, mely sajátos erdei zöreje, kedves elhaló visszhanggal szórakoztat...”

Megilletődve olvassuk Bartók igazgatónak a természet szépségeitől ittas sorait, leírását az erdőről. Mert ebben a leírásban benne foglaltatik, mint finom keretben, a kis Bartók első találkozása a természettel: a hegyes-völgyes vidékkel, a sűrű erdővel, a zubogó patakokkal. De benne rejlik e sorokban a későbbi zeneszerző első találkozása a magányossággal is; hiszen ilyen elmélkedő kedélyű apa oldalán sétálgatni nap mind nap, ez az érzékeny — zeneileg felébredt — kisfiú számára egyet jelentett a magányosság felfedezésével. Akkor még nem tudta talán, de egy esztendő múlva, élete fájdalmas megrázkódításakor, mint utolsó mély impresszió az apáról: felsejlett előtte és fájdalmas tudássá érett benne.

A lelki folyamat szükségszerűsége az események logikus láncolatában áll előttünk.

1888. augusztus 4-én — egy esztendőre a radegundi nyár után — meghal az apa. A kisfiúnak első világot látása, szemhatár tágulása volt a radegundi nyár, ugyanekkor az édesanyja nélkül töltött — apjára hagyatkozó — első huzamosabb és kizárólagosabb alkalom. Valóban sugaras nyár: varázshegy, varázserdő, csendesség!

A gyász szomorú hónapjaiban minden zene elhallgatott Nagyszentmiklóson. De mivel a gyermeknevelés gondja az anyára szakadt, csakhamar zongoraleckék adásával kellett megkeresnie kenyerét. Ekkor a kisfiával megkezdett zongoraórákat is folytatta... A zene visszatért, de a kisfiában ekkor már elemi erővel.

Alkotói ihlete elsőnek egy meglepetésszerűen kigondolt valcerben jelentkezett. Ezt követően sűrű egymásutánban komponálta meg kis táncdarabjait, polkáit (Béla-polkát, Katinka-polkát, Jolán-polkát) és radegundi emlékeit is.

Időközben átköltöztek Nagyszöllőre, a szülőhely egyszerre távolba süllyedt, az elhunyt apa küzdelmeinek színtere messziről kísértett, egyre halványodott. De nem halványodott el egészen. Sőt évek folyamán távoli hatásában vissza-visszatért.

Amikor a „Duna folyása”-t 1892. május 1-én a nagyszöllői polgári iskola hangversenyén előadja, gyermeki életének jelentős korszaka záródik. — És potenciálisan nyomban új korszak is nyílik meg előtte: ennek a hangversenynek köszönhetette édesanyja, hogy egy évi szabadságra mehetett Pozsonyba, s így — egy rövid besztercei kitérő után — ez a város vált később a kis Bartók budapesti zeneakadémiai éveit megelőző középfokú zenei évek nevelőjévé. Bartók második otthonává, — olyannyira, hogy a pozsonyiak sokáig úgy mondták: „városunk szülötte...”

Bartók Béla természetesen Nagyszentmiklós szülötte, a földműves iskola igazgatói kúriájának gyermeke. Azé a nagyközségé, amelynek határában (gótok, hunok, gepidák, avarok, rómaiak népvándorláskori széles csatamezején) a híres, „Attila kincse”-nek nevezett, aranykincsleletet találták. Révai Miklós szülővárosának szülötte; Révaié, akinek szobrát Bartók radegundi nyarának évében tervezgették, keserűen idézve szomorú sorsát, elhagyatottságát: „Nyolcz századok születtek csak egy nyelvünk belső természetét értő Révait, és ti e ritka adományt nyomorogni, koplalni, kínlódni engeditek!... Közönséges panasz, baj, nyomorúság háborgatja nemzeti földünkben a tudós tanító embereket, kiknek úgyszólván nem sokkal jobb a sorsuk a présbe összejáratott szegény póremler szerencsésénél...” Bartók is a magyar lán, a torontáli zombók szülötte, akit egyszer, hat esztendő korában, édesapja kiragad ebből a tájból és felvisz a fenyvesek vadregényes világába, a hűvös, tiszta radegundi nyárba.

A gyermek lelkében idővel mély gyökeret vert az a két élmény, amely 6–7 esztendő korában érte: a természet poézise és a temetés.

A természet hatalmas képei támadnak fel később az ifjúvá érett művész zenéjében, amelynek fináléja leggyakrabban egy-egy megrázó temetés. Már az 1903-ban írt „Kossuth” szimfóniában is, mint a magyar szabadság temetése, de különösen az 1912-ben komponált „Négy zenekari darab” hatalmas temetési zárótételében, — továbbá Bartók poézisének legmegrendítőbb, népi hangvételű halottsisíratóiban.

Amikor a „Négy zenekari darab”-ot írta, annyi idős volt, mint édesapja a radegundi nyár idején. Életük külső hasonlatossága ekkor valóban különös: a nagy zeneszerzőt ekkortájt éri élete fiaskója az Új Magyar Zene-Egyesülettel; zenekart szervező munkáját —, hogy az új kompozíciókat értelmesen előadhassák — a hivatalos körök nem támogatják. Apjához hasonló merész vállalkozás volt az is, csupán országos méretű változtatban. Nem sikerült ez sem. A magyar társadalom ismét aluszékonynak bizonyult. És ha most a zeneszerző Bartók is csak annyi ideig él, mint apja, akkor 1913 elején szakad meg pályafutása. Halhatatlan lenne így is. Szerencsénkre azonban nem így történt: megegyezik annyi ideig élt. Fölébe kerekedett a tragédiának.

A radegundi nyárról keveset tudunk. Azt a keveset is kegyelet őrizőn mondtuk el. Nem akartuk elvitatni a lángelme édesanyjának ismert érdemeit, csupán arra mutattunk rá, hogy a huszadik század nagy magyar géniusának édesapja is volt. Nem akartunk mást, mint egy szál havasi enciánt tűzni nagyszentmiklósi sírjára.

Dévényi Iván

Kernstok Károly életútja

Vázlat

Nemrégben múlt hús esztendeje, hogy — 1940. június 10-én — hosszas betegség után meghalt Kernstok Károly festőművész, a XX. század magyar piktúrájának, de ezen túlmenően kora egész magyar szellemi életének egyik legérdekesebb és legnagyobb hatású egyénisége. Ő egy másik évforduló is aktualitást ad a Kernstokkal való foglalkozásnak: ötven esztendővel ezelőtt, 1910-ben szervezte meg a mester a „Nyolcak” művészcsoporthat, amelynek első együttes jelentkezése 1911-ben volt. A következő írás jórészt publikálatlan dokumentumokra támaszkodva rövid pályaképet kíván adni Kernstok Károlyról és arról a művészettörténetileg igen fontos körörről, amely ökörlötte Pesten és Nyergesújfalun kialakult.

*

Az 1873-ban született Kernstok Károly édesanyját, Kelndorfer Máriát már csecsemőkorában elvesztette, így került Nyergesújfalura, Komárom megye egyik szépielkésű kis falujába, a Duna mellé, anyai nagyszüleihez. Itt nevelkedett 8 éves koráig.

Budapesten érettségizett, képzőművészeti tanulmányait Hollósynál kezdte Münchenben, majd 1893-ban a párizsi Julian-akadémiára iratkozott be. Innen hazatérve Benczúr Gyula felvette mesteriskolájába.

Kernstok értelmiségi családban született, apjának testvére közepes tehetségű festőművész volt. A mind apai, mind anyai ágról német származású Kernstok Károly mindenkor magyarnak vallotta magát, és rossznéven vette, ha nevét téves módon „Kernstock”-nak írták.

Korai munkái a kritikai realizmus kiváló képviselőjének mutatják a művészt. Legjelentősebb ifjúkori munkája az „Agitátor a gyár kántinjában” c. nagyméretű vászon, amely a korai magyar munkásmozgalom egyik legkitűnőbb ábrázolása. Jellemzőes képe még ebből az időből a „Két csavargó”. A 90-es évek végén születik meg a „Hajóvontatók” c. kép, amelynek témaválasztásával kapcsolatban az orosz Ilja Rjepin hatását szokták megemlíteni; e mű Olaszországba került, az udinei múzeumba. Sok alkotása a falusi nép életéből, munkájából, pihenéséből meríti tárgyát: „Incselkedők”, „Szilvaszedők”, „Parasztmenyecske”. Kernstoknak ezek a festményei, valamint a „Női arckép” (1901) és a „Kertben” c. életkép (1907) a nagybányai törekvésekkel mutatnak rokonságot. Színskálája az „Agitátor”-hoz képest már világosabbá vált, a festés en-plein-air, az alakokat a verő nap világítja meg.

A század elején sokat időzik Kernstok Párizsban; megismerkedik Cézanne művészetével és a Cézanne utáni festői törekvésekkel. Megfordul a Rue de Fleurus 27. szám alatti házban, a Stein-testvérek, Leo Stein és a nagy író, Gertrude Stein híres otthonában. Itt Kernstok megismerkedik az új művésznemzedék vezéreivel, Picassóval és Matisse-szal, s eleven kapcsolatba kerül az ekkor kibontakozó új művészeti iskolákkal, a fauve-izmussal és a kubizmussal. Braque, Picasso, Matisse, Léger hatalmas rajzi kultúrája, továbbá a képépítés logikuma és szilárdsága, amely e mesterek műveinek sajátja, megragadja Kernstokot, azonban az „École de Paris” epigonjává nem válik.

Párizs légköre más szempontból is jelentős hatást gyakorol Kernstokra. Olyan országot látott maga előtt, amely a társadalmi fejlődésben messze a Tiszák Magyarországa előtt járt. Mint ahogy Ady egyénisége és szelleme kibontakozásához sokat adott Franciaország és Párizs, úgy Kernstokéhoz is. A „nostalgie de Paris” lelkében élt mindvégig, s később is többször megfordult szeretett Párizsában. „Párizs, óh, az más volt, — emlékezett öregkorában vissza. — A levegője is más volt, az életnek nagy szellemét lehetett érezni... Megjött Gauguin Tahitiből, Zola ellen harcot hirdetett a Rose Croix, Van Goghról suttogtak... Nagy viták a Deux Magots kávéház teraszán...”

A 30-as években Köhalmi Béla összeállításában megjelent egy kötet, amely neves emberek nyilatkozatait tartalmazta olvasmányaikról. („Az új Könyvek Könyve”) Kernstok nyilatkozatában elmondja, hogy Tolsztoj, Turgenyev, Dosztojevszkij, Swift, Shakespeare művei mély hatással voltak rá, de szívéhez legközelebb a francia irodalom férközött. „Párizsban szerettem meg Rabelais-t és Anatole France-ot. A Pingvinek szigete tanított meg arra, hogy a világ dolgait történelmi távlatba helyezve szemléljem. France és kívül a demokráikus politika mesterei, Jaurès, Briand alakították ki világsszemléletemet. Közelállónak éreztem magamhoz Diderot-t, Rousseau-t, Voltaire Candide-ját. A francia lírát szeretem ma is a legjobban. Verlaine-ét, mert őt személyesen is ismertem, talán leginkább.” Párizs Kernstok számára is „az ámulások szent városa” volt.

Párizsból hazatérve, a század első évtizedének második felében Kernstok munkásságában nagy fordulat következett be. „A stílusból, amelyet idáig gonddal építgetett, nem maradt kő követ” — írja Lyka Károly. Újabb korszakának reprezentatív darabjai a Keresztelő Szt. János, a Nyergesen festett Meztelen ifjú, a Fához támaszkodó fiúakt, — mindhárom mű 1909-ből való. A lényegtelen részleteket mellőző, a naturalizmussal szakító, az antik vázaképekre emlékeztető, erősen rajzos, színekben nem gazdag, sajátosságosan stilizált művek ezek. Ezekben az időkben bontakozik ki Kernstok ragyogó grafikai munkássága. Festményeinek és rajzainak főtémája a meztelen emberi alak, főként a fiatal, izmos férfiakt. Kis fej, erős mellkas, keskeny csípő, hosszú combok, az izomzat érzékeltetése jellemzi ezeket a méretüktől függetlenül

egy-től-egyig monumentális hatású Kernstok-festményeket és rajzokat. Legnevezetesebb alkotása ebből az időszakból a „Lovasok a víz partján” (1910/11.). A nemes mozgású remek paripákat megülő, ruhátlan ifjú férfiakat ábrázoló, mintegy 15 alakos kompozíció utopisztikus hangulatát Szomory Dezső fogalmazta meg szerencsésen: A kép „mintha valami földöntúli szabadságba s végtelenségbe volna fölmagasztosulva”. („Az Est”, 1938. márc. 18.) Kernstok munkásságának, úgy érezzük, e szakasza a legmaradandóbb értékű, ezért foglalkoztunk e műveivel hosszasan, mint a korábbiakkal és a későbbiekkel. Kernstok újszerű törekvései a fiatal művészeket erősen fasciálták. Alljon itt ennek bizonyosságául egy érdekes nyilatkozat, a későbbi kiváló mesteré, Gadányi Jenőé: „Egy nap megláttam az Auróra képzőművészeti folyóiratot. Kernstok Károly száma volt. Csodálattal néztem a lovas kompozíciókat. A képekből sugárzó lázas formakeresés izgalma nagy hatással volt rám; más világ volt ez, mint amit eddig ismertem. Felkorbácsolt bennem mindent.”

Ezekre az évekre esik, hogy Kernstok műtermes villát épített magának Nyergesújfalun. A tágas, szép épületet nagy, többholdas kert és gyümölcsös vette körül. A Kernstok-villában nyaranta gyakori volt a vendégjárás. Itt keresik fel őt barátai, az idősebb nemzedékből Feszty Árpád és leánya, Masa (Mária), — Kernstok nemzedéktársai közül Lyka Károly, Kosztolányi-Kann Gyula festő, Ady Endre, Márfy. Czóbel Béla, Vedres Márk, Ady halála után új férje, Márfy Ödön társaságában Csinszka és mások.

A Nyergesújfalun eltöltött régmúlt napokra és hetekre az egykori látogatók ma is melegen, jó emlékekkel pillantanak vissza. Márfy Ödön festőművész (1878—1959) ezeket írta 1956. jan. 7-én e sorok frójához küldött levelében: „Jónéhány nyarat töltöttem Nyergesújfalun, és így sokat voltam együtt Kernstokkal. Ő nemcsak mint művész volt jelentékeny, — széleskörű tudású és rendkívüli intelligenciájú ember is volt. Napközben ritkán láttuk egymást, külön-külön dolgoztunk. Estefelé viszont sokszor beszélgettünk, nagy sétákat téve a Duna partján. Elvezetes órák voltak ezek, mert rendkívül sokoldalú érdeklődés volt benne az élet minden megnyilvánulásával szemben. Festők között ritka volt az ilyen egyetemes műveltségű ember. Talán csak zenei érdeklődése nem volt. Viszont a társadalmi problémák és a politika iránti érdeklődése annyira igénybevette, hogy ez sok figyelmét és energiáját vonta el a művészettől.”

Márfy ebben a — művészettörténeti szempontból sok fontos megállapítást és adalékot tartalmazó — levelében elmondja, hogy Kernstokkal való megismerkedése 1906-ban történt, amikor az Uránia műkereskedésben Gulácsy és ő kollektív kiállítást rendezett. „Kernstok eljött a kiállításra, megtetszettek a dolgaik és attól kezdve hosszú, meghitt barátság fejlődött ki közöttünk.”

„A Nyergesen megfordult festők között volt egy bizonyos szellemi kapcsolat, — írja a továbbiakban Márfy. — A művészetszemléleti rokonság volt a vonzóerő, amely a művészeket ott marasztalta. Ezt a rokon művészetszemléletet kevés szóval talán úgy lehetne jellemezni, hogy ez a művészcsoport háttáfordított a magyar festészetben az időben divó hangulatfestészetnek és áhítozott egy, az örök művészi törvényeknek alárendelt festészet után. Talán úgy lehetne megfogalmazni e művészek közös vagy rokon törekvéseit, hogy szigorú elvek szerint igyekeztek felépíteni képeiket, a kompozíció, a konstrukció, a formák, a rajz, a lényeg kihangsúlyozásával. Első sorban a francia festők, Cézanne, Van Gogh, Matisse, Braque, Picasso, Rouault — az új festészet kezdeményezői — voltak ránk nagy hatással. Jól értendő: egyikünk sem követte őket, ellenben felfigyeltünk a francia festők géniuszára, amely utat mutatott nekünk.”

Vedres Márk szobrászművész 1956. jan. 3-án írott soraiból kitérünk, hogy a közvetlen, mindenkivel szemben barátságos Kernstok sokféle emberrel érintkezett Nyergesújfalun: „Kernstok Károly testvéri barátom volt. Nyergesújfalusi villájának gyakran voltam lakóvendége, az évekre nem emlékszem egészen pontosan. Bejáratosak voltak nála a falu pékje, az orvos, földművesek, bányászok.”

Régi nyergesújfalusiak elmondották, hogy Kernstok barátkozott Riedl helybeli pékmesterrel, azután annak rokonával, dr. Riedl István bíróval, (özv. dr. Riedl Istvánné birtokában ma is van, Kernstok-festmény), Manno Miltiadesz grafikussal és

Trócsányi Zoltán professzorral, a kiváló irodalomtörténésszel, az orosz klasszikus regényírók érdemes fordítójával. Mannónak is, Trócsányinak is kis háza, szőlleje volt Nyergesen, — innen adódott az ismeretség. Ifj. Kernstok Károly — aki ugyancsak festő volt — Trócsányi Zoltán leányát vette azután feleségül. Babits barátja és pénzügyi tanácsadója, az esztergomi Einczinger Ferenc takarékpénztári igazgató is kapcsolatban volt Kernstokkal, (Einczinger özvegye őriz egy Kernstok-levelet, — mint mondja, a többi elkallódott).

Nagy művészettörténésünk, Lyka Károly is járt Nyergesen Kernstoknál. 1955. december 2-i rövid levelében a következők állanak: „Stoki (így becéztük Kernstokot) megtudva, hogy Esztergomban időzöm, meghívott Nyergesre. Meglátogattam Kosztolányi-Kann Gyula festő, közös barátunk társaságában. Megmutatta újabb munkáit, ezek közül főképp tollal rajzolt férfiaktjai tetszetek nekem. Ez a pár órás látogatás az 1910-es évek valamelyikén esett.”

Czóbel Béla Kossuth-díjas festőművésziünk egy szentendrei beszélgetés során elmondotta, hogy ő is többször meglátogatta a nyári hónapokban Kernstokot. A Kernstok és Czóbel közötti barátság szép dokumentuma az a mesteri rajz, amelyen 1923-ban Czóbel megörökítette Kernstok arcvonásait. Czóbel egyik látogatására utalnak Kernstok szavai az 1938-as Ernst múzeumbeli kiállítás katalógus-előszavában: „amikor Czóbel Béla barátom nálam volt Nyergesújfalun, egy egész nyár munkásságát a szőlő alá rigolírozott föld árkaiba temettük el.”

Ady is járt Nyergesen. Erről Márfy emlékezik meg már idézett levelében: „Ady Endre egyízben járt Nyergesen, egy napot töltött ott. Én akkor nem voltam jelen. Hallomásból tudom, hogy Kernstok egy nyergesi gazda borpincéjébe vitte Adyt, akinek hamar megértott a sok ital.”

Kernstok nagyon jól érezte magát Nyergesújfalun, elégedett, harmónikus hónapokat töltött itt. „Egészségem teljében hetenként kétszer úsztam át a nagy Dunát Nyergesújfalunál, hogy ezen erőfeszítés után frissen és üdén, reményekkel telve mehessenek a műterembe.” Itt festette a „Lovasok a víz partján” c. 210x305 cm-es nagy vásznát is.

Mesterünk a magyar művészeti közéletben is fontos szerepet játszott a század elejétől kezdve. 1908-ban, a „Nyugat” megindulásának évében alakult meg a műcsarnoki akadémikus festészet ellenzékeként a MIÉNK (Magyar Impresszionisták És Naturalisták Köre), amelynek Kernstok is egyik alapító tagja volt. Ez az együttes azonban meglehetősen heterogén volt, s így nem lehetett hosszú életű. 1910-ben létrejött a sokkal homogénebb „Nyolcak” művészcsoporth, amelynek jelentőségét helyesen szögezi le Németh Lajos, Nagy Balogh Jánosról frott könyvében: „A Nyolcak mozgalma a forradalom felé rohanó társadalom régi normákkal szakítani akaró értelmiségének volt a terméke; sokban annak az elmondására vállalkozott, amit az irodalomban Ady és a Nyugat nemzedéke képviselt.” Bölöni György „Magyarság — emberiség” c. posthumus könyvének 416. oldalán az olvasható, hogy „Kernstok, Pór Bertalan, Márfy, Berény, Czigány, Orbán, Fémés-Beck Vilmos, a szobrász és Tihanyi megalakították a Nyolcak társaságát.” Bölöni cikkeiben meleg rokonszenvenvvel és szakértelemmel foglalkozott a Nyolcak művészeivel, azonban az általa közölt névsor nem egészen pontos. Fémés-Beck, a korán elhalt tehetséges szobrász nem volt a Nyolcak tagja, a nyolcadik művész Czóbel volt. Bölöni apróbb tévedését az menti, hogy két szobrász — Fémés-Beck és Vedres — mint meghívott vendégek a Nyolcak néhány kiállításán résztvettek. Bölöni apró pontatlanságánál sokkal súlyosabb Székely Zoltán melléfogása, aki Derkovitsról frott tanulmányában (Magyar Nemzeti Galéria közleményei, 1. szám) Kernstokot a „Nyolcak” „névleges” vezérének nevezi. Hogy Székely kit tart a Nyolcak valóságos vezérének, ezt nem mondja meg. Kétségtelen, hogy a csoport vezetői alakja, életkoránál és művészi múltjánál fogva, Kernstok volt.

A Nyolcak — közülük két művész él már csak: Pór és Czóbel — szembefordultak az impresszionizmus oldottságával, a kompozíció primátusát vallották. Lobogójukon a nagy aixi mester, Cézanne neve állott. Nem elégitette már őket ki az impresszionizmus, amely a jelenségeket csupán optikai benyomásokként fogta fel, a világot parák és színes fénycsillámok játékának tekintette. Kernstokék eszményképe is, mint Cé-

zanne-é, a „solide et durable art” volt, a múzeumi rangú festészet. E művészek a hivatalos piktúra képviselői és műtészeti részéről heves támadásokban részesültek. „E harc — írta Bölöni — egybeforrt Ady irodalmi és politikai harcával, és annak függvénye lett.”

Kernstokot a haladó egyetemi ifjúság szervezetéhez, a Galilei-körhöz is szoros kapcsolat fűzte. Itt olvasta fel 1910. jan. 9-én „A kutató művészet” c. előadását, amely azután a Nyugat 1910. jan. 16-i számában nyomtatásban is megjelent. „En a művészet mai forrongását óriási tisztulási folyamatnak tekintem. Tisztulási folyamatnak, amely — mint a láztól — úgy akar megszabadulni... a külsőségektől. Értelmet a festésben, fegyelmezett emberi agymunkát”, — hangoztatja Kernstok. A cikknek gyors visszhangja is támadt, az 1910. febr. 1-i számban a fiatal Lukács György szólott hozzá Kernstok írásához. Kernstoknak még egy alkalommal jelent meg a Nyugatban írása, 1928-ban, Rippl-Rónairól. Viszont rajzait sokszor hozta a Nyugat, — ezek közül az egyik a korán elpusztult Török Gyula íróról, „A porban” és „A zöldköves gyűrű” szerzőjéről készült. Kernstok kiállításairól és művészetéről a Nyugat gyakran írt: Felek Gyéza terjedelmes tanulmányt, Elek Artúr, Bálint Aladár, Farkas Zoltán és Lengyel Géza kisebb kiállítási beszámolókat.

Kernstok az első világháborút megelőző években tagja lett a szabadkőműves páholyoknak. Egyidejűleg falujában is fejtett ki társadalmi tevékenységet, az 1912-ben alakult Nyergesújfalu Iparoskönyv ő volt az első elnöke. Több írása jelent meg Jászi Oszkár nagyjelentőségű és magasszínvonalú folyóiratában, a „Husadik Század”-ban. Itt publikált írásművei közül legérdekesebb 1912-ből „A művészet társadalmi szerepe” és 1913-ból „A futurizmusról”. A futurizmust „individualista szellemi mozgalomnak nevezi, Filippo Marinettit pedig „az olasz imperium fanatikus hirdetőjének.” Az új irányzatot efemer jelenségnek tartotta Kernstok, amely „egy zavaros individuális szimbolizmus benyomását kelti inkább, mint gyarapítását a festészeti lehetőségeknek.”

Adyt és Kernstokot a meleg barátság szálai kapcsolták össze. Párizsi együttléteükről és a pesti Palermo-kávéházbeli találkozásairól Bölöni „Az igazi Ady” c. könyvében találai hiteles adatokat. Párizsban Kernstok Ady hoteljében lakott. Az Andrássy úti Három Hollóban, Ady kedvelt kocsmájában is időnként megjelent Kernstok.

Pór Bertalan jelen sorok írójához írott, 1956. jan. 30-i levelében arról emlékezik meg, hogy az első világháborút megelőző években és a háború elején az Abbázia kávéház művészasztalánál gyakran ült együtt Ady Kernstokkal, valamint a polgári radikalizmus vezető ideológusával, Jászival és a marxista szociológus Szabó Ervinnel. Ady és Kernstok barátságának emlékét őrzi Ady egyik leghatalmasabb magyarságversének, a Sípja régi babonának c. költeménynek ajánlása. Földessy Gyula mutat rá Ady minden titkai c. könyvében, hogy Ady verses regényének (Mangita élni akar) egyik hőse, Ottokár, a festő, aki „mindnyájunk között a leghívőbb, legszebb” — részben Kernstokot mintázza.

Kernstok baráti köre — láttuk már — kivétel nélkül olyan írókból, művészekből került ki, akik az akkori magyar szellemi élet progresszív pólusán helyezkedtek el. Biográfiáját még életében elkészítette Bálint Aladár (1881—1925), a „Népszava” és a „Nyugat” nagyműveltségű képzőművészeti és zenei kritikusa, a finom tollú novellista, Bálint Endre festőművész édesapja. Hogy milyen volt a fiatal Kernstok, ezt Székely Aladár kitűnő fotográfiája árulja el, amely az „Írók és művészek” c. albumban jelent meg, Ady, Babits, Bartók, Ignó, Biró Lajos, Hatvany, Bródy Sándor, Ambrus Zoltán és mások fényképportréinak társaságában.

Az egyik legéletteljesebb Kernstok-jellemzés Kassák Lajosnál olvasható, az „Egy ember élete” 7. kötetében: „Kernstok nagyszerű ember, politikailag a baloldallal tartozik... Szép, érdekes figura. Amint itt áll előttem s egyik kezével a ritkásan gondördődő szakállában babrálni, azt is mondhatnám, egy szelíd, de mégis makacs, elszánt tekintetű apostol képmása áll előttem... Dolgos paraszti tenyere van, jóleső érzés ilyen kezet megszorítani, sok minden alkalommal visszaemlékszik rá az ember”.

Kernstok egyénisége, emberi-művészi arcéle plasztikusan áll elénk Csorba Géza szobrászművész 1959. márc. 26-i soraiból: „Kernstok mindenkor tiszta meggyőződés-

sel szólott, festett és cselekedett. Kernstokot, az embert, a művésztől elválasztani nem lehet. Erejét, bátorságát, nemes voltát külső megjelenése is tükrözte. Oroszlánjellegű ember volt. Derős volt, bölcs, fölényes nyugalma. A beszéd és társalgás művészenek ismertem. Hiányos volna jellemzésem, ha megfelelkeznék arról a lenyűgöző hatásról, amelyet a nőkre gyakorolt... Gyűlölte a porosz szellemet, militarizmust, a német gőgöt, a Drang nach Ostent". Novotny Emil Róbert festőművész, Kernstok hajdani tanítványa is hasonló értelemben ír levelében Kernstokról: „Ady jóbarátja borúlátó volt a németekkel szemben. Az első világháború idején már rettegett a német győzelemtől.”

Kernstok forradalmi demokrata volt, az Ady Endrék fajtájából. A fennálló feudális maradványok maradéktalan elsőprését kívánta; „Az események kint és bent annyira megérették, hogy ennek a hűbérországnak nagyszabású átfarmálása nem késlehet soká” — írta 1913-ban. A polgárságot a széles néptömegekkel való összefogásra buzdítja: „Egy szövetségese van csak a polgárságnak: a többi dolgozó osztályok. Együtt dolgozni a rendi uralom ellen, ha kell: a munkásság forradalmi eszközeivel.”

A harctéri helyzet alakulása és az 1917-es oroszországi világtörténelmi horderejű események a magyar értelmiségiek legjobbjait fokozott aktivitásra serkentették. Erről beszél Bölöni a „Vörös lobogó” c. írásában: „A Világ c. napilap szerkesztőségében kis góccok alakultak az orosz forradalom szimpatizánsaiból... Ide tartozott Kernstok is, aki Nyergesújfaluban festegetett és innen hozta fel hozzánk a híreket arról, hogy az orosz forradalom hatása a falusi szovjetekben hogyan jelentkezik. Ő már októberben falusi szovjetek megalakításán fáradozott”. („Kortárs”, 1959. márciusi szám.)

Az őszirózsás forradalom győzelme után a nagy Nemzeti Tanácsba négy festő került be: Kernstok, Márfy, Berény Róbert, Pór. Az 1953-as Pór Bertalan-kiállítás katalógusában tévesen írja Oelmacher Anna, hogy Kernstok a Károlyi-kormányban kultuszállamtitkár lett. A polgári demokratikus forradalom időszakában az írók és művészek összegyűltek és kérték a Károlyi-kormányt, létesítsen külön művészeti minisztériumot, vagy legalábbis nevezzen ki művészeti államtitkárt. Sem egyik, sem másik nem történt meg, csak annyi, hogy Kernstokot 1919. január 31-én a Berinkei-kormány idején „képzőművészeti kormánybiztossá” nevezték ki. Kétségtelen az, hogy Kernstok az őszirózsás forradalmat és annak kormányát szívvel-lélekkel támogatta. Kassák jegyzi fel önéletrajzi könyvében, hogy 1918 novemberében, a köztársaság kiállításának napján az utcán összetalálkozott Kernstokkal, aki a következőket mondotta: „Ma azért mégis megszületik a népköztársaság! Menjünk, hogy ki ne szorítsanak bennünket!”

1918 őszén Esztergomban is megalakultak a baloldali pártok. Az esztergomi radikális (Jászi) párt elnökéül Kernstokot jelölték. (Komárom és Esztergom megyék múltja és jelene, 1938.) A megyei törvényhatósági bizottság ülésén 1918. december 28-án a fiatal Szovjetoroszországgal rokonszenvező és a szovjetellenes intervenciót elítélő beszédet mondott. (A jegyzőkönyv az esztergomi áll. levéltárban.)

Amikor 1919. március 21-én létrejött a Tanácsköztársaság, a művészeti direktórium Kernstokot megbízta Nyergesújfalun szabadiskola szervezésével és vezetésével. (A gondolat magától Kernstoktól származhatott, Lyka Károly is ilyen értelemben ír „Festészetünk a két világháború között” c. munkájában: „1919-ben Kernstok felajánlotta a hatóságnak, hogy nyergesújfalusi birtokán ingyenes művésztelepet szervez.”) A festőiskolát a plébánia épületében helyezték el. A művésztelep tagjai voltak Derkovits és későbbi felesége, Novotny Emil Róbert, a jelenleg Somogy megyében, Bárdibükkön élő Goszthonyi Mária, Lukácsné Bernáth Ilma, Czumpf Imre és mások. Kernstok tanítványai köréhez tartozott még egy fiatal parasztyerek, Nyergesi-Maul János, a későbbi festő is, aki számos Kernstok-képhez állt modellt.

A szabadiskolát felkereste a Tanácsköztársaság egyik vezetője, Szamuely Tibor népbiztos. Kernstok és Szamuely kapcsolata nem ekkor kezdődött, 1912-ben Kernstok már „érdekes portrét” festett a későbbi forradalmi vezetőről. A festmény lappang, de a róla készült fotó Szamuelyné Szilágyi Jolán grafikusművész tulajdonában megvan. (Szamuely özvegyének levélbeni közlése.)

Kun Béla külügyi népbiztos, a kommunista párt titkára is megfordult 1919-ben Nyergesen, hogy meglátogassa itt nyaraló feleségét és kisleányát, Ágneszt. Kun Béláné 1959. febr. 26-án Moszkvában írott levelének Kernstokra vonatkozó része a következőket tartalmazza: „Kun Béla Kernstokkal elbeszélgetett a magyar művészetnek és művészeknek aktuális kérdéseiről. A beszélgetés konkrét tartalmáról nem írhatok, mert negyven év elteltével nehezen emlékszik az ember vissza. Azt azonban tudom, Kun Béla Kernstokat nagyon becsülte úgyis mint művészt és úgyis mint embert, aki bár nem volt aktív résztvevője a forradalomnak, de mindenesetre nem állott szemben az eseményekkel.”

Kernstok Károly szeretettel foglalkozott művésztelepe egyik tagjával, a fiatal asztalossegéddel, Derkovits Gyulával. Derkovitsné „Mi ketten” c. könyvében részletesen foglalkozik a Nyergesen eltöltött hónapok eseményeivel, Kernstok és Derkovits viszonyával. A fiatal festőnövendék már ekkor is sokat betegeskedett. „Kernstok naponta meglátogatta Gyulát és hosszasan nézegette rajzait. Nagy tehetségnek tartotta őt és vigyázott rá.” (Derkovits özvegyének e sorok írójához küldött leveléből.) Derkovits 1919 nyarán Nyergesen alkotta meg „A nagy fa alatt” vagy másként „Család” c. nagy kompozícióját, amely ma a pécsi modern magyar képtár egyik büszkesége. Kernstok az iskola vezetése mellett festett is, „Zivatar” c. képe a kommün alatt született meg.

Kernstok egykori tanítványai ma is hűségesen őrzik az 1919-es nyergesi kolónia és mesterük emlékét. Novotny E. Róbert levelében arról vall, hogy amikor „ma, 60 éves korában visszaemlékszik Kernstokra, ez nagy örömet okoz számára.” Egy érdekes kis történetet is felemlít Novotny. Az egyik holdas éjjelen, a proletárdiktatúra napjaiban, Kernstok neki és egy másik fiatal festőnek nagy előadást tartott Buddháról, akiről nagy bámulattal beszélt. Kernstok Márfy által is említett széles érdeklődési körére jellemző, hogy a buddhista bölcséletet is ismerte. Úgy látszik, Buddha tanaihoz vonzódtak a mester, mert amikor 1918. dec. 23-án a Nemzeti Tanács mellett működő irodalmi és művészeti szaktanács ülést tartott, felszólalásában ott is elég részletesen hivatkozott az ősi keleti tanítómesterre.

Geszthonyi Mária festőművész és keramikus, aki Kernstok egyik legkedvesebb növendéke volt, ezt írja mesteréről levelében: „Kernstok a legragyogóbb egyéniség volt, akit valaha ismertem. A legmagasabb kultúrával rendelkezett. Mindenben haladó irányú, mélyen szociális gondolkodású, társaságban rendkívül mulattató, szellemes „causeur” volt. Imádatlalt rajongtuk körül mi fiatalok, ideálunk volt. Nemcsak mesterünk, de apostolunk is volt, apostola minden szépnek, fennköltnek, felfelé törő nemese eszmének. Így maradt meg emlékünkből. A nyergesi nyári iskolát is mesterünk rendkívüli lényének atmoszférája tette felejthetelenné.”

1919. aug. 1-én megbukott a kommün. Kernstokat, aki néhány hétig Esztergom vármegye direktóriumának is tagja volt, letartóztatták. A művésztelep ekkor feloszlott. Kernstokot egy ideig az esztergomi börtönben, majd a kőbányai gyűjtőfogházban tartották őrizetben. Hogy néhány hét múlva szabadlábra helyezték, ebben lényeges része volt a jóbarát Márfy Ödön közbenjárásának.

Kernstok ezután — csakúgy mint Moholy-Nagy László, Pór, Tihanyi, Berény, Uitz és más prominens művészeink — emigrációba vonul. Elhatározásának okát félreérthetetlenül megmondja monografusa, Körmendi András, 1936-ban írott könyvében: „A nagy összeomlás után az újjászervezködő Magyarországon egyszerre társtalanul, elhagyatva érzi magát. A gyanakvó, hűvös légkört nem bírja elviselni, önkéntes száműzetésbe megy”. Berlini tartózkodása idején festi meg (két változatban is) „Úrvacsora” c. festményét, amely a német expresszionista festők, elsősorban Emil Nolde hatását mutatja. Körmendi helyesen írta erről a bibliai tárgyú munkáról, hogy a művész „lelkének panaszai legközvetlenebbül ebben a képben buzognak elő.” (Körmendi A.: Kernstok Károly, Ars Hungarica.)

Még vizsgálati fogságban volt a művész, amikor megfosztották őt megyei törvényhatósági bizottsági tagságától. Esztergom megye közgyűlési jegyzőkönyvének idevonatkozó része a következőket tartalmazza: „Kernstok Károly nyergesiújfalu lakos törvényhatósági bizottsági tagról pedig súlyos felháborodással állapítja meg a tör-

vényhatóság, hogy nevezett a kommunizmus melletti nyílt állásfoglalásával, nyilvános népgyűléseken mondott izgató beszédeivel, Kun Béla kommunista rablóvezér családjával való bizalmas, állandó érintkezésével nyíltan a haza- és vallásellenes rémuralom szolgálatába állott. Erdemtelenné vált tehát a törvényhatóság bizalmára."

Egyik haza írott levelében, amelynek címzettje Zádor István grafikusművész, keserűen írja az ellenforradalmi Magyarországról: „Otthon cifra világ van”. „Útlatos gyilkosoknak” nevezi azokat, akik ölnek, de azokat is elítéli, akik „a lélektani Hinterlandot” adják a gyilkosoknak. Kemény szavakkal szól e levelében Zadravecz püspök és Prohászka akkori közéleti szerepléséről.

A 20-as évek derekán tér vissza Magyarországra Kernstok Károly. Élete hátralévő részében meglehetősen visszavonultságban él, egészségi állapota is egyre romlik. Művészi tevékenységében is az elfáradás és a hanyatlás jelei mutatkoznak. 1930 körül visszatér egyfajta idillikus naturalizmushoz, ez munkásságának legjelentéktelenebb szakasza. („Oszi munkálatok”, „Kapáló asszonyok”, stb.) Később ismét kiváló művek kerülnek ki a keze alól, mint a „Virradat”, az „Ádám és Éva” a „Szt. Antal megkísértése”, a drámai erejű „Sirbatétel”, a játékos „Szép Heléna elrablása”.

A 20-as és 30-as években a művészeink humanista és antifasiszta csoportját, s egyben a legkülönbeket, tömörítő KUT (Képzőművészek Új Társasága) tagjai között találjuk Kernstokot. 1934-ben a „Népszava” számára adott nyilatkozatában bírálja a kultuszminisztert a művészi szabadság hiánya miatt, és bejelenti, hogy ilyen körülmények között nem kíván résztvenni a reprezentatív „nemzeti kiállításon”. Tanulmányt ír a „Századunk”-ba, amely a „Huszadik Század” utódja, és más szemlékbe, „tollat ragad és harcol a betolakodott, idegen eszmék ellen (értsd: a fasiszta doktrínák ellen, D. I.) a humanizmus útszélre dobott gondolataiért”. (Körmendi, a baloldali érzelmű festő és művészeti szakíró virágnyelven kellett hogy kifejezze magát.)

Kernstok mindenkor érezte megvetését a Horthy-rezsimmel szemben; azokat az eszméket, amelyeket ifjúkorában és élete delelőjén hirdetett, nem tagadta meg sohasem. Az egyre növekvő fasiszálódás éveiben írta le ezeket a bátor, tiszta és szép sorokat: „Nagyon boldog és büszke vagyok arra is, hogy mintegy húsz év előtt résztvettem belső kényszerek hatása alatt olyan társadalompolitikai mozgalmakban, amelyeknek szükségességét és helyességét az idő igazolta. Hittem és hirdettem a népjogokat, az emberi szabadságot, faji, vallási, nemzetiségi különbség nélkül.” Megalkuvástalan állásfoglalása miatt sosem volt kedves a művész a régi rendszer urainak. 1941-ben kiadott az Athenaeum egy igen szép kiállítású, de az új magyar művészetet a hómanbálinti kultúrpolitika szellemében bemutató műtörténeti könyvet; ebben Kernstokról néhány fanyalgó szónál többet nem lehet találni.

Kernstok Károly munkássága nem egyenletes színvonalú, de java alkotásai a magyar festészet és grafika becses hagyományai közé tartoznak. Joggal írta művésztéről egyik méltatója, hogy Kernstok olyan festő volt, akinél „a forma kérdései mélyeséges emberi kérdésekkel kapcsolódnak..., művészete a valóság világából szövődik és egyedül annak törvényein épül.” Szeretett volna nagy falfelületeket kapni, hogy képességeit megmutathassa a monumentális feladatok terén, — de mostoha kora csak egyetlen falkép megfestését tette lehetővé számára.

Ha Kernstok munkásságát sommázzuk, nemcsak képzőművészeti tevékenységét kell számba vennünk. Gazdag, színes, szuggesztív, nagyszabású egyéniség volt, szellemének kisugárzása megtermékenyítette és felpozícionálta azokat, akik vele érintkezésbe kerültek. Ady barátja volt, a művészeti stílusforradalmak egyik magyar kezdeményezője, aki kivette részét az 1918-as és 19-es forradalmi eseményekből is. Ő indította el útjára a legnagyobb magyar proletárfestőt, Derkovits Gyulát; tanítványai a technikai ismeretekeken kívül emberséget és a nép iránti hűséget is tanultak tőle. „Ti vagytok az én örököseim, az én folytatóim”, — mondotta Sugár Andornak, a szocialista képzőművészecsoporthoz egyik tagjának. E szavakkal Kernstok egész életművét rátestálta a jövőre, az új Magyarországra, amelyért képeivel, cikkeivel, pedagógiai munkásságával, közéleti szereplésével, minden küzdelmeivel ötven esztendőn keresztül dolgozott.

Egy vita tanulságai

Folyóiratunk II. évfolyamának 5. és 6. számában nagy visszhangot kiváltó tanulmányt közöltünk Marsall László és Tellér Gyula tollából „Formai vizsgálatok a modern költészet területén” címmel. Azóta számról számra jelentek meg hozzászólások a Jelenkorban: a III. évfolyam 1. számában Szederkényi Ervin „A modernségről”, a 2. számban Timár György „A modern líra néhány kérdése” és Seres József „Modernizmus és az új tartalom”, a 3. számban Menyhárd Alfréd „Forma és korszerűség”, a 4. számban pedig Péczely László „Modernség, modernizmus — versforma” címmel vett részt a színvonalas vitában. Zárszóként foglaljuk össze a legfőbb megállapításokat és tanulságokat.

Abban minden hozzászóló egyet értett, hogy a vitaindító tanulmány újszerű megállapításaival az eddigieknél elmélyültebben foglalkozott a kérdéssel, s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a modernségről folyó vita elmozduljon korábbi publicisztikai szintjéről. Timár György „igényes és fontos, úttörő érdemű és eredményes vállalkozás”-nak, Menyhárd Alfréd hézagpótló munkának minősíti, amely „alapfogalmakat tisztáz, távlatokat nyit, további kutatásnak szilárd alapot teremt.” Péczely László megállapítja, hogy „Marsall és Tellér sok problémát átfogó, következetes magyarázatra törekvő rendszerezése olyan alapot teremtett a vizsgálódások számára, amelyen a modernizmus számos kérdése tudományos, esztétikai elmélyedéssel és rendszerességgel tisztázható.” A tanulmány íróival erősen polemizáló Seres József fenntartásai ellenére elismeri, hogy „a Marsall—Tellér tanulmány egyoldalúsága, hibái ellenére is hasznos. Az általuk megfogalmazott és tisztázott terminológiák, a kifejtett viszonyítások hozzájárulnak ahhoz, hogy segítségükkel tisztábban láthassunk a modernista formák dzsungelében, s esetleg könnyebben tapinthassunk adott esetben a problémák lényegére.”

Ennek ellenére mégis az az igazság, hogy a tanulmány nem jutatta teljesen nyugvópontra a modernizmussal kapcsolatos vitát, s a Jelenkorban lefolyt polémia után sem állíthatjuk, hogy megszületett a felvetett kérdéskomplexum marxista megoldása. Hogy ezt világosan lássuk, még egyszer rövid pillantást kell vetnünk a vitaindító írás legfontosabb mondanivalóira.

A szerzők sok megfigyelése és megállapítása között kétségtelenül a szféra-kioltásra, illetve szféra-lazításra és sűrítésre vonatkozó meglátásuk a legjelentősebb, legtöbb újat mondó. Szerintük ugyanis a versbeli szónak öt alkotó eleme van: az akusztikai, a logikai, a képi, a hangulati-affektív és a grammatikai. Ezeket a szóelemeket szótartományoknak nevezik. A költeményben az egymás után következő szavak tartományai egymáshoz kapcsolódnak. Az egyes szótartományok ilyen kapcsolatait, melyek a költemény egy-egy részén vagy az egész költeményen láncszerűen végighúzódnak, szféráknak nevezik. Szféra tehát annyi van, ahány szótartomány. Azokat a nagyobb logikai, grammatikai, akusztikai, képi, stb. egységeket, melyek a kifejezést, közlést hordozzák az egyes szférákban, periódusoknak nevezik. A periódusok nagyjából a nyelvi közlés egységét, a mondatot követik. A hagyományos költészetben a tartalom legtöbbször a logikai és a grammatikai periódusokban ölt testet, s a grammatikai periódusok az esetek többségében egybeesnek a logikai periódusokkal. A költői nyelv ereje és kiváltságos helyzete azonban a közbeszéddel szemben az, hogy a grammatikai, logikai közlés mellett (a közbeszédben elsősorban ezek a periódusok tartalmasak)

fokozottabb szerepet kap a képi, az akusztikai és a hangulati közlés. Ezzel a versben a prózára átfordítható logikai tartalom mögött, alsó szólamként, egy logikai úton kifejezhetetlen „vers mögötti terület” tárul fel. A modern költészet egyik legjellemzőbb sajátosságát éppen abban látják, hogy „a vers mögötti terület” érzékeltetésére, a nem logikai szféra tartalmassá tételére, kiemelésére az illető szféra szempontjából értelmetlen szókapcsolatokat teremtenek (ez a „kioltás”), s így a tartalmasság más szférába áramlik („sűrítés”). „Ha az egyes szótartományokból felépülő szférákat úgy képzeljük el, mint a közlés egymás mellé behelyezkedő csatronáit, könnyen megérthetjük a kioltás lényegét — írják. — Ha például a képi szférát akarja a költő a közlés szempontjából fokozott fontosságra emelni, azaz tartalmassá tenni, a logikai szférában értelmetlen szókapcsolatokat teremti, lehetetlenné teszi, hogy a szavak által jelölt fogalmakból egységes, összefüggő gondolatsor, közlés alakuljon ki. Ezzel eltereli figyelmünket a logikai szféráról, hiszen ebben a szférában nem történt közlés. Visszatérve az előbb vázolt modellhez, olyasmi történik, mintha a közlés „logikai csatornáját” szétdarabolnák, vagy eldugaszolnák. Ez azonban a folyamatnak csak egyik oldala. Ezzel a szét-darabolással, eldugaszolással párhuzamosan a képi, hangulati, vagy egyéb szférákban, azaz a többi csatornában következetes, összefüggő képi, hangulati, stb. közlés folyik.”

Megfigyelésüket a szerzők igen gazdag tényanyaggal, sok példa elemzésével bizonyítják.

A vita eredményeként megállapíthatjuk, hogy a szférakioltásról és lazításról szóló elmélettel valóban a modern költészet alapvető sajátosságára világítottak rá. Tanulmányuknak idevágó anyagát egyik hozzászóló sem cáfolta meg, csupán kisebb korrekciókat javasoltak. (Péczely László például versek elemzése alapján arra világított rá, hogy nyomatékosabban kellett volna megállapítani: a sűrítésnek nem szükséges feltétele a kioltás, azaz más szférák tartalmát hordozó funkciójának elmosása.) A szerzők tehát általában olyan kulcsot adtak az irodalomtudomány kezébe, amellyel nem egy megmagyarázhatatlannak látszó jelenség magyarázatáig juthatunk el; a kuszának látszó folyamatban rendszert fedeznek fel, s ezzel alighanem időt állót alkottak a felvetett problémában, főképpen akkor, ha az elméletnek alább említésre kerülő fogyatékségei is kiküszöbölődnek. A vitaindító tanulmányt legélesebben bíráló Seres József is elismeri, „hogy a szerzők kutató munkájuk során így is érdekes eredményt tudnak felmutatni. Meglepő világossággal jutnak el nyelvtani, pszichológiai, logikai, esztétikai fogalmak felhasználásával az alaptételekig, a kategóriákig, s ezekkel a kategóriákkal (akusztikai, logikai, képi, hangulat és grammatikai tartomány, illetve szféra) valóban hozzáférhetővé válnak az egyébként üres szóhalmazoknak tűnő „modern” költemények is”. Zárójelben hozzáfűzi azonban: „Persze, nem tartalmilag válnak hozzáférhetőkké, hanem inkább csak formailag. Tudjuk, hogyan jöhettek létre s formailag hova is kell sorolnunk.”

Ezzel kapcsolatban kell szólnunk a tanulmány egyik legfőbb hiányosságáról; arról, hogy a vázolt „rendszer” csupán a tény megállapítására szorítkozik, de semmiféle elfogadható útbaigazítást nem ad a jelenségek értékeléséhez, a fejlődés perspektívájához. A szerzők nem foglalkoznak állást abban, milyen jellegű szférakioltások szolgálnak a dialektikus — tehát ugyancsak modern — lírát, s melyek az irracionalista modernizmust. (Timár György) Eredményeik tehát a jelenségek leíró jellegű rendszerbefoglalására, helyesebben ilyen rendszer alapvető vonásainak felvázolására korlátozódnak, marxista állásfoglalás nélkül. Sőt, egyenesen kijelentik, hogy az általuk megfigyelt és elemzett formai eszközök „egyaránt alkalmasak haladó és reakciós tartalmak kifejezésére.”

Nem véletlen, hogy erre az eredményre jutottak: ennek egyaránt vannak szemléleti és módszertani okai.

A szerzők alapvető szemléleti félresiklására Szederkényi Ervin világított rá hozzászólásában, s ezt elsősorban abban látja, hogy nézetük szerint „A „modernséget” a XX. század emberének új, régebbi korokkal nem közös élményvilága jelenti.” Tehát az ő értelmezésükben ez az új élményvilág a tartalom, amely a modern formakincset is kialakította. Szederkényi Ervin ezzel szemben helyesen állapítja meg, hogy

„A tartalom tematika és állásfoglalás szétválaszthatatlan egysége, a modern tartalom tehát korszerű téma és korszerű világnézet dialektikus egysége. A tanulmány fenti tartalommeghatározása, az élményvilág a tartalomnak a tematikai oldalát domborítja ki, s elhanyagolja az állásfoglalás oldalát. Az élményvilág csak mint valóság-tartalom szerepel, hiányzik belőle az alkotó rész, a világnézet, mely ranyomja bélyegét a formára is, mert mint az alkotó módszer egyik lényeges tényezője, részt vesz a valóság-anyag kiválogatásában, az elhagyásban, a komponálásban.”

Az élménynek az alkotó munka legdöntőbb, szinte egyetlen meghatározójaként történő értelmezésében nem nehéz felfedeznünk a polgári irodalomszemlélet egyik jellegzetes sajátosságát. Szerintünk a költőnek nem „nagy”, „különleges” élményekre van elsősorban szüksége, hanem tisztult szemléletre, meggyőződésre, állásfoglalásra; ettől kap lángot a belső hév, magával sodró dinamikát a költemény. Nem lehet vitás, hogy a „modern” formák sem csupán élmények tükröződései, hanem a költők világnézete szerint alakulnak, s másképpen „modern” egy szocialista szemléletű költő alkotása, másképpen a polgári költőké, pedig egyaránt a XX. század közös élményvilágában élnek. Mintha erről a vitatott tanulmány szerzői megfeledkeztek volna. Az „élmény és költészet” Dilthey-szerű értelmezése — ennek következtében a műalkotás tartalmában az állásfoglalás figyelmen kívül hagyása — eredményezte végül is azt a következtetésüket, hogy az általuk felismert és elemzett formai eszközök egyaránt alkalmasak haladó és reakciós tartalmak kifejezésére.

A tanulmány hiányosságainak módszerbeli oka is van. A szerzők ugyanis bevezetőjükben helyesen állapítják meg: „A „modernség” nézetünk szerint tartalmi kategória, s a formában csak a tartalom formateremtő ereje által jelentkezik”, — a továbbiakban azonban ez az elv „nem válik munkájuk módszertani alapjává” (Timár), „a modernségnek a tartalomtól elszakított formai értelmezése” következik (Szederkényi) s „a tartalomtól úgyszólván teljesen függetlenítették a formát vizsgálódásaikban” (Seres). Ennek részleteit a hozzászólók bőszesen megvilágították. A tartalom és a forma szétválasztása csak részben történt azért, mert a szerzők legfőbb törekvése éppen a modern költői eszközök rendszerezése volt; a tartalom és a forma antimarxista szétválasztását az elemzésben az előbb vázolt szemléleti hiba: a világnézet elhanyagolása az alkotó munka értelmezésében tette elsősorban lehetővé.

Van a tanulmánynak egy másik módszerbeli hiányossága is: az, hogy a szerzők a jelenségeket nem dialektikusan, nem fejlődésükben vizsgálták. Timár György és Seres József hozzászólásaikban némileg pótolták ezt a hiányosságot, s ezzel helyreigazítottak néhány tévedést. A modernizmust genealógiai szempontból vizsgálták, s az értékelés szempontjából így helyesebb eredményre jutottak, mint Marsall László és Tellér Gyula. El kell fogadnunk azt a közös, de egymástól függetlenül kialakított álláspontjukat, hogy a „modernista” irányzatok és formák időhöz kötötten tartalmazhatnak haladó tendenciákat, hiszen a szembenállást, a lázadást fejezték ki egy elavult társadalom esztétikai törvényei, ideológiája, egész berendezkedése ellen; egy új társadalmat építő világban azonban az új tartalomnak megfelelő új, „modern” forma nem jelenhet meg más testre szabott ruhában. Hogy mit használhatunk mégis a „modernista” formai eszközökből anélkül, hogy lemondanánk a szocialista realizmus igényéről, ez még sok elmélyülő vizsgálódást igényel. A versforma kérdésében hasonló eredményre jutott Péczely László is.

Marsall és Tellér helytelen következtetéseinek forrása mindezekon kívül egy fogalmi zavar is volt. Király István hívta fel a figyelmet „A modernizmusról” írt cikkében (Kortárs, 1958 december), hogy különbséget kell tennünk költői eszközök és forma között. „Hiszen a forma mindig az eszközöknek meghatározott, bizonyos kérdések, gondolatok, hangulatok felidézésére szolgáló, s ennek megfelelően hangúlyozott rendszere.” Szederkényi Ervin hívta fel a figyelmet arra, hogy a szerzők ezt a megkülönböztetést nem teszik meg, s így általában a formai eszközökre vonatkozóan állapítják meg azt, ami csak a költői eszközökre érvényes; azt tudniillik, hogy egyaránt hordozhatnak reakciós és haladó tartalmakat. Ezért helytelen, hogy a tanulmányban egymás mellé kerül Artaud és Majakovszkij, József Attila és Weöres Sándor. „Artaudnál és Majakovszkijnál nem ugyanazon formai eszközök hordoznak ellentétes tartalmakat, hanem ellentétes tartalmuknak megfelelően alkotnak ugyanazokból a költői

eszközökből adekvát formát. Majakovszkij tartalmának megfelelő modern költeményt, Artaud pedig ugyancsak tartalmának megfelelő modernista költeményt. A közös költői eszközök a költeményen belül ellentétes formát építő eszközökké válnak — írja Szederkényi Ervin.

Mindebből leszűrhetjük végső következtetéseinket a vita tanulságairól; alapvető problémáiról és a további feladatokról:

Marsall László és Tellér Gyula rendkívül hasznos tanulmánya érdekes megfigyeléseivel és újszerű rendszerezésével jó alapot teremtett további vizsgálódások számára. A szféra-kioltással és sűrítéssel kapcsolatos teóriájuk maradandó alapelveket tartalmaz a jelenségek megértéséhez. Az értékeléshez azonban nem kapunk szilárd fogódzót, a szerzők szemlélete és módszere nem eléggé marxista. A vitában résztvevők felfedték a tanulmány alapvető fogyatékoságait és megkísérelték a hiányok pótlását; ez azonban még sok további munkát igényel.¹

Tovább kell folytatni a terminológia tisztázását. (Mit jelent a „modern” és a „modernség” idézőjelben és idézőjel nélkül, mi a költői eszközök és a forma viszonya stb.) Az eddiginél elmélyültebben kell a jelenségek genealógiáját tisztáznunk: mikor, milyen körülmények között, milyen mértékben jelentkeztek az új formai sajátosságok, hogyan változtak az idők folyamán a tartalom változásának megfelelően. Mindezek alapján: mi használható belőlük az új, realista lírában, és mi az, ami kétségtelenül az irracionalizmus eszköze. Ehhez feltétlenül szükség lenne a művészeti irányok beható elemzésére is. Módszertani szempontból tisztázni kellene, hogyan érvényesítsük a műelemzésekben és a tanulmányokban gyakorlatilag is helyesen a tartalom és a forma dialektikus egységének elvét. Csak így szűnik meg majd végképp a „modernség — modernizmus” bonyolult kérdésének publicisztikai szintű vitája.

A JELENKOR SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

¹ Rövid összefoglalásunk nem térhetett ki a vitában felvetett sok részletkérdésre. A hozzászólásokkal általában egyet érthetünk, csupán Menyhárd Alfréd „Forma és korszerűség” című cikkével (Jelenkor III. évf. 3. sz.) van vitázni valónk. Elfogadhatatlannak tartjuk például érvelését, amely szerint a vers: zene, a zenétől pedig nem követelhetünk értelmet. Következtetésének már az előtagját sem fogadhatjuk el: a vers és a zene között nem tehetünk egyszerűen egyenlőségi jelet; azzal pedig még kevésbé érthetünk egyet, amit ebből következtet, ti. hogy ne keressünk tehát a versben „értelmet”. A vers a szó művészete, a szóval pedig közvetlenül fejezzük ki tudattartalmunkat, ettől a kifejezési módtól tehát joggal várunk „értelmet”, logikát; ennek természetesen egyáltalában nem mond ellent az, hogy a versnek akusztikai szférája is van, s ez a költeményekben jobban érvényesül és jelentősebb funkciót kaphat, mint a köznapi beszédben. — Megalapozatlannak látjuk Menyhárd Alfrédnek azt a megállapítását is, hogy az interpunkciókat „elsősorban a logikai szótartományban mozgó prózára alkották meg. Nem a versre, amely már korábban élt.” Hogyan? A „vers” korábban élt, mint a „próza”? Az utóbbira „alkották meg” azután az interpunkciókat? Ezt semmi sem bizonyítja, így nincs kellő alap a szerző következő következtetésének elfogadtására sem: „Így van az, hogy a versre csaknem alkalmazhatatlanok (ti. az interpunkciók), s új jeleket kellene kieszelné.” — Nem fogdhatjuk el Menyhárd Alfréd végső meghatározását sem: „Korszerű az a költő, aki koráról szól korához.” Vajon nem az-e a korszerűség elsődleges kritériuma, hogy mi a költő mondanivalója, művének tendenciája? Korszerű-e pl. az a költő, aki maradi mondanivalót sugalmaz? És vajon feltétlenül saját koráról kell-e a „korszerű” költőnek írnia? Korszerűtlenné válik-e azáltal, ha egyébként helyes, az új felé mutató mondanivalóját történetesen nem egy saját koráról szóló műben mondja el? A korszerűség meghatározói sokkal inkább az új, előremutató szemlélet és az ebből fakadó, ezzel dialektikus egységben kibontakozó új forma. Menyhárd Alfréd a vitaindító cikk helyeslése ürügyén olyan következtetések leszűrésére inspirálhatta az olvasót, amelyekre Marsall László és Tellér Gyula nem adott alapot.

SZÉLJEGYZET

GONDOLATOK AZ „ÚJ BARÁZDÁT SZÁNT AZ EKE” MÁSODIK RÉSZÉNEK OLVASÁSAKOR

„Sok bátor ember élt Agamemnon előtt is, mégis úgy borul rájuk a hosszú éjszaka, hogy nem könnyeznek értük és nem ismerik őket, mert nem énekelt róluk felkent költő” — idézi a horatiusi mondást Veres Péter Solohovról írott tanulmányában, s mindvégig úgy méltatja a solohovi életművet, mint iskolapéldáját annak, hogyan lehet a társadalmi témából, politikai eseményekből a „felkent költő” kezén igazi irodalom, igazi költészet.

A két világháború közötti idő irodalmi harcaira és a Csendes Don megjelenésére visszaemlékezve Veres Péter így ír: „— Hogyan győzhet és milyen emberekkel győzhet egy mai forradalom, a szocialista forradalom? — ez volt a mi nagy kérdésünk, és erre adott választ a Csendes Don.”

Ezek a gondolatok foglalkoztatnak most az Új barázdát szánt az eke (eredeti címén: Feltört ugar) második részének olvasása után is.* Ennek a regénynek számkra levonható jelentőségét és tanulságait is ebben a két gondolatban tudnám összegezni. Eszmei szempontból: a világméretűvé kiterjedt osztályharc, az új világ építésének dolgos és harcos hétköznapijaiban alakuló új ember nagyon emberi, csodálatosan gazdag és mélyen igaz képét tárja elénk. Művészi szempontból: a dogmatizmus és sematizmus harcaiból győzelmesen kibontakozó és továbbfejlődő szocialista realizmus alapvető tételeinek, módszerének igazolását tartalmazza.

A regény első kötete 1932-ben jelent meg a Novij Mir (Új Világ) c. folyóiratban, s a szovjet irodalom klasszikus alkotásává, a „nagy fordulat” idejének ma is élő dokumentumává vált.

A könyv világhírnevet vívott ki magának. Szerte a világon sok-sok ember Solohov könyvének segítségével értette és érti meg a mi hétköznapijaink gazdasági és társadalmi átalakulásainak lényegét, ismeri meg az új életért folyó harc sok nehézségét és egyszerű távlatait.

Az első kötet utolsó lapjain úgy búcsúzunk el a regény hőseitől, hogy a gremjácsceji kolhoz megtette már az első lépéseket előre még egészen be nem látható útján, az ellenség pedig újra akcióra készül, az események fordulóponthoz érkeztek. „A régi újrakezdődött” — amint Jákov Lukics kifejezi; a régi és új harca következő, sorsdöntő szakaszába lépett. Az események végső kifejlődése azonban még ismeretlen előttünk.

Hosszú idő után az író újra hozzáfogott a régen megkezdett témához. 1954-től kezdtek megjelenni a szovjet napilapokban és folyóiratokban a regény második részének fejezetei. És íme újra megcsap bennünket a doni síkság levegője, érezzük a sztyepp illatait, halljuk az ismerős beszédet, ismét belépünk Solohov hőseinek világába. Az író tehetségével, hatalmas erejével, nagy mesterségbeli tudással, mély életismerettel tárja fel előttünk hőseinek további sorsát.

Tapasztalatokkal gazdagodva, sok küzdelemben edződve érnek meg, lesznek igazi vezetői a kolhozoknak Razmjotnov és Majdanyikov. Új jellemvonásokkal gazdagodik Davidov és Nágulnov egyénisége. Mélyebben, emberibb közelségben ismerjük meg őket munkájuk mellett egyéni életük sok kisebb-nagyobb buktatóján és győzelmében.

* Megjelent orosz nyelven folytatásokban a Roman-gazéta 1960. 5. és 6. számában. (Szépirodalmi Könyvkiadó, Moszkva.)

Uj alakok is megjelennek: a csodálatosan üde kis Varja Harjamova kolhozista lány, az olvasóban egy csapásra tiszteletet és szeretetet ébresztő Nyeszterenkö járási párttitkár és sokan mások.

Mindjobban lelepleződik a sarokbaszorított ellenség vadállati lénye, mindjobban kiéleződik a drámai feszültség. Fellép az egymással szembenálló erők küzdelmét eldöntő megoldás szükségszerűsége.

A kemény, elkeseredett összecsapás áldozatokat követel. És megrendülten válunk meg azoktól, akik oly közel kerültek hozzánk. Az író pedig csak ennyit mond: „És búcsúdalt zengtek a doni fülemülék az én Davidovomnak és Nágulnovomnak; utánuk susogott a megérett búza, utánuk sutlogott köveivel a névtelen patak, a Gremjácsij-vízmosás felső folyásán eredő... Ennyi az egész!” De hősök ők, harcban estek el, s az olvasó érzi, hogy az ügy, melynek eljegyezték magukat, igaz ügy, győzni fog.

Ennek az ügynek válik agitátorává Solohov ezzel a művével is. És bizvást mondhatjuk, hogy nemcsak bátor és igaz, de jó, eredményes agitátorává. Mert hiszen szólaní kellene még itt a regény csodálatosan gazdag, zengő nyelvről, egyszerű és közvetlen hangjáról, melyen a természet és a mindennapi élet, az emberi szív legapróbb rezdülései elevenednek meg, lesznek nagyjelentőségűek, kerülnek közel hozzánk. Oldalakat lehetne írni költőien finom és kifejező művészi eszközjeiről. De ezt majd a magyar fordítás megjelenése után.

Ha megjelenik a könyv, bizonyosan sokan forgatják majd: munkások, parasztok, értelmiségiek, művészek. Irunk majd róla kritikát, s mindegyikünk tanul majd belőle: ki ezt, ki azt. Egy dologban bizonyára egyet értünk majd. Abban, hogy Solohov ebben a művében megvalósította azt a feladatot, amit Veres Péter így fogalmazott meg: „Annyi az egész, hogy az író ott kezdődik, ha mindent a világon, de csakugyan mindent, nemcsak a szerelmet, a fülemüle énekét, a csermelyke csobogását, hanem a harcot, a vitát s még az értekezletet is írószemmel, írólélekkel látja, érzi és éli. A politikus, a pap, a szónok, az újságíró, mind a maga útján-módján szóljon a közélet dolgairól. De ha az író is ezt csinálná, mi szükség volna rá? Az ő feladata azonban az előbb idézett horátiusi ige: újraszültni, költészetté, és ez úton magasabb rendű, mert téren és időn át érvényes és mindigható szellemi-kelki valósággá keli emelnie a történelem nagy eseményeit.”

Nagy László

NÉHÁNY SZÓ „EGY TÖRTÉNELMI REGÉNYRŐL” C. KRITIKÁRÓL

Örömmel olvastam végig Jankovich Ferenc törökhódoltságkori regénytrilógiájának most megjelent befejező kötetét, a *Hidégetést*. Ugyanígy a *Magyar Nemzetben* Ruffy Péter kritikáját is — az ő szavaival élve — erről az „okos és szép könyvről”, melyet a mindig velősen és találóan jellemző riporter Móricz Erdélyéhez és Gárdonyi Egri csillagok c. könyvéhez mér. Bátran teheti, illetve bár tenné is a tapasztalatok szerint szűkmarkú irodalmi kritikánk is. Igen érdekes és hasznos tanulmány lenne ez, elsősorban pedig az Erdéllyel összevetve Jankovich művét. Pontosabban egy kitűnő költő és egy nagy író nyelvezetét két olyan méretű alkotásban, melyeknek hőse: — igaz van Ruffynak — „voltaképpen nem egyetlen ember, hanem egyetlen kor”. És itt vetődik fel a kérdés, amelyről néhány szavam lenne, az ti., hogy „milyen nyelven szép elmúlt korokról illendően beszélni.”

Ruffy Péter azt írja, hogy Jankovich történelmi regényének nyelve, akárcsak Móriczé, archaizált. Hogy az alföldi magyar nyelvjárást író Móricz Erdély trilógiájának nyelve archaizált-e, biztosan nem tudom, döntsék el azt a nyelvészek, de én, aki a dunántúli nyelvjárást tanultam és abban is élek, bizony mondom: a *Hidégetés* nyelve nem archaizált. Jankovich regényének nyelve a ma is élő dunántúli népnyelv. Sohasem „lopja bele” mondataiba, hanem folyamatosan és helyénvalóan használja a sárréti, somogyi, bakonyvidéki és Zalában használatos szavainkat, mégpedig úgy, hogy azok irodalmi stílusunk megszokott szókincsét, hangulatát és ízt gazdagítják. Igazi költő kötelessége és szép feladata ez. Néprajzi gyűjtéseim alkalmával a pász-

torok és öreg parasztok között szőlőkben, mezőkön bizony ezt a nyelvet hallok és jegyzem én. A *Hidégetés* hőse pedig maga a dunántúli nép, és ezért érzem én helyénvalónak és nem „csinálnak”, „zátonynak” még akkor sem a „Kesztelt”, „zsöllért”, „hidlást”, „petrezsirmot”, „sörtvélest”, „pókát” vagy az „innénd”, „föllýül” szavakat, amikor azok okkal-móddal föl-fölvillannak az író és nem hőseinek mondataiban. Azt hiszem, a regény légköri varázsát és valóságízét is megtörné, ha párbeszédei közé, remek leírásaiban és „saját gondolatainak” tolmácsolásában is nem ezt a népi nyelvet használna, hanem egy mai regény-hangot illesztene. Úgy vélem, az egész mű áramát egyre-másra meg-megszakítaná, ha így cselekedne. De a költő Jankovich Ferenc nem zökken ki a stílusból, hanem benne marad ebben az élő nyelvben, és éppen ezért érzem a *Hidégetés* hangulatát, nyelvét természetesnek és egységesnek.

Takáts Gyula

IRODALMUNK TORZÍTÓ TÜKÖRBEN

Az a panasz, hogy irodalmunkat nem ismerik és nem értékelik kellőképpen külföldön, olyan régi, hogy már szinte rösteljük hangoztatni, nehogy a két háború közötti ünnepi szónokokra hasonlítsunk, akik örökké a „turáni átkot”, „az évezredek magyar sors vérzivatarait” és „Nyugat védőbástyáját” emlegették. De aztán kezünkbe kerül egy Nyugaton megjelent lexikon, kézikönyv, elolvassuk benne a magyar irodalomról szóló részt, és — nem mi tehetünk róla — újból van okunk nekikeseredni. Ilyenkor mélységesen kételkedünk abban, hogy a huszadik század technikai fejlettsége, a rádió, a sajtó és a közlekedés csodái valóban megszüntették a távolságot népek és lelkek közt.

A jőnevű párizsi Gallimard kiadó Pléiade enciklopédiájának világirodalomtörténeti kézikönyve nem egészen új kiadvány, de a három kötet hatezer oldalából ránk jutó, lelketlenül megírt huszonöt oldalról nem lehet hallgatni, mert sűrítve tartalmazza mindazt, ami miatt évtizedek óta bosszankodunk és keseregünk.

A régebbi irodalmunkról szóló rész megírása és értékelési módszere régi, rossz középiskolai tankönyveinkre emlékeztet. Csak ront a helyzeten az, hogy a cikk szerzője — nyilván jobb híján — olyan magyar szerzőktől származó, idegennyelvű forrásmunkákra támaszkodott, amelyek ugyancsak régi, rossz szokás szerint, kalaplevévé, alázattal számoltak be irodalmunkról a külföld előtt, úgy igyekezvén érdeklődést kelteni iránta, mintha nem volna egyéb idegen hatások keverékénél, abból a túl óvatos elgondolásból kiindulva, hogy a külföldi nálunk is azt keresi, amit otthonról már ismer. (A felsorolt forrásmunkák közül a legelevenebbnek, Szerb Antal magyar irodalomtörténetének vajmi kevés nyomát és hatását észleljük.)

A huszonöt oldalból elsősorban az az öt érdekel minket, amelyen újabb irodalmunkkal, azaz az első háborútól 1956-ig számítható korszakkal foglalkozik a szerző, mégpedig bámulatbaejtő tájékoztatlansággal. Epp ez okból jobb, ha nevét el sem áruljuk.

Különben mégis eláruljuk — miért legyünk méltányosabbak, mint ő? — Pierre Barkan a neve. Ő írta a teljes magyar részt (a finn irodalom áttekintésén kívül), és újabb irodalmunkkal kapcsolatban mindössze a következőket mulasztotta el:

Kis népek vagyunk, nem várjuk el, hogy egy francia irodalomtörténész eredetiben olvassa el, ami irodalmunkból erre érdemes. De elvárhatjuk, hogy kezébe vessz egy lexikont és megállapítja, hogy a tárgyalt írók mikor születtek, élnek-e még vagy meghaltak. Ha Pierre Barkan erre nem sajnálja a fáradságot, a felszabadulás utáni korszakba sorolt íróink legtöbbjéről nem állítaná sommásn, hogy fiatalok. Cseres Tibortól Veres Péterig, Szabó Pálig, sőt Füst Milánig — mindenki fiatal. Karinthy Frigyes szerinte még él, s Nagy Lajos meghalt ugyan, de nagyon fiatalon. (71 évet ért meg.)

Amikor Roger Martin du Gardnak egy magyar kiadóhoz írt levelén mint közéletbi címzést azt olvastam, hogy „à Monsieur Regénykötet” — azaz „Regénykötet úrnak” — még csak mulattam, elvégre egy francia alkotóművész nem köteles ismerni

minden nyelvet, amelyre műveit lefordítják. Annál kevésbé mulatságos látvány egy irodalomtörténész, aki a magyar irodalom szakértőjeként jelentkezik, hacsak egy enciklopédia-címszó erejéig is, de elmulasztja megtudakolni „valahonnan”: egy-egy írónak melyik a családi és melyik az utóneve. Ha például Barkan érdemesnek tartja a két háború közti legkiemelkedőbb drámaírók közt megemlíteni Bus Feketét, nyomozza ki, hogy nem Bus a családi neve és Fekete a keresztnéve (vagy fordítva), hanem ráadásul még László is: nyomozza ki Hatványi (azaz Hatvany Lajos) utónevét, s érdeklődje meg, mit jelent Tersánszky Józsi Jenő nevében a Józsi és ne fordítsa Josephnek...

Kis nép vagyunk, de az a véleményünk, hogy a magyar irodalom specialistájának nem szabad az írókat olyan skatulyába szorítania, ahová lényüknek csak egyik oldalával férnek bele. Móriczról említse meg, hogy drámákat is írt (ha már Sík Sándort is jelentős drámaíróként tartja számon); Németh Lászlóról ne tagadja, hogy egyéb is, mint esszéíró (kivált ha egyetlen műve, amelyet említ, a Gyász: éppen regény); Krúdyból és Thurzó Gáborból ne csináljon történelmi regényíró, s az utóbbinak ne varrja nyakába Márai egyik regényét.

Es egyáltalán: a művek idézésével is baj van. Barkannak a legritkábban sikerül eltalálnia, egy-egy írónak melyik művét kell említeni. Tamási Áron *Ábeljéről* nem tud, Tersánszkyval kapcsolatban sosem hallotta, hogy a fogalomná vált Kakuk Marci alakját ő teremtette meg, csupán a *III. Bandika a vészben*-ről értesül az olvasó. A hibaforrások kiküszöbölése a legjobban Móricznál sikerült: egyetlen művét nem említi. Szinte jobb is, mert ahol műfaji besorolást is megkockáztat, ott többnyire melléfog. Így Kosztolányi *Nérorját* társadalmi regénynek nevezi, (noha már a regény címe is az ellenkezőjét árulja el), Illyés Gyula *Fáklyalángjáról* pedig megtudjuk, hogy verses dráma.

Mit várhatunk ezek után, mit ír Barkan irodalmunk világnézeti tagolódásáról, milyen képet ad belső arányairól, érzékelteti-e kapcsolatát a magyarság életével, sorával, történelmi állásfoglalásaival? Aki azt hiszi, hogy most ereszthetjük szabad-jára igazán kritikus mérgünket, az csalódik. Mert etekintetben nem hogy téves és hamis képet adna Barkan, hanem egyszerűen — nem ad képet. Az adatok — a fentiek alapján sejtethető, milyen hiteles adatok — halmazából csupán két szempont, két vezető gondolat-féle dereng elő.

Az egyik a katolikus irodalom és költészet jelentőségének túlbecsülése. Prohászka Ottokár egymaga több sort kap, mint a kommunista írók idősebb nemzedéke összesen, Mécs László ugyanannyit, mint József Attila. Ez, legyen bárkinek bármilyen a világnézete, irodalomtörténeti torzítás.) Még azt sem mondhatjuk, hogy itt Barkan tájékozottságának egyoldalúságáról van szó, hiszen még a vele világnézetében rokon Rónay Györgyről is téves ismeretei vannak: azt állítja róla, hogy *legfiatalabb* képviselője „a mai Magyarország irodalmi katolicizmusának”). Ugyanakkor a népi irodalomról szó sem esik a két háború közti korszakkal kapcsolatban.

A másik aránytalanság: a második háború utáni emigráns irodalom előkelő besorolása. Közvetlenül az előzményekhez csatlakozik, mintegy irodalmunk szerves folytatásaként, míg „A Magyar Népköztársaság irodalma” különálló fejezet. Barkan cikkének egészét tekintve, azt gondoljuk, ennek oka nemcsak politikai beállítottsága, hanem kényelmessége is: az emigránsokról könnyebb volt adatokat szereznie, ezek mintegy kéznél voltak, megszerzésük céljából nem kellett annyi folyóiratot átböngészni, levelezni, könyveket hozatni vagy esetleg elfáradni a párizsi Magyar Intézetbe, — ami elképzelésünk szerint egy irodalomtörténész teendője lett volna.

Jellemzésül legjobb lett volna legalább az újabb irodalmunkról szóló öt oldalt teljes egészében lefordítani, de talán ez a néhány adat is elegendő, nemcsak a bosszankodáshoz, hanem bizonyos fölényérzethez is, annak büszke felismeréséhez: mi ilyesmit nem csinálunk.

Sajnos, még valamit nem csinálunk: magyar irodalomtörténetet idegen nyelven. Ez volna az egyetlen mód annak kikerülésére, hogy további kézikönyvekben, lexikonokban, előszókbán és összefoglalásokban is diadalmaskodjék Pierre Barkan szellemi öröksége.

BILLOG ÉS KÖNYVKIADÁS

Senki nem csodálkozik manapság azon, hogy tiszteletreméltó eleink, az egykor volt idők kódex-írói és másolói nem biggyesztettek árajánlatot fáradoalmas munkájuk gyümölcsének végére. Egyikük sem rötta oda az utolsó pergament-lapra, hogy — mondjuk — „fizettesenek pedigen ezen igénytelen munkátskáért három rhénusi dupla aranyak.” Nyilvánvalóan meg akarták óvni a korabeli gyűjtőket a feketézés vádjától, hiszen tudvalevő, hogy egyik-másik bibliofil főúr nem átalit olykor egy-egy falujáról is lemondani, cserébe valamelyik értékesebb könyvért. De nem támadt hasonló gondolata néhai való jó Gutenberg mesternek, Hess András uramnak és a könyvnyomtatás hajnala többi kiválóságának sem. Érthető. A könyv szerelmesei, avatott kezű művészei voltak, akik nemcsak a tartalmat becsülték meg, hanem a könyv küllemét is.

Tisztelet-becsület adassék napjaink könyvkiadóinak, de ezen az egy téren a leg-határozottabban nem követik a haladó hagyományokat. Szigorúan ragaszkodnak ahhoz, hogy az utókor már a könyvek kézbevételeének pillanatában bizonytságot szerezhesen arról, hány kemény forintot olvastunk le megszerzésükkor a könyvtáros asztalára. Fel van róva pedigen mindez a könyvek hátlapjára, sötét, fekete betűkkel, nem egyszer azonban mélyen a hátsó bekötőtábla testébe vésve is. Kitorölhetetlenül.

Nem, vagyok finomkodó esztéta, még csak falvakat érő könyvgyűjtemény tulajdonosa sem, mégis nehéz megértenem, hogy mi szükség van erre? Manapság már a szarvasmarhákat is csak a délamerikai pampákon sütik be billoggal, miért kell a könyvekkel ugyanezt tenni Magyarországon? Vajon az Allami Könyvterjesztő Vállalat dolgozói kétes esetekben nem fordulhatnának a könyvárjegyzékekhez? Közkönyvtáraink a havonta megjelenő könyvárjegyzékeket azok részére is megörzik, akik majd száz év múlva óhajtanak a honi könyvek bolti árának alakulásáról doktori disszertációt írni. Nekünk igényesebb vásárlóknak, bőségesen elegendő tájékoztatást nyújtanak a kirakatok árjelző táblái, amelyeknek van egy utólérhetetlen előnyük: — ugyanis levehető és a könyvesboltokban maradnak.

Amit a kedves könyveink hátába mart billogokról sajnos nem lehet elmondani.

(o. i.)

Csanády János: Áttört egek

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

Csanády János második verseskötete, az „Áttört egek” mintha kevesebb gonddal szerkesztődött volna az elsőnél. Talán valami pszichikai lankadás zavarta meg a jónak ígérkező eredményt? A bemutatkozó verskötet nagy lelki feszültséget indukált, a költő szöges gonddal válogatott — így történt, hogy a kevésbé érett versekből is egyenletesebb nivójú összeállítás sikerülhetett, mint a beérkezetttség tudatában lazább kritikával szerkesztett második kötetben.

Az „Áttört egek” verseiben a nyelvi erő szikrái örvendetesen megszapordtak, érettebb a hang, biztosabb a formálás, a mives gondtól való idegenkedését is átmentette a költő; kár, hogy jónéhány gyenge és jellegtelen verset is felvett közéjük (*Lebegő, Tökéletes tavaszt A május csak zenél, Egy tihanyi farkaskutyához, Büszkeség*, stb.) A véglegesen kimondott nagy versek hiányában is ott feszül Csanády János sorai mögött a jelentős tehetség, amely néha pompás sorok, néha versszakok terjedelméig bírja erővel, de az egész költemény a többnyire ígéretes alapötlet kibontásában már gyengül, és a vers lezárása is alatta marad az elindítás nivójának. Jellegző példa erre a *Belesajdul a szív c.* vers, amely lendületes sodrú prózaritmussal ragad el, s mindjárt az első versszakban tömören és pontosan fogalmazza meg a költő életének egyik alapvető problémáját: visszahívja a föld, az otthoni viszonyok és gondok:

*Jöjj haza, jöjj haza, rokonom,
földed tél-koldusa hív...*

A hazaigyekvők pillantásával remek. Jüktető képben fogja össze a tájat,

amely szintén várja a dolgooskező embert:

*Nézem, nézem az ég
pereméig a földeket:
meglepte körben a dér
tapadó hamva a völgyeket...
...Tépett sorokban állnak a szárazak,
arany álmaik padlást kívánnak,
s ember sehol: a táj érté eseng.*

A vers második része aztán elbeszélőhangnembe hanyatlak, a záró szak pedig már alig más, mint rövid sorokra szaggatott próza: érzélgőssége nem közelíti meg a vers első felében ragyogó lírát, így annak színtörbője egyenetlenné válik.

Ez az egy és ugyanazon versen belül történő ellankadás nem korlátozódik a korai versekre, amelyek közé a fenti tartozik. Az *Óda csillagközi száguldás* után már egyenesen a múlt századi költők álmait melegíti fel:

*A költő hinthet csak reményt,
aki — bár lángja tétova —
kiált e nyüzsgő seregért...*

Nem, a költő lángja ne legyen tétova. Csanády Jánosban az ösztönös erő túlsúlya miatt az értelmi igazodás biztonsága tűhegyen forog, érezni a nagy szándékot, hogy iránytűvé szeretne válni, de pontos irány helyett csak bizonyos csomópontok körül kereng mondanivalóiban. Ilyenek a költészetét tápláló és olykor nosztalgiával kísért múlt, a munkásévek időszaka, továbbá küzdelem az ifjúság életérzésének művészi megragadásáért, és egy intellektuális igényű törekvés: ábrázolni akarja

korunk új arculatát, de inkább ösztönös, mint mély megértésből fakadó bátorsággal.

Főleg a multtal foglalkozó versek közt sok az 1958-nál korábbi keletű; ezek kimaradtak az első kötetből. Űde és szerencsés sorok, képek mellett töltő-sorok, iaza asszociációk, idegen hatások ütköznek ki: pl. József Attiláé, olykor a deformált képkölcsönzés mértékéig:

... komorló tűzfalak
méri az éj árnyékos lépteit.
(V. ö. József A.: Téli éjszaka)

A mult azonban ilyen eleven-szép képeket is táplál: „Szerszámok nyújtóztak el mély ládákban pihenve.” (A *Cigány-hegy alatt*.) „Ólom matatott mindenki szemében már: a fáradtság.” (U. o.)

A munkás-mult azonban csak emlék már, a költő öntudata az értelmiségi létmódhoz igazodik, csak néha sajog viszsza:

A kéz is sokszor hogy ökölbeajlik!
Szerszámra gondol; képzeletbeli
tenyértől fényes nyeleket melenget,
s piroslik, mint az érett tengeri.

(Sáripusztai rajz)

Az ifjúság életérzését belülről törekszik megragadni. A nem eltűzött, de valódi bizakodás lendületes tüze csap ki a *Szeretem, hogyha szél süvit az utcán* c. versből. Egyéb versei az ifjúsági életérzést más vonatkozásokban bagozzák: amikor nagyobb vágyakkal, mint amekkora valóságokkal küzdök a fővárosi életben (*Belvárosi nosztalgia*, *A mai divat*), vagy amikor a korunk távollatáiért lelkesedik, s költői képeiben a szelíd természettől és a szigorú tapasztalást kívánó mindennapi élettől a csillagvilág ürrelbélelt magasságai felé tárukozik. (*Fordulón*, *Rakétaszonett*, *Amíg rezzen az űr, Attört ég*.) Kissé tán sok is a makrokozmoszból, a hideg csillagfény nem pótolhat napsugarat, virágot, emberi arcot.

A szerelemben valami hűvös, az igazira nem talált sóvárgás ragadja magával:

...magamnak is eltagadtam,
élő csókjuk és úgy fogadtam,

*mint a hozsannás éjszakáknak
ellengő csillagszirmait.*

(Halk éji dal)

Költészete mégis sokat köszönhet a szerelem érzésének, pl. ezt a hallatlanul finom és mozgalmas képet:

Fehér kögátról pörös
szívemre néz házatok,
mögötte az ég vörös,
éjjel — halld majd — szél zuhog.

(Éji mormoló)

Sajnos, minden tulajdonságáról úgysem szólhatunk itt, mégis kell ejtenünk pár szót Csanády János verseinek egyik legfőbb erősségéről: költői nyelvéről, amely az expresszív tömörítésre és szinte akusztikával bíró képalkotásra egyaránt alkalmas. Az *Űrbéli pályán* szóösszetételeinek halmozása szinte túlságosan is szembeötlők (*koromkőd város*, *szüksugarú föld*, *hegedű-zümm*, *fénygyors utasok*, *égi korcsolyavasak* stb.), de a 15 sor szűk terjedelmén belül nagyon meg tudja velük növelni a vers belvilágát. A szél nála „zuhog”, és „dérharmatos ég sír a csipkebokorban”, a hegedűjét „szaggató” vad cigány „bozontos feje: felhők tornya fenn” és „sötét homloka ráncra végtelen” (*Szeretem, hogyha szél süvit az utcán*). Továbbá aligha fejezték ki még frappánsabban a fővárosi életében is új „ostorlámpa” élményét, mint ez a népi szemlélettel ötvözött kép:

*De van fehér azért is! fény! — vidám
neonköcsög csüng ostorozlopán.*

Ekkora nyelvi készség láttán felmerül bennünk a kérdés, miért nincsenek ú. n. „nagy” versek ebben a kötetben. Feleletként itt-ott az emberi látókör, a társadalmi tájékozódás homályos pontjaira és a művészi fegyvelmezetség hézagaira bukkanhatunk.

A József Attilán, példaképén és alkati ösén nagy költészettel való túllépéshez aligha elegendő a fiatalok henye, hétköznapi nyelvéből vett szavakat szerepeltetni. Pl. „bombaszép nap” (*Szorongás*), „isteni lötytyből kész a duplám” (*Belvárosi nosztalgia*) stb. Nem volt elég ehhez még Juhász Ferenc kozmikus kavargása, Nagy László művészete és nyelvi ereje sem. Csanády János a megváltozott kor máslelkű ifjúságáról elna-

gyoltan sziponkázó képet nyújt, de a költészet új korszakát csak azzal a magasfokú ideg-érzékenységgel lehet megkonstruálni, ahogy ezt a lelkiállapotot maga Csanády János megragadja:

*A tárgyak...
körülkerítenek, nincs szilárd
gondolatom, mint mágnesek
szuggessziójában terek —
agyam varázsukban remeg.*

(Várakozás)

A nagyerejű kifejezőkészséget világos értelmű, beható kor-látás és lenyűgöző céltudat szolgálatába kell állítani, ahhoz, hogy igazán nagy költészet teremhessen.

Csanády Jánosnak szándéka ilyen nagy költészetet teremteni, de a megvalósulásból az „Áttört egek” után is sok maradt a jövőre. Tőle függ, lesz-e ereje hozzá.

LAKATOS KÁLMÁN

F. Rácz Kálmán: Éjszakai vallomás

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

Egy pincér élete, aki Budapest legelőkelőbb éttermében szolgáltatta ki a harmincas években Budapest legelőkelőbb, leggazdagabb és leghatalmasabb urait, már mint téma is izgató. Sok lehetőséget rejt magában s F. Rácz Kálmán bőségesen ki is aknázza azokat. De tévedne, aki címe után ítélve azt várná, hogy a nagyurak dőzsölését leplezi le, éjszakai kalandok titkaiba világít be ez a regény. Természetesen kapunk ízelítőt ezekből is, hiszen ki sem térhetne az író előle. Az is igaz, hogy egy ilyen leplezés egyúttal az akkori társadalom uralkodó köreinek leleplezését is magában foglalhatná, F. Rácz Kálmán azonban mégsem ezt látja a legfontosabbnak. Nem a társadalmat akarja elsősorban leleplezni, hanem magát a főhőst, Kuzmics Nándort. Kuzmics nem az étterem előkelő vendégeinek éjszakai életéről vall, nem az éjszakai dáridózások, titkos vagy nyílt kalandok érdeklik, hanem a saját élete, a saját sorsa. S ez a vallomás a már szinte kegyetlen őszinteségével csakugyan érdekesebb, izgalmasabb és jelentősebb is, mintha másokról szólna. Kuzmics Nándor ugyanis nem akármilyen pincér. Nem egyszerűen egy azok közül, akik vele együtt hajlonganak a „Vadász” étterem fényes parkettjén, és teljesítik a vendégek szeszélyeit bús borraivalót lesve. — Ámbár ki láthat bele az emberekbe? Ki tudja, mi derülne

ki, ha az író azokat venné ugyanígy onckés alá, mondatná el velük életüket, érzelmeiket, vágyaikat, álmaikat, stb...

Annai mindenesetre bizonyos, hogy Kuzmics Nándor, úgy, ahogy F. Rácz Kálmán megformálta, nem pincértípus. Nem a kiszolgálás az ő álma. Bús borraivalókat sem elfogadni, hanem adni szeretne inkább. Az az élet, amit vallomása feltár előttünk, a lázadó, az egyéni karrier után sóvárgó polgár típusát állítja elénk. Sajnos, nincs helyünk ahhoz, hogy nyomon kövessük életútját, pedig ez az út tipikusnak mondható. A polgárság egy jelentős részének útja az egyéni önzéstől, az egyéni karrier álmától a kiábrándulásig, az osztálytársadalom igazságtalanságainak, s benne az egyéni álmok csődjének fölismeréséig. Kuzmics Nándor is rádöbben, hogy az a nagyszerűnek látott gazdag és „szabad” élet csak a kevés kiváltságosok jussa, amelyet féltve őriznek. Addig azonban, míg eljut a fölismerésig, keserű tapasztalatokat szerez. Nézzünk ebből néhány mozzanatot:

Említettem már, hogy Kuzmics fellázad a kispolgári sors kilátástalansága, kiszolgáltatottsága, nyomorúsága ellen. Ezt a lázadást már otthonról, gyermekkorából hozta magával. Fellázadt már gyermekkorában az ellen, amit otthonában látott. Nem akart az urak alázatos

kiszolgálója lenni, nem akart kicsinyes gondokkal küzdeni, hiszen édesanyja is „buta becsületesség”-nek nevezte férje szigorú polgári erkölceit, amikor mindenki más, vagy legalább is a legtöbben nem így élnek és könnyebb is az életük. A kis Nándi mérhetetlenül szenved szülei veszekedése miatt, de nem a békétűrő apával, hanem a szegénység ellen lázadó édesanyjával érez. Ő azonban testvérbátyjával, Menyussal együtt, azt sem tartotta volna már megoldásnak, ha valahogyan megszabadul a kicsinyes anyagi gondoktól. Az ő lázadása már a kispolgári és kishivatalnoki élet s egyáltalán minden szegényes sors ellen irányult. S minthogy polgárnak nevelkedett, nem látott más példát maga előtt, mint a gazdagok, kiváltságosak példáját. Kuzmics lázadása nem a gazdagok, nem az elnyomók, a kizsákmányolók osztálya ellen irányult, hiszen az osztályszemléletnek a csírája sem volt még meg benne. A világot, a társadalmat úgy fogta fel, ahogy van. A gazdagok ellen való harc helyett tehát inkább közejük akart emelkedni s ehhez minden utat elfogadhatónak látott. De ugyanakkor sajátos módon becsületesnek is érezte magát. A szélhámoskodásnak azt a fokát, amit bátyjánál, Menyusnál tapasztalt, nem tartotta megengedhetőnek. Úgy vélte, hogy a kapitalista törvényesség amúgy is bő lehetőséget nyújt az érvényesülésre. Úgy látta ezt még akkor is, amikor Menyus lebukása után mint pincér volt kénytelen elhelyezkedni.

Maxacsul harcolt Kuzmics Nándor a sors ellen, de a felemelkedés, a meggazdagodás sehogy sem akart sikerülni. A „Vadász” előkelő vendégei által még jobban megismeri azok gondtalan, „szabad” életét, de házassága révén akarva-akaratlan kapcsolatba kerül egy másik világgal is. Misiiben, felesége öccsében olyan ember kerül elébe, aki szintén lázad, de nem egyéni sorsa ellen, hanem a gazdagok ellen, s ettől Nándor nagyon megrebben. Fél, hogy ő is bajba kerülhet Misi miatt. És éppen most, amikor a szerencsét látja megjelenni egy dúsgazdag amerikai nő személyében, akit feleségül akar venni. (Az egy cseppet sem zavarja, hogy előbb el kell válnia a feleségétől. Elvégre „az élethez

neki is joga van.”) És félelme nem indokolatlan. Misit letartóztatják. Az író olyan konfliktust teremt, amelyből nincs kiút Kuzmics számára. Két megrázkódtatás is éri. Mélyen hat rá Misinek az eszméért való öntudatos kiállása, — másrészt most döbben rá, hogy a „Vadász” előkelő vendégei tulajdonképpen nem veszik őt emberszámba, s az amerikai nő is csak futó, romantikus kalandnak tekinti a vele való játékot.

A kiábrándulás teljes. A valóság fölfedezése mélyen letöri, hiszen egész eddigi életcélját látja megsemmisülni.

Talán egy kicsit hosszadalmas ennek a néhány mozzanatnak, a fővonalnak a felidézése is, de a regény természete ezt föltétlenül szükségessé tette, hiszen azt kell megfigyelnünk, hogyan ábrándul ki a polgár az individuális, önző szemléletből, hogyan válik egyéni sorsa elleni lázadása a valóság fölismerése révén az igazságtalan társadalmi rend, a kiváltságosok elleni lázadássá. S úgy érezzük, F. Rácz Kálmán találóan mutatja meg ezt az utat. Alakjait, — elsősorban természetesen főhősét olyan közel hozza az olvasóhoz, hogy ha nem is azonosul vele, de együtt-érez a legsúlyosabb botlások idején is.

Kétségtelen, hogy az író nem akar ellenszenvet kelteni hőse iránt, sőt igen nagy megértéssel kezel. Ez látszólag ellentétben van azzal, hogy az ismertetés elején kegyetlen őszinteségű önvallomásnak neveztük a regényt. Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos, mert hiszen az öngúny, saját hibáink kíméletlen ostromozása éppen a megtisztulás, önmegbecsülés visszaszerzését szolgálja. Az író olyan hőst formál, akivel minden hibája, súlyos tévelygése ellenére rokonszenvezünk, mint olyan emberrel, akiben valómása után immár bizhatunk. — Kérdés azonban, hogy valóban ilyennek látjuk-e mindezt a valóságban. Valóban ez-e a polgár útja a megtisztulás, a szocializmus felé? Bizonyára sok más út is lehetséges, de ahogyan a polgári individualista embert elénk állítja, elvezeti az önmegismerés, és a valóság felfedezésének útjára, ahogy kiábrándítja hazug eszményeiből, az meggyőző.

Nézzünk néhány jellemző példát, hogyan is szemléli Kuzmics az életet. — Misi letartóztatása megdöbbenést vált ki belőle, de nem a Misi, hanem saját jö-

vője miatt. Arra gondol csupán szorongva, hogy milyen következményei lehetnek ennek rá nézve. Pedig akkor már belsőjében sok mindenben Misinek ad igazat. Vagy legalább is fölmerül benne a gondolat és ellenérzés: „A mi gazdagaink nem tűnnek ellenvéleményt... Neki (ti. Misinek) lenne igaza?” De mindebből még nem arra a következtetésre jut akkor sem, hogy neki Misi mellett van a helye. Ellenkezőleg. Úgy látja, mindent el kell követnie, hogy azok közé kerüljön, akiknél a pénz, hatalom és szabadság van, mert lám, „Őket nem érheti meglepetés, őket nem érheti vádaskodás... Ők tehetnek, amit akarnak.”

Minduntalan beleütközik Kuzmics mások sorsába. Érzí, hogy felelőssége volna például a felesége iránt —, de már gyermekkorában sem akarta vállalni a felelősséget senkiért. Még a szüleiért sem. Általában menekül minden elől, ami a valóság igazságtalanságaira figyelmeztetné. Nem akar politizálni, mert az veszélyes, és hízeleg a hatalmasoknak, gazdagoknak, mert azt hiszi, hogy az előnyére válik. Az író szinte kéjeleg abban, hogy hőseit — bár rokonszenvezik vele, vagy éppen ezért — minél megalázóbb helyzetekbe hozza. Mert Kuzmics alapjában véve nem szolgálélek, mint ahogy a polgárok nagy része nem az. Egyik fontos fölfedezése ez a regénynek. Kuzmics rettentően szenved a megaláztatások miatt. Szeretne bosszút állni, de ugyanakkor szereti önmagát — illetve csak önmagát szereti — ezért gyáva, nem lát más kiutat, mint a gazdagok kegyeinek keresését, hogy ezen az áron befogadják maguk közé. Látja jól, hogy a gazdagodás nem igen lehetséges becsületes munkával, ahhoz szerencse, törtetés, vakmerőség kell. Lopni, csalni nem akar. Bátyjánál látta, hogy ez is veszélyes lehet, ha nincs elég hatalmas barátja, de nem adja fel a reményt. Valami gazdag házasság kellene, de ehhez szintén szükséges, hogy ott legyen körülöttük.

Kuzmics lázadása tehát csak menekülesi vágy a szegénység elől. S lényegében ezt teszi, vagy tenné minden polgár. Meg akar gazdagodni, mert másképp abban a társadalomban csak megtűrt, kiszolgáltatott, megalázott és elnyomott. De kiderül, hogy hiábavaló a menekülés. A valóság könyörtelenül elébe áll. Néhányan talán csinálnak karriert, de mit ér ez a többinek, a túlnyomó többségnek? Ezek számára hiábavaló az ilyen lázadás. Nem lehet mindenki gazdag, mert hiszen a kevesek éppen azért lehetnek gazdagok, mert a többség szegény marad s nekik dolgozik. Kuzmicsnak sem sikerül a meggazdagodás. Aki átéli Kuzmics riadozását, szűkülését, amikor látja, hogy nincs kiút, aki átéli bennső megrendülését, amely megváltoztatja lényét, felnyitja szemét és szívét az igazság, az igazi emberi szabadság előtt, amely odaülteti az íróasztalhoz, hogy valljon, az olyan élményt szerzett, amely föltétlenül a szocializmus igazságainak nyit benne ablakot. Kuzmics vallomása agitál, hogy nézzünk csak magunkba mi is, hiszen Kuzmics életelvei nem haltak még ki a társadalomból, nem haltak még ki azokból sem egészen, akik azt hiszik, hogy leszámoltak vele. Nagyon tanulságos tehát ez a vallomás mindannyiunknak, s az írónak megvan a művészi ereje ahhoz, hogy átélhetővé tegye hőse megrendülését. Úgy hiszem, lett volna ereje, hogy megszabaduljon az itt-ott erőszakolt póztól is. Az én-regénynek ez a lírai-epikai formája, amely olyan közel hozza a regény hőseit az olvasóhoz, nem kívánja meg a fejezetek végén a zárójeles, szinte önigazoló részeket. Az olvasó elhitte volna egyébként is, sőt jobban elhitte volna, hogy mindezt Kuzmics Nándor, egy élő és igazi pincér vallja és nem csupán az író. Ez a kis modorosság, csináltság zavarólag hat ugyan, de semmiképpen sem rontja le a könyv művészi szépségét, igazságát és hatását.

SERES JÓZSEF

Várkonyi Nagy Béla: Odysseus megtérése

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

A két háború közti időszak furcsa és egészségtelen irodalmi viszonyaira jellemző, hogy írók és művek estek ki az irodalmi ítélezés és az olvasók érdeklődése köréből. Juhász Gyula összegyűjtött versei a bizonyíték, hogy az Ady generációnak ez a jelentős poétája csak művei töredékével jutott el a fórumra, és java termése az asztalíókban maradt. Elég volt ehhez a költői sorshoz egy kis baloldaliság, radikális politikai magatartás, emberi szemérmesség, és az irodalom kárára: a mű nem jutott el a nyilvánosságig.

A Szépirodalmi Könyvkiadó Várkonyi Nagy Béla „Odysseus megtérése” c. verseskötetének kiadásával hasonló mulasztást törleszt. A költő hatvanéves — a korai Nyugat „felfedezettje” — és most jelenik meg az első igazán reprezentáló verseskötete. Pedig Várkonyi Nagy Béla mindenképpen érdekes jelenség. S talán egy kicsit ez az érdekes és életkörülményekben gazdag sors a magyarázata, hogy Várkonyi Nagy Bélát eddig alig ismerték itthon.

A kötet bevezető verse sok mindent tisztáz a költőről. A Mórícz Zsigmondnak dedikált versét 1919 novemberében írta: abból az alkalomból, hogy a földosztásban tevékenykedő Mórícz Zsigmondot kizárta tagjai közül a Kisfaludy Társaság. Várkonyi Nagy Béla is hadat üzent a feudális Magyarországnak:

*Itt nincs szavuk az igazaknak!
Kegyetlen föld ez, kora-vénhedt
Földje ámitó, szép szavaknak
S egy ezeréves vezeklésnek,
Itt nincs szavuk az igazaknak!*

— — — — —
*Testvér! az ütés sose fájjon!
Rád rontottak a denevérek:
Ezen a bomlott magyar tájon
Ez a fizetség, ez a béred,
Testvér! az ütés sose fájjon!*

Várkonyi Nagy Béla néhány harcos és keserű próbálkozás után, 1923-ban önként külföldre ment. Ignóus egyengette az út-

ját: Ausztria után Olaszország, Franciaország, Svájc, Németország következett. Alkalmi cikkek írásából és lektori munkából élt. Azután Hollandiába került: Verveyt hallgatott a leydeni egyetemen. Bejárta Németalföldet, magyarok nyomait kutatva: Apáczai Csere Jánosig. Amszterdamban egy szintársulat után a Tonga szigetekig hajtotta nyugtalan vére.

A költő kalandos sorsához tartozik még, hogy bejárta Tahitit — ahol Gauguin egy életre megragadt. — a Samoákat, többször rövid időre visszatért Európába. Feleséget is Grimm meseköltő családjából hozott magával. 1941-ben jött haza: Budapestre.

Ami Várkonyi Nagy Béla az 1919-es Mórícz-verstől különös és nehéz odysseájában átélte: az van itt megírva, egy izzó lélek nyugtalan, de mindig a humánizmént és szabadságért küzdő költő bizakodó hitével. Várkonyi Nagy Béla lírája pontosan kirajzolható. A tudatnai szülőföld élménye mellett ott van a másik nagy élmény: a kontinensek és világvárosok, a föld és az óceán ismerete és izgalmas emléke. Ő is játszik az érzések finomabb húrjain, lírája mégis inkább az eszmék hordozója: a humanizmus, a szabadság és a szocializmus útját mutatja meg — a szocializmus századának lírai magasságából. Várkonyi Nagy Béla ezekben az ódai versekben éri el tehetsége igazi határait. Nem egy elkallódott lírikus felfedezéséről van tehát szó, hanem a világtájokról hazatért harcos költőről, aki verseiben kifejezetten a ma emberéhez és világához szól.

Várkonyi Nagy Béla nem küzd a formával: gazdagon hömpölyögnek sorai, mint az óceán hullámai. Költői mondanivalója is ilyen kemény és határozott, nem keresi a témát, mert belülről látja a világot: a szocialista ember szemével.

A 12 íves könyv mintegy 70 válogatott verset tartalmaz. A válogatás igényes és az egyes ciklusok mutatják a költő tárgykörét és alkotó korszakait. A „Tóparti szerenádban” ifjúkori verseiből ad ízelítőt. 1924-ig. Legjellegzetesebb ciklusa: a

„Hazátlanok holdja” (1924—1941) a modern Odysseus útját világítja meg: lírája legjavát adva témában, izgalmas élményben és költői kifejező erőben egyaránt. „Egy holland szélmalom alatt”, „A hamburgi kikötőben”, „Honvagy”, „Amszterdam”, „Szegeden Juhász Gyulával”, „Magyar táj” c. versei mind a kényszerű hontalanság sajátos bánatával telítettek.

*De van-e föld, hol gyökeret ereszthet
A hontalan, ki mindig visszafut?
Akárhol ébred, üldözik a kertek,
A régi utcák, házszármok, kapuk;
S álmának udvarán dohogva lépked
Az ifjúság, e gáncstalan kísértet.*

A maga-kesergése és hánykódása mellett azonban már ezekben a versekben is ott van az aggodás a készülő veszedelem ellen:

*Nagyság és romlás árapálya zajlik
Körötled, forgat, koptat az idő,
Európa! mondd eljutsz-e majd a partig,
Hol emberség s megértés kertje nő?
Hol résen áll és gátat tép a lélek
A birtoklás eldurvult ösztönének.*

A kötet legszebb verséből — „A hamburgi kikötőben” — idéztük ezeket a sorokat, amely közel 60 strófájával olyanféle önéletrajzi írás, mint a „Margita éini akar”. A nagy líra érzését tudja szuggerálni és a kötött formában nem szalad el keze alatt a téma, mint több szabadversében. Igézően szép verse a Juhász Gyuláról szóló is, amelynek utolsó sorai-
ban olyan képet fest a szegedi költővel való találkozásáról, hogy többet és hitelesebbet hosszú tanulmány sem nyújthatott volna.

*S felhőkbe nőtt előttem
Remegő gyenge vállad.
Madonnák arcán lengett
Bozontos körszakállad.*

*A csillagok közt üszkös
Mezőket simogattál
S éreztem: nagyobb voltál
A sorsnál s a halálnál.*

Az „Odysseus megtérése” (1941—47) után nagyon jellemző az „Új költő startja” című ciklus: 1957—59-ben írt legújabb versei. A kötet szinte felét kitevő ciklusban, néhány finom szerelmes vers mellett („Hangod a telefonban”, „Virágének”, „Mért vágyakoznék többre”): a szocializmus költőjeként mutatkozik be Várkonyi Nagy Béla:

*A szív és értelem hullámhosszán
Beszélek néptől — népig!
Embertől — emberig!
Dalokat sugárzok a végtelenbe
Bizakodva, diadalmasan,
Mint a rövidhullámú
Televíziós tornyok
Parabola tükrei.*

A mai költők közül talán Fodor Józsefnek van meg a közösségi gondolatnak ez az érzékenysége, tiszta hűsége és egyben friss költői ereje. Mindenre reagál, ami a kor emberével történik, de úgy, hogy a vers nem marad szolgálta ebben a szolgálatban. Ünnepe neki, ha erőműveket, hidakat avatnak, ha új iskolák, mozik épülnek, vagy kigyúlnak a villanykörték „egy térképen hiába keresett tanyaközpontban”.

„A költő szól”, „Májusi óda”, „Transz-Bajkál-expressz”, „Új Holdvarázs”, „Üzent a föld”, „Az én ünnepeim”, „Emberhez méltóan” című darabjai valóban olyan költő arcát tükrözik, aki „rendületlenül hisz az ember küldetésében, a szocialista társadalom lélekformáló erejében”.

A „hontalanság” után honára lelt a költő: lelje meg olvasóiban — ha későn is — a megérdemelt visszhangot és szerepet.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Vörös Márton : A nagy kísérlet

(Gondolat Kiadó)

A kapitalizmus a falu társadalmát gazdasági alapjában támadta meg. Versenyével azt követelte tőle, hogy többet és olcsóbban termeljen. A parasztság ennek a követelésnek csak abban az esetben tudott volna eleget tenni, ha ugyanakkor csökkent volna kizsákmányoltsága. A töké azonban alacsony mezőgazdasági árakkal, magas ipari árakkal, még magasabb adókkal és bankkamatlábbal a kizsákmányoltságát nemhogy mérsékelte volna, hanem folyvást fokozta. A parasztság helyzete ezzel mind súlyosabbá vált. Az 1929-ben ránk tört gazdasági válság aztán elvitkolhatatlanná tette azt a mélységet, amelybe a Horthy-Magyarország falvai zuhantak. A megdöbbenés nyomán társadalmunk haladó tagjainak figyelme fokozott mértékben fordult a falu felé. A népi írók parasztságunk helyzetét vizsgálva, politikai megoldást sürgettek. Ifjúságunk a falu helyzetét kívánta pontosan megismerni, hogy a megoldást előkészítse. Ugyanakkor — ahol lehetett — azonnali segítséget akart nyújtani parasztságunknak. Ebből a kettős célkitűzésből született számos falukutató munka. Szerzőik úgy gyűjtötték megfigyeléseiket, hogy parasztjaink munkájából részt kértek. Ez a segítő szándék hívta életre a népfőiskolákat is, amelyek azt az egyetlen célt tűzték maguk elé, hogy falvaink nyomorúságán a kulturális színvonal emelésével javítsanak.

Ebből az országos felismerésből és segítő szándékból sarjadt ki az 1930-as években a pécsi fiatalok mozgalma is, amelyet Vörös Márton indított el. Ezek a fiatalok szintén a műveltséget terjesztve akartak először a baranyai falvak népén, majd mintává válva, minél szélesebb körben parasztságunkon segíteni. A valószínűleg nagyszabásúvá váló mozgalom kiterjedélyesedését a háború meggátolta.

Jellemző vonását ennek a mozgalomnak az adta meg, hogy elsősorban a falu egészségügyi nyomorúsága ellen kívánta felelni a harcot. A szak- és általános műveltség javításának munkája az egészségihez kapcsolódott. A mozgalom részt-

vevői, városi eredetű orvostanhallgatók, tanárjelöltek és joghallgatók a pécsi egyetemen egy hónapos tanfolyamon készültek elő a munkára.

A pécsi mozgalom másik jellemvonása módszeréből eredt. A kapitalizmus az emberek közti személyes társadalmi kapcsolatok helyett minden téren racionális, bürokratikus viszonyt alakított ki. Ennek a viszonynak fő megismerői falun a városból beállító adóhivatalnok, a végrehajtó, a közigazgatási gyakornok és a szolgabírók voltak. A falu jegyzőjétől, tanítójától és papjától viszont azt várta, hogy vele személyes kapcsolatot alakítson ki, vele együtt érezzen az említett városiakkal szemben. Ha nem ezt tapasztalta, elfordult tőlük és őket is ellenségei közé sorolta.

A mozgalom fiatal munkásai a magára hagyott faluval személyes kapcsolatot teremtetek. Munkájukat azzal kezdték, hogy a falvakban házról házra minden családot meglátogattak. A beszélgetések során kitapogattak bajokon nyomban tanácsal és útmutatással igyekeztek segíteni. E látogatások során a csoport tagjai meglátták a falu legsürgősebb, enyhítésért kiáltó problémáit. Esténként az egész község számára tartott előadásokat, aztán ezekhez a kérdésekhez igazították.

Minthogy a mozgalom a politikát kerülve humánus célokat tűzött maga elé, az uralkodó osztály nem nézett rá gyanakvó szemmel, nem kellett neki magára hagyottan küszködni, hanem megkapta az állam támogatását. Ez adta meg a mozgalom harmadik karakterisztikumát.

A személyes kapcsolatok és az azonnali segítő készség hatására a falunak fagyos zárkózottsága rögtön engedett. Ez az érzelmi hatás, ez a felmelegedés volt a csoportok munkájának első eredménye. Az előadások nyomán kérdések tömege nem áradt ugyan az előadó felé, a falu passzív maradt, de befogadta az elhangzottakat. A tartós hatást azonban csak megismételt látogatás mutathatta volna igazán meg,

A mozgalom nevelőleg hatott ifjú munkásaira is. Hozzájárult ahhoz, hogy társadalmunkban a néphez hűséges, problémái megoldását kereső értelmiség kialakulása erősödjék. Ennek az új típusú értelmiségnek az erkölcsi értékét különösen emelte a szolgálatnak az az önzetlensége, amelyet a mozgalom tagjaitól megkövetelt. Szükségtelen volt azonban a szerénységből kiinduló túlzott elzárkózottságuk. Ez csak romantikus és nem kritikai érzéküket fokozta. Hiszen nem tűzött ki a mozgalom olyan célt, ami ezt a magatartást védelemként szükségessé tette volna. Vele viszont a kritika sarkalló ellentmondásairól és a példa erejének vonzásáról mondott le a mozgalom. Vörös Márton könyve számára sem előny nélkül az az érzelmes hang, amely a szerző

szerint is „nehézzé teszi a higgadt értékelést.”

A pécsi mozgalom a gazdasági és társadalmi eredetű alapbajok gyógyítására nem vállalkozott. Hatása, eredményei mélyebbekké, tartósabbakká csak a kapitalizmus felszámolásával válhattak. A népművelés e módszerű formája ezért ma alkalmazva meg tudja célját valósítani. Munkáját nagyobb aktivitás kíséri. A mai társadalmi szerkezet ugyanis elősegíti, sőt egyenesen megkívánja hogy tagjainak műveltségi színvonala emelkedjék. A jövőnek ezért válhatnak hasznos építőköveivé a baranyai mozgalom lelkes munkásainak fáradságos és áldozatos munkával szerzett értékes tapasztalatai.

RÜZSÁS LAJOS

Rejtett kincsek nyomában

(Baranyai Népmondagyűjtemény. A Baranya megyei Tanács Művelődési Osztályának kiadása.)

A pécsi pedagógiai főiskola hagyománykutató munkaközösségének és tagjainak nevével nem először találkozunk. „A földalatti birodalom” c. bányászmesegyűjtemény, a baranyai munkásfolklorának ez az értékes és méltán feltűnést keltett dokumentuma szintén az ő szorgalmas gyűjtőmunkájuk eredménye. Amint mostani kiadványuk utószavában írják, éppen e kötet anyagának begyűjtése közben tapasztalták, mily gazdag mondahagyomány él még ma is Baranyában. E tapasztalatból ösztönözve fogtak hozzá ahhoz a széleskörű gyűjtőmunkához, amelynek gazdag eredményéből válogatták ki e kötetre való anyagot. (A munkát irányította s a kötet anyagát összeállította Vargha Károly, Rónai Béla és Muszty László.) Kétféle forrásból merítettek. Már a levéltári és könyvtári kutatómunka is értékes és gazdag anyagot szolgáltat, még értékesebb az, amelyet a másik forrásból, az élő szájhagyományból merítettek. Bár a gyűjtemény nem tudományos jellegű, hanem célja, hogy olvasmányos, feldolgozott formában mutassa be mondáink egy csokrát, mindazonáltal je-

lentős folklorisztikai értéke is. Kevés nálunk ugyanis az olyan kiadvány, amely egy-egy táj, megye vagy falu néphagyományát tárná az olvasóközönség és a szakemberek elé. Folklorisztikai szempontból az is érdekessége, hogy e mondákban három Baranyában élő nép, a magyar, a német és a délszláv, sőt újabban a székely egymással való érintkezése tükröződik — bizonyosságul annak a kölcsönös megbecsülésnek, amelynek legmagasabb foka a kulturális kincsek kicserélése.

Feldolgozásokról lévén szó, nem tudjuk megállapítani, milyen a kiadvány alapjául szolgáló eredeti anyag. Feltehető, hogy nem egyenlő értékű; mint általában a népköltészet anyagában, bizonyára itt is vannak épebb, formásabb, művészebb darabok és kevésbé jól sikerült, vagy kopott, romlott szövegek is. Ezt a kötet darabjai is sejtetik, bár jelen, feldolgozott formájukban egyenletesebb értékűek. Kár, hogy az eredeti, főképpen a nép ajkáról lejegyzett mondák hiányában nem áll módunkban megállapítani, milyen

mérvű az átdolgozás, a szerkesztők kiegészítő, több változatot összeötvöző munkája. Az az érzésünk, hogy eléggé jelentős. Kár, hogy a kevésszámú jegyzetutalásból nem mindig derül ki, mi ebből a mondaanyagból a ma is élő. Érdemes lett volna megjegyezni, hogy a kollektíve vagy név szerint gyűjtőknek megjelölt általános iskolai tanulók, nevelők vágy városi személyek kitől, hol és mikor halották a velük kapcsolatban közölt mondatakat. Az a tény, hogy e kötet szerkesztői a mondák tekintélyes részét már nem első kézből, az élő szájhagyomány lejegyzése útján szedték össze, figyelmeztet arra, hogy sietni kell a még kint levő folklorisztikai anyag betakarításával. E téren is kiváló szolgálatot tesz a gyűjtemény — nem csupán a konzerválás, hanem a köztudatba vitel szempontjából is.

Még néhány érdekes tanulsággal szolgál folklorisztikai szempontból jelen formájában is. Így pl. meglep bennünket az a tény, mennyivel tágabbkörű népünk történelmi emlékezete, mint ahogy ez a köztudatban benne él. Különösen a török időkről emlékezik gyakran. Érthető ez, hisz Baranya hamar része lett a török hódoltsági területnek, s ma is sok emlék beszél a hódító itt-tartózkodásáról. Természetesen pontosan nem lehet megállapítani, mi az a feldolgozásokban, ami valóban él a nép tudatában, s mi az, ami városi emberektől (ilyenek is vannak a közlők között) vagy maguktól a feldolgozóktól került bele az egyes darabokba. Ezért is szükséges e mondáknak eredeti szövegeikkel való, tudományos szempontú kiadása is.

A nép történelemszemlélete mellett más is tükröződik itt. Szinte a térkép pontosságával járhatjuk be a kötet vezetésével az egész megyét. A festő ecsetjének erejével láttatja a mediterrán tájakra annyira emlékeztető vidékeket. E kötet lapjain azonban elsősorban a táj embere elevenedik meg, aki alakította, s kinek képzeletét aztán már ez a természetes vagy emberivé alakított táj foglalkoztatta, aki zord évszázadok viharaiban viaskodott a természet erői mellett tatárral, törökkel, fegyetlen földesúrral. Külön világ ez, sajátos atmoszférával. Gazdag hagyományokra tekinthet vissza az irodalomban! Még jellegzetesebb volna az atmoszféra, ha e táj embereinek beszédmódjából is

többet kaptunk volna valamivel, bár — különösen a prózai átdolgozások — így is megőriztek egyet-mást az eredeti nyelv zamatából, szemléletességéből. Ez az atmoszféra avatja e mondáknak egyébként országszerte használatos, sőt részben nemzetközileg is ismert motívumait baranyaiakká, helyi jelellegzetességeké.

Ezzel kapcsolatban szeretnénk hangsúlyozni a mű nevelő értékét. A hazai táj szeretetére, vérzivataros századokban küzdő, szenvedő népének megbecsülésére neveli felnőtt és gyermek olvasóit egyaránt. A maga egyszerű, közvetlen stílusában ugyanazt fejezi ki, amit remekbevésvé a magyar irodalom oly sok nevezetes verses és prózai alkotása. Legfőbb tanulsága azonban az, amire Sándor István szép bevezető tanulmánya is utal: itt is, amint az irodalomban Petőfi tájleíró lírájában, a nép saját szemével szemléli a tájat és veszi lélekben birtokába. „Sajátos nonfoglalás ez, hasonló az írókéhoz: a kultúra, a művészet békés fegyverzetében tenni magunkévá a földet, amely bölcsőnket és koporsónkat hordozza, költészetünkkel igazolni tulajdonjogunkat szülőföldünkhöz!” Külön szeretnénk rámutatni arra a nevelő hatásra, amely e könyvecske gyermek olvasóit érheti. A szerzők tudatos szándéka ez a hatás, hiszen az utószó szavai szerint „a szülőföld, a dajkáló táj, a felnevelő vidék... szeretetének fel nem becsülhető forrása a népmonda.” Miként a népmese, ez a műfaj is jól megkülönböztethető pozitív és negatív hőseivel hat a fejlődő gyermeki jellemre. Az egyik típus az igazságot, a nép ügyét képviseli, akárcsak a népmesék legkisebbik, a népet jelképező királyfia. Míg azonban a népmesék hősei végül is diadalt aratnak, e mondák pozitív alakjai többnyire elpusztulnak. Itt nem annyira a népnek a jobb élet után való vágya szólal meg, mint inkább reális történelmi helyzete. Sok vérről, könnyről szólnak e mondák, ott van bennük e tenger szenvedés okozója, a gyűlölt idegen elnyomó is. a kincsre, magyar nőre, vére szomjas török vagy a zsarnok földesúr. Ők is elpusztulnak, de őket nem a történelmi valóság küldi a halálba, hanem a nép igazságérzete. Mert e mondák nemcsak a szegény ember szemével néznek, hanem ítéletet is az ő észjárásával és szíve szerint mondanak. Ezért sugárzik e kötet lapjai —

ról a gonoszság és szívtelen kapzsiság gyűlölete; s az ártatlan, tiszta szegénység szeretete.

Nem érdektelen felvetnünk a realizmus problémáját sem népmondáinkkal kapcsolatban, bár mint a legtöbb eredeti népi elbeszélő műfajban, itt is a valóság és a képzelet világa érintkezik egymással. Az élénk színekkel megjelenő táj érdekességeivel, jellegzetességeivel, a sok helyrét, dűlőnév, az ismert várromok, a régi templomok mind megannyi jelei a valóság tükrözésének. De valóságtükrözést jelentenek a történelmi vonatkozások is, ha csupán egészen általánosságban, nem annyira személyhez, mint inkább csak korhoz kötöttek is. A realizmus talán leginkább az emberi érzelmek, szenvedélyek és indulatok rajzában nyilvánul meg. Ne keressünk finoman differenciált lélekrajzot e mondákban, feldolgozott voltuk ellenére se, a lelkiállapotok és jellemek ábrázolása nagyvonalú, általánosságokban mozgó, de mélyen emberi és igaz. Valóságtükrözésről beszélve ne feledkez-

zünk meg a népelet sok apró, hétköznapi mozzanatáról, melyek az élet közvetlenségével hitelesen tárulnak fel e kötet lapjaín. Történelmi valóság a nép leleményessége, ügyessége, kitartása, túrni-tudása, azaz nemzetmegtartó történelmi ereje; s végül valóság az a sok naívan kedves etimológia is, mely lépten-nyomon mosolyra készíti az olvasót.

Van valami szándékolt egyszerűség, odon színezetű közvetlenség, előszóra emlékeztető előadásbeli frissesség e mondafeldolgozások stílusfordulataiban, helyenként drámai fordulatokban gazdag, helyenként meg epikus nyugalma és bőséges előadásában. Ha mindehhez Bezzegh Zoltán kifejező, a mondák egyszerűségéhez jól illő, világos, érthető illusztrációit is hozzávesszük, elmondhatjuk, hogy e kötet felnőttek, gyermekek számára egyaránt élvezetes és hasznos olvasmány, mert a hazai föld ismeretére és szeretetére nevel.

PÉCZELY LÁSZLÓ

A Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtárról

Az első kötetek még magukon viselik a kezdeti bizonytalanság jegyeit. Ez első sorban nem annyira a válogatásra, mint inkább a tipográfiai megjelenésre áll; a könyvek szinte olyanok, mint a hirtelen nőtt kamasz, kicsit harsányak, kicsit soványak, kicsit formátlanok. De feszül bennük az ifjonti erő, mely helyet kér magának a nap alatt. Elismerésre méltó teljesítmény, hogy két év alatt kb. tíz kötet látott napvilágot. Ezúttal csak az utóbb megjelentekkel foglalkozhatunk.

Bárdos Pál *Nyolc lány meg a sárkány* című novellás kötete ígéretes írói sejtet. Néhány novellájában atmoszférát tud teremteni, jól meg is szerkeszti őket, de bizonyos nyersességétől fejlődése során remélhetőleg meg fog szabadulni. A ma gondjaiba kapcsolódik első sorban; az „Egyszerű történet” az ellenforradalmi idők hiteles, drámai feszültségű illusztrációja, „A svábbogar egy napja” és a „Kőművesek” megmutatják az élet minden jelensége iránt széles érdeklődését és azt, hogy színes tollal meg is tudja írni. Hely-

telennek és fölöslegesnek találtuk azonban, hogy a novellás kötet egységét erősen zavaró olyan írásokat is közbeiktattak, mint az alig egy oldal terjedelmű „Emberszabású gondok” című hírfej jellegű és csak napilapba való elme-futtatás. Kifogásoljuk azt is, hogy többször oldal közepén befejezett novella után ugyanazon oldalon közvetlenül alatta folytatják a következőt. Ilyen fukar tördelésre nincs méltóság szépirodalmi műben.

Hasonló köntösben jelent meg a korai kiadványok közül Tóth Bélától a *Köszörűs kádi*, ugyanolyan hibáztatni való tördeléssel. A szerző szegedi török meséknek nevezi művét, melynek műfaja elég nehezen meghatározható. Mindenesetre eredeti, a török hódoltság korában lejártszódo háborús, kalandos történet, de alapvető gyengéje, hogy se fű, se fa, se nem irodalom, se nem történelem. Még folklorisztikus elemei sem ütnek meg a mértéket, s a török szavak bőséges használata ezt nem pótolja. A szerző áradó mesélő készsége a legnagyobb értéke, de

az egész mű az olvasóban olyan hatást kelt, mint egy Jókai írta török elbeszélés és az Egri csillagok sovány visszfénye.

A sorozat 1960-as köteteinek kiállítása már sokkal tetszetősebb és korszerűbb. Elsőnek Siklósi János *Megtalált út* című novellagyűjteménye került a kezünkbe. Nem éppen hibának rójuk fel, de megjegyezzük, hogy a cím elhasznált, nem új. Tarka, érdekes figurák galériája vonul el előttünk, túlnyomórészt mai, jól megmintázott proletáralakok, vagy éppen reakciós ellentétpárjuk. Az író az élet sokféle jelenségét ragadja üstökön és általában jól is ábrázolja őket, mert a tollának van ereje. Annál megengedhetlenebb a vaskos pongyolaság, melybe az olvasó elég gyakran belebotlik. Ilyen mondatokkal találkozunk: „A természet és a társadalom borongó szimmetriája találkozott ebben a kis budai lakásban is.” (92. oldal.) „Függőleges tekintetét a mennyezet egy pontjára helyezte.” (178. o.) „Tébolyult állapotának tervét most értette meg.” (185. o.) Egy csokorra való eredetieskedő, mesterkelt kifejezést is ki kellett volna gyomlálniok a lektoroknak.

Horváth Sándor *Artyeki emlék* című kisregénye hadifogságának egy élményét írja le. Egy úttörő tábor újraépítésére vezénylik ki csapatát. A gyerekek nagyon ellenségesen fogadták, mert németeknek hiszik őket. Hogyan enyhül ez, majd változik az eredményes közös munka és érdekes kalandok során meleg barátsággá — ez a mű gerince. Üde hangú, gördülékeny elbeszélő, szemléletes, szép tájleírásokkal külön figyelmet érdemelnek. Jól is van szerkesztve a regény, sőt túl jól is, mert az előre érezhető sikeres befejezést szinte deus ex machina-szerű momentumok túl simán viszik előre. Így egy kis „kincstári optimizmus” érzik néhol, de ez mit sem változtat azon, hogy a szovjet és a magyar nép barátságát a mű hitelesen és jól szolgálja. Az ifjúsági irodalomban is jelentős hely jár neki. Legfeljebb néhol túlságosan idilli, szinte gyermeketeg szemléletét kell esetenként közelebb hoznia a realitáshoz.

Rokonszenves és hasznos darabja a sorozatnak a Nacsády József összeállította *A mi Mikszáthunk* című kötet. Mint már az előszóban mondja, a közölt írások jelentős része önmagában nem időtálló irodalmi alkotás, sőt legtöbbje még csak

nem is egészen eredeti, inkább egész se-reg epizódot tartalmaz Mikszáth szegedi éveiből. Mégsem illik a kötetre, hogy ami új benne: nem jó, ami jó benne: nem új. Mert sorait átfúti a tisztelet és szeretet a nagy palóc iránt, és bármennyire közkincsünk, nem vehetjük rossz néven, ha a rengeteg, régi szegedi korifeusok személyéhez fűzött anekdotán keresztül a nagy író akár egy kis sovinizmus árán is erősebben Szegedhez szeretné kapcsolni. A nagy gonddal összegereblyézett anyag egy része egyébiránt kétségkívül jó adalékot szolgáltathat a későbbi Mikszáth-kutatóknak. Inkább azt hiányoljuk, hogyha a közel 200 oldalas kötetben — egyébként igen helyesen — helyet kapott elég bőséges szöveg és szómagyarázat és jó néhány érdekes korabeli fényképmelléklet, bizvást belefért volna a kritikai realista író legalább röviden méltató írás is, ami ezt a tömérdek színes, de kaleidoszkopszerűen laza képet mindjárt tömörebb egységbe foglalta volna.

Összegezve: becsületes, szép teljesítmény, amit a *Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtár* eddig is nyújtott. Csak általános, a teljességet nem igénylő beszámolót adtunk, mert a sorozat minden kötete nem került a kezünkbe. Hiba, hogy elég nehéz hozzájuk jutni. De mindegyik darabja hangos üzenete a nagy múltú szegedi irodalmi kultúrának, melyet íme új kezek munkálnak tovább. És megtestesítője egy szintén régi nagy gondolatnak, annak, hogy egész kulturális életünk ne a fővárosban zsúfolódjék össze, hanem a nagy vidéki centrumokon keresztül egészségesebb vérkeringésre teremtsen lehetőséget. A *Tiszatáj* lelkes gárdája buzgón gyűjti az irodalom új lámpásait. Folyóirat, könyvkiadás, látható eredmények igazolják, jövőjük van. És a *Tiszatáj* Írói Munkaközössége alkalmasnak látszik, hogy összefogja és vezesse a mai szegedi írókat. Az elődökhöz, Móra Ferenchez, Tömörkény Istvánhoz, Juhász Gyulához, ezekhez a hatalmas szálfákhoz mérten a mai szegedi irodalom csak zsenge rezula. De ezekből lesznek, ha lesznek, a későbbi fatörzsek, és nem lehet vonzóbb és buzdítóbb célkitűzése a *Tiszatáj*nak, mint hogy az ő színvonalukat minél jobban megközelítse.

WERNER ISTVÁN

Megjelent 3000 példányban

60-5168 Pécsi Szikra Nyomda

F. v.: Melles Rezső